

ÖLÜM
QIYAMƏT
CƏHƏNNƏM

HARUN YƏHYA

Ölüm hər an qapınızı çala bilər. Kim bilir, bəlkə də o an elə indidir. Bəlkə də sizə çox yaxındır. Bu kitab bəlkə də ölümünüzdən əvvəl sizə verilmiş axırıncı fürsətdir, sonuncu xəbərdarlıqdır. Siz bu kitabı oxuyarkən bir saat sonra yaşayacağınızı bilməyiniz mümkün deyil. Bir saat sonra həyatda qalsanız da sonrakı bir saata çıxacağınızın təminatı yoxdur. Saat deyil, bir dəqiqə, hətta bir saniyə sonra da yaşayacağınız qəti deyil. Bu kitabı axıra qədər oxuyacağınızın da heç bir təminatı yoxdur. Ölüm sizə çox böyük ehtimalla bir dəqiqə əvvəl ölməyi heç ağılınzdan keçirmədiyiniz bir anda gələcəkdir. Mütləq öləcəksiniz. Sevdiniz bütün insanlar da öləcək. Sədən əvvəl və ya sonra mütləq öləcəklər. Bundan 100 il sonra dünyada tanıdığınız heç bir insan qalmayacaq...

MÜƏLLİF HAQQINDA

Harun Yəhya imzasından istifadə edən müəllif 1956-cı il-də Ankarada anadan olmuşdur. Memar Sinan Universitetinin gözəl sənətlər fakültəsində və İstanbul Universitetinin fəlsəfə bölümündə təhsil almışdır. 1980-ci illərdən bu günə qədər imani, elmi və siyasi mövzularda xeyli əsər yazıb. Müəllifin üzərində çalışdığı əsas mövzular elm adı altında təqdim edilən 2 müasir mif olan darvinizm və materializmin puç edilməsidir. Müəllifin bezi əsərləri 40-dan artıq dilə tərcümə edilmiş və həmin ölkələrdə nəşr edilmişdir. Harun Yəhyanın əsərləri

yaş, irq, milliyyət ayrışkiliyi salmadan bütün insanlara səslənir. Müsəlmanlara olduğu qədər, müsəlman olmayanlara da kitab edir. Bu kitabların əsas məqsədi oxucunu Allahın varlığı və təkliyi kimi mövzular haqqında fikirləşməyə həvəsləndirərək oxucunun görüşünü açmaq, inamsız sistemlərin batil görüşlərini və çürük quruluşlarını ortaya çıxarmaqdır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

ÖLÜM
QİYAMƏT
CƏHƏNNƏM

HARUN YƏHYA

2003

MÜƏLLİF VƏ ONUN ƏSƏRLƏRİ HAQQINDA

Harun Yəhya imzasından istifadə edən müəllif 1956-cı ildə Ankarada anadan olub. Orta məktəbi Ankarada oxuyub. Sonra İstanbulda Memar Sinan Universitetinin gözəl sənətlər fakültəsində və İstanbul Universitetinin fəlsəfə bölümündə təhsil alıb. 80-ci illərdən bu günə qədər imani, elmi və siyasi mövzularda xeyli əsər yazıb. Bununla yanaşı müəllifin təkamülçülərin (darvinistlərin) saxtakarlığını, onların iddialarının heç bir elmi həqiqətə əsaslanmadığını göstərən, habelə darvinizmin qanlı ideologiyalarla şübhəli əlaqələrini üzə çıxaran bir çox mühüm əsərləri var.

Müəllifin bu imzası inkarçı düşüncəyə qarşı mübarizə aparan iki peyğəmbərin xatirəsinə hörmət əlaməti olaraq seçilib: onları yad etmək məqsədilə Harun və Yəhya adlarından istifadə edilib. Rəsulullahın möhürünün müəllif tərəfindən kitabların üz qabığına vurulmasının simvolik mənası isə onların içindəkilərlə bağlıdır. Bu möhür Qurani-Kərimin Allahın sonuncu Kitabı və sonuncu sözü, Peyğəmbərimizin isə peyğəmbərlərin sonuncusu olmasının rəmzidir. Müəllif bütün yazılarında Qurani və Rəsulullahın sünnəsini rəhbər tutur. Bununla da inkarçı düşüncə sistemlərinin bütün əsas iddialarını bir-bir puça çıxarmağı və dinə qarşı yönələn etirazları tamamilə susduracaq sonuncu sözü söyləməyi hədəf seçir. Çox böyük hikmət və kamal sahibi olan Rəsulullahın möhürü bu sonuncu sözü söyləmək niyyətinə bir dua kimi istifadə edilib.

Müəllifin əsərlərindəki əsas məqsəd Qurani bütün dünyada təbliğ etmək, bununla insanları Allahın varlığı, birliyi və axirət kimi əsas iman məsələləri barədə dərindən düşünməyə sövq etmək, inkarçı sistemlərin çürük əsaslarını və batil təbiiqatlarını hər kəsə göstərməkdir.

Harun Yəhyanın əsərləri Hindistandan ABŞ-a, Böyük Britaniyadan İndoneziyaya, Polşadan Bosniya-Hersoqovinaya, İspaniyadan Braziliyaya, Malayziyadan İtaliyaya, Fransadan Bolqarıstana və MDB ölkələrinə qədər dünyanın əksər ölkələrində maraqla qarşılanır və birnəfəsə oxunur. İngilis, fransız, alman, italyan, ispan, portuqal, urdu, ərəb, alban, rus, boşnak, uygur, İndoneziya, malay, benqal, bolqar, yapon, çin, Azərbaycan kimi dillərə tərcümə edilən bu əsərlər geniş oxucu kütləsi tərəfindən maraqla izlənilir.

Dünyanın dörd bir tərəfində böyük rezonans doğuran bu diqqətəlayiq əsərlər insanların çoxunun iman gətirməsinə, əksər adamların da öz imanını kamilləşdirməsinə səbəb olur. Bu kitabları oxuyan və incələyən hər kəs onlardakı hikməti, habelə yığcam, dolğun, asan başa düşülən səmimi üslubu, həyati həqiqətlərin elmi-məntiqi izahını dərhal görür. Bu əsərlər hər

bir kəsə tez bir zamanda təsir etmək, tam nəticə vermək, etirazlara yer qoymamaq və dəlillərin elmiliyi kimi xüsusiyyətlərə malikdir. Bu əsərləri oxuyan və onların üzərində ciddi düşünən adamların materialist fəlsəfəni, ateizmi, başqa batıl fikir və fəlsəfələri müdafiə etməsi daha əsla mümkün deyil. Bəziləri müdafiə etsələr belə bunu yalnız inadkarlıq üzündən edəcəklər, çünki onların fikirlərinin əsasları çürükdür.

Dövrümüzdəki bütün inkarçı cərəyanlar Harun Yəhyanın külliyyatında elmi düşüncə nöqtəyi-nəzərindən məğlub ediləblər. Şübhə yoxdur ki, bu xüsusiyyətlər Quranın hikmətindən və onun ifadə etdiyi fikirlərin gözəlliklərindən qaynaqlanır.

Müəllifin özü isə bu əsərlərinə görə lovğalanmır, əksinə, Allahın hidayətinə vasitəçi olmağa niyyət edir. Bundan başqa bu əsərlər nəşr edilərkən heç bir maddi qazanc güdülür.

Bu həqiqətlər nəzərə alınmalıdır. O zaman məlum olar ki, insanları onlara görmədiyini görməkdə kömək edən, onların hidayətə gəlməsinə səbəb olan belə əsərlərin oxunmasına həvəsləndirməyin özü də çox mühüm xidmətdir. Bu dəyərli əsərləri tanımaq əvəzinə insanların zəhnini qarışdırın, fikirlərinin qarışmasına səbəb olan, şübhə və tərəddüdləri aradan qaldırmağa, imanı xilas etməyə bir təsiri olmadığı təcrübədən keçirilən kitabları yaymaq yalnız və yalnız əmək və vaxt itkisi demək olacaq. İmanı xilas etməkdən daha çox müəllifin ədəbi gücünü göstərməyə yönəlmiş kitablarda bu təsirin olmayacağı aydındır. Bu mövzu ilə bağlı şübhəsi olanlar varsa, onlar Harun Yəhyanın əsərlərinin yeganə məqsədinin dinsizliyi aradan qaldırmaqdan və Quran əxlaqını yaymaqdan ibarət olduğunu, bu xidmətdəki təsir gücünün, müvəffəqiyyət və səmimiyyətin aydın görüldüyünü oxucuların ümumi qənaətindən anlaya bilər. Bunu qəti şəkildə yəqinləşdirmək və anlamaq lazımdır ki, dünyadakı zülm və iğtişaşların, müsəlmanların çəkdiyi əziyyətlərin əsas səbəbi dinsizliyin ideya hakimiyyətidir.

Bunlardan qurtulmağın yolu isə dinsizliyin ideya cəhətdən məğlub edilməsi, imani həqiqətlərin ortaya çıxarılması və Quran əxlaqının insanların dərk edib mənimsəyə biləcəyi şəkildə çatdırılmasıdır. Dünyanı hər gün daha çox zülmə, iğtişaş və fəsadlara məruz qoymaq istəyənlərin niyyətini nəzərə alsaq bəlli olar ki, bu xidmətin mümkün qədər sürətli və təsirli şəkildə yerinə yetirilməsi çox vacibdir. Əks təqdirdə çox gec ola bilər. Bu əhəmiyyətli xidmətdə çox böyük bir vəzifəni öz üzərinə götürmüş Harun Yəhyanın külliyyatı Allahın icazəsi ilə XXI əsrdə insanları Quranda bildirilən əmin-amanlığa və barışa, doğruluq və ədalətə, gözəllik və xoşbəxtliyə aparmaqda bir vasitə olacaq.

OXUCUYA

Kitablarımızda təkamül nəzəriyyəsinin özünü doğrultmamasına və puç olmasına aid fikirlərə geniş yer ayırmağımızın əsas səbəbi adicəkilən nəzəriyyənin əslində din əleyhinə düşüncə və təlimlərdən ibarət olmasıdır. Yaradılışı və bilavasitə Allahın varlığını inkar edən darvinizm 140 ildir ki, bir çox insanların öz imanını itirməsinə və ya şübhəyə düşməsinə səbəb olur. Buna görə də bu nəzəriyyənin aldadıcı olduğunu sübuta yetirmək və diqqətə çatdırmaq çox mühüm imani vəzifədir. Bunu insanlara çatdırmaq isə daha vacibdir.

Bəzi oxucularımızın bəlkə də təkə bir kitabımızı oxumağa fürsəti olacaq. Buna görə də hər bir kitabımızda bu mövzuya qısa da olsa yer ayırmağı məqsəduyğun bilirik.

Nəzərə çatdırılması lazım olan digər bir məsələ də bu kitabların içindəkilərlə əlaqəlidir. Yazıcının bütün kitablarında imani mövzular Quran ayələri işığında izah olunur, insanlar Allahın ayələrini öyrənməyə və onlara uyğun yaşamağa dəvət edirlər. Allahın ayələri ilə bağlı bütün məsələlər isə oxucunun şüurunda heç bir şübhə və ya sual yaratmayacaq şəkildə açıqlanır.

Bu izahatda istifadə edilən səmimi, sadə və axıcı üslub kitabların 7 yaşdan 70 yaşa qədər hər kəs tərəfindən rahat başa düşülməsini təmin edir. Belə təsirli və dəlil-sübutlu izahat sayəsində kitablar birnəfəsə oxunur. Hətta dini rədd etmək fikrində qəti olanlar da bu kitablarda göstərilən həqiqətlərdən təsirlənir və deyilənlərin doğruluğunu inkar edə bilmir. Bu kitabı və müəllifin digər əsərlərini həm təklikdə, həm də qarşılıqlı söhbət, polemika şəraitində rahat oxumaq mümkündür. Bu kitablardan istifadə etmək istəyən bir qrup oxucunun onları birlikdə oxuması mövzu ilə bağlı fikir və təcrübəsini də bir-biri ilə bölüşməsi səbəbindən yararlı olacaq.

Bununla belə sadəcə olaraq Allah rızası üçün yazılan bu kitabların tanınmasına və oxunmasına kömək etmək də böyük xidmətdir. Çünki müəllifin bütün kitablarında oxucuya müsbət təsir bağışlayan məsələləri sübut etmək üsulu çox güclüdür. Həmçinin dini izah etmək istəyənlərin əlindəki ən təsirli üsullardan biri də bu kitabları hamının oxumasını təşviq etmək, buna çalışmaqdır.

Müəllifin digər əsərlərinin üz qabığının şəkillərinin kitabların son hissəsinə əlavə edilməsinin də mühüm səbəbləri var. Kitabı əlinə alan hər bir adam yuxarıda qeyd etdiyimiz xüsusiyyətləri özündə toplayan və oxumaqdan xoşlandığını ümid etdiyimiz bu kitabla eyni xüsusiyyətlərə malik olan çoxlu əsərlərin olduğunu görəcəkdir. Eyni zamanda həm dini, həm də siyasi mövzularda istifadə edəcəyi mənbələrin mövcudluğuna şahid olacaq.

Başqa kitablarda rast gəldiyimiz şəxsi fikirlərə, müəllif qənaətlərinə, şübhəli mənbələrə əsaslanan izahlara, müqəddəslərə qarşı lazım olan ədəb və hörmətə diqqət yetirməyən üslublara, ümitsizliyə aparan şübhəli yazılara və digər çatışmazlıqlara bu əsərlərdə rast gələ bilməzsiniz.

-I-

ÖLÜM 6

XURAFATLAR VƏ HƏQİQƏTLƏR 9

QƏFLƏTİN QALIN PƏRDƏSİ 17

HƏQİQİ ÖLÜM VƏ GÖRÜNƏN ÖLÜM 25

DÜNYA HƏYATININ

MÜVƏQQƏTİLİYİ 32

ÖLÜMDƏN İBRƏT ALMAYANLARIN

DÜNYADAKI VƏ AXİRƏTDƏKİ VƏZİYYƏTİ 36

-II-

QİYAMƏT 42

KAINATIN ÖLÜMÜ 50

SURUN İKİNCİ DƏFƏ ÜFLƏNMƏSİ

VƏ ÖLÜLƏRİN DİRİLDİLMƏSİ 58

-III-

CƏHƏNNƏM 72

CƏHƏNNƏMDƏKİ ƏZAB MÜHİTİ 76

CƏHƏNNƏMDƏKİ MƏNƏVİ ƏZAB93

TƏKAMÜL YALANI 105

-1-

ÖLÜM

“De ki: “Qaçdığınız ölüm sizi mütləq yaxalayacaqdır. Sonra siz diriləndə, əşkəri də bilən Allahın hüzuruna qaytarılacaqsınız. O da sizə nələrdə etdiyinizi xəbər verəcəkdir!” (“Cümə” surəsi, 8).

GİRİŞ

Ölüm sizi hər an yaxalaya bilər.

Kim bilir, o an bəlkə elə indidir, ya da sizə çox yaxındır. Bəlkə də bu sətirlər özünüzü və əməllərinizi düzəltmək üçün ölümünüzdən əvvəl sizə verilən son fürsət, son bir xatırlatma və son bir xəbərdarlıqdır.

Bu sətirləri oxuyarkən bir saat sonra həyatda olacağınıza əmin ola bilməzsiniz. Bir saat sonra həyatda olsanız belə bir sonrakı saata çatacağınıza heç bir təminat yoxdur. Yalnız saat deyil, bir dəqiqə, hətta bir saniyə sonra həyatda olacağınız dəqiqə deyil. Bu kitabı sona qədər oxuyub bitirəcəyinizə də heç bir təminat yoxdur. Ölüm sizə böyük bir ehtimalla bir dəqiqə öncə ölməyi heç ağılınzdan keçirmədiyiniz bir anda gələcəkdir.

Mütləq öləcəksiniz, bütün sevdiyiniz insanlar da öləcək, sizdən öncə və ya sonra mütləq öləcəklər. Bundan 100 il sonra yer üzərində sizin tanıdığınız heç bir canlı insan qalmayacaq.

Hər bir insanın öz həyatı haqqında bitib-tükənmək bilməyən planları var. Məktəbi bitirmək, universitetə qəbul olunmaq, məzun olmaq, iş sahibi olmaq, ev sahibi olmaq, evlənib uşaq sahibi olmaq, uşağı böyütmək, təqaüdcü olmaq, rahat bir həyata qovuşmaq və s. kimi planlar var...

Bunlar ən ümumiləşdirilmiş planlardır. Bunlarla yanaşı hər kəsin içində olduğu vəziyyətə və şərtlərə görə minlərlə mövzuda çox əhatəli plan və layihələri var. Lakin bu planların heç birinin mütləq həyata keçəcəyi dəqiqə deyil. Bunun əksinə olaraq ölüm 100 faiz baş verəcək.

İllərlə çalışıb-çabalayıb universitetə girən bir tələbə universitetə gedərkən ölür. Ya da təzə işə girən bir adam işinə gedərkən və ya evlənənlər toydan qayıdarkən ani bir yol qəzası nəticəsində ölürlər. İşləri uğurla gedən bir iş adamı işə işlərini tez həll edə bilmək, gedəcəyi yerə daha tez çatıb vaxt qazanmaq və daha çox işlər görmək üçün təyyarə ilə getməyə üstünlük verir. Fəqət, təyyarə qəzaya uğrayır, yerə düşür və orada həyatı faciəvi bir şəkildə sona çatır.

Bütün planlar boşa çıxır. İnsanlar digər planlarını həyata keçirmədən, onları bir daha əsla tamamlanmayacaq şəkildə yarıda buraxaraq, dönüşü olmayan bir yerə gedərək ölürlər... Lakin getdikləri o yer üçün hazırladıqları heç bir planları

yoxdur. Həyata keçirə bilmədikləri planları illərlə ən incə təfərrüatına qədər düşünmüşdülər, amma baş verməsi mütləq olan şey haqqında heç bir şey düşünməmişdilər.

Yaxşı, bəs ağıla və biliyə sahib olan bir insan hansına üstünlük verməlidir? Baş verməsi dəqiq olan hadisə haqqında yoxsa baş verəcəyi dəqiq olmayan haqqında plan qurmalıdır? İnsanların çoxu mütləq olmayana əhəmiyyət verir. İnsanlar həyatın hansı səhifəsində olursa-olsun bütün planlarını gələcəkdə daha yaxşı və daha mükəmməl bir həyata qovuşa bilmək üçün qururlar.

Əgər insan ölümsüz olsaydı, bu davranış həqiqətən də məntiqli olardı. Fəqət, bütün planlar ölüm deyilən mütləq sonluğa məhkumdur. Bu səbəblə mütləq olan ölümü unudub dəqiq olmayanlara layiq olduqlarından daha çox əhəmiyyət vermək tamamilə ağılsızlıqdır.

Amma insanlar girovuna çevrildikləri qərribə bir sehrin təsiri səbəbi ilə bu aşkar həqiqəti dərk edə bilmirlər.

Belə olanda isə ölümlə birlikdə başlayacaq həqiqi həyatlarını da tanımazlar. Oraya yönələn bir hazırlıq görməzlər. Dirildikləri zaman isə özləri üçün xüsusi yaradılmış cəhənnəmdən başqa bir yerə getməzlər.

Bu kitab insana düşünmək istəmədiyi həqiqətləri düşündürmək və sürətlə yaxınlaşan böyük bir hadisəni xəbər vermək üçün yazılıb... Bu böyük hadisənin baş verməsi qətidir. Buna görə də düşünməkdən qaçmaq heç bir şəkildə çarə deyil.

XURAFATLAR VƏ HƏQİQƏTLƏR

İnsanlar tarix boyu qarşılarına çıxan bir çox problemi həll etdikləri halda ölümə çarə tapa bilməmişlər. Hər bir canlı varlıq ölümə məhkum olaraq doğulur, müəyyən bir müddətə qədər yaşayır. Kimisi çox kiçik yaşda həyatla vidalaşır, kimisi gənc, kimisi orta, kimisi də böyük yaşında bu dünyanı tərk edir. Heç bir insanın sahib olduğu malı-mülkü, sərvəti, mövqeyi, şöhrəti, etibar, qüvvəsi və gözəlliyi ölümü ondan uzaqlaşdıra bilməz. Onların istisnasız olaraq hamısı ölümə boyun əymişlər və bundan sonra da boyun əyməkdə davam edəcək.

Bir çox insan ölümü düşünmək istəmir. Bu mütləq olan sonluğun öz başına gələcəyini ağına belə gətirmir. Düşünmədiyi müddət ərzində ölümlə qarşılaşmayacağı kimi batil bir inanc yaranmışdır. Xalq arasında ölümdən danışan adam dərhal “bəd ağız” adlandırılır və bu mövzu həmin an “iraq olsun” kimi mənasız sözlərlə yığışdırılır. Halbuki ölümdən söz açan bir insan bunu istəsə də, istəməsə də Allahın çox böyük ayələrindən birini xatırladır və insanların üzündəki qalın qəflət pərdəsini bir az da olsa qaldırır. Ancaq qəfləti həyat tərzi halına gətirmiş geniş bir kütlə özünü narahat edən bu cür həqiqətlərin ağıllarına girərək onu qəflət yuxusundan oyatmasından çox narahat olur. Lakin bu adamlar həyatda ikən ölümü düşünməkdən nə qədər çox qaçarsa, əsl ölümlə qarşılaşdıqları zaman onların narahatçılıq və həyəcanları bir o qədər şiddətli olar. Onların bu dünyadakı qəfləti nə qədər böyükdürsə, ölüm anında, qiyamət günündə və əbədi əzabdakı dəhşət, çaşqınlıq və əzabları o dərəcə böyük olar.

Zamanın ötüb keçməsinə baxmayaraq özünü yaşlaşmaqdan və ölümdən qoruya bilmiş bir insan belə göstərə bilərsinizmi? Ölməyəcək bir insan belə tapa bilərsinizmi? Bu, mümkün deyil. Çünki insan öz bədəninin və öz həyatının sahibi deyil. İnsanın yaşamağa qərar verib həyatını özü tərəfindən başlaya bilməməsi bunun bir göstəricisidir. Digər bir göstərici isə insanın həyatını sona çatdıran ölümə müdaxilə edə bilməməsidir. Həyatın sahibi olan Allah Peyğəmbərinə (s.ə.v.) vəhy etdiyi **“Səndən əvvəl də heç kəsə əbədi həyat vermədik. Belə olduğu təqdirdə sən ölsən, onlar dirimi qalacaqlar!?”** (“Ənbiya”, 34) ayəsi ilə bunu xəbər verir.

Yalnız bu anda dünyada milyardlarla insanın yaşadığı göz önünə gətirilsə məlum olar ki, ilk insandan bu yana saysız insan gəlib keçmişdir. Onların da istisnasız olaraq hamısı ölümü dadmışdır. Ölüm bizdən öncə yaşayanların da, bu an yaşayanların da mütləq başlarına gəlmiş, ya da gələcək olan dəqiq aqibətdir. Heç bir kimsə özünü bu qaçılmaz aqibətdən qurtara bilməz. Quranda bununla bağlı belə deyilir:

“Hər bir kəs ölümü dadacaqdır. Şübhəsiz ki, mükafatlarınız qiyamət günü tamamilə veriləcəkdir. Oddan uzaqlaşdırılıb cənnətə daxil edilən şəxs muradına çatacaqdır. Dünya həyatı isə aldadıcı həzzdən, əyləncədən başqa bir şey deyildir” (“Ali-İmran”, 185).

Ölümü təsadüf və ya tələsizlik sanmaq

Ölüm təsadüfən deyil, hər bir hadisə kimi Allahın diləməsi nəticəsində baş verir. Bir insanın doğum tarixi necə bəllidirsə, eyni şəkildə ölüm tarixi də hələ o, həyatda ikən dəqiqəsinə, saniyəsinə qədər bəllidir. İnsan da ona verilən zaman müddətini saniyəbəsanıyə “xərcləyərək” həmin son ana doğru sürətlə yaxınlaşır. Hər kəsin ölümünün yeri, zamanı və forması onun qədərində (alın yazısında) müəyyən edilib.

Buna baxmayaraq insanların çoxu ölümün Allahın ona səbəb olaraq yaratdığı hadisələr zəncirinin bir nəticəsi olduğunu zənn edir. Hər gün qəzetlərdə ölüm xəbərləri oxunur. Ardınca da “Əgər bir tədbir görülsəydi, nəticə bu şəkildə olmazdı, belə edilsəydi, ölməzdi” kimi cahil məntiqlər irəli sürülür. Halbuki heç bir insan onun üçün ayrılmış zamandan nə bir saniyə əskik, nə də bir saniyə artıq yaşaya bilməz. Ancaq imanın verdiyi düşüncədən uzaq olan insanlar hər hadisəyə olduğu kimi ölümə də təsadüflər zəncirinin bir parçası kimi baxırlar. Allah Quranda möminləri tamamilə inkarçılara xas olan belə bir ağılsız düşüncədən çəkindirir:

“Ey iman gətirənlər! Səfərə və ya müharibəyə getmiş qardaşları barəsində: “Əgər onlar bizim yanımızda olsaydılar, nə ölər, nə də öldürülərdilər” deyən kafirlər kimi olmayın! Allah bunu onların ürəklərində qəm və həsrət olsun deyərək yaratdı. Halbuki dirildən də, öldürən də Allahdı. Allah etdiyiniz işləri görəndir!” (“Ali-İmran”, 156).

Ölümü bir təsadüf kimi qəbul etmək böyük bir cahillik və ağılsızlıqdır. Və bu vəziyyət yuxarıda göstərilən ayədən də göründüyü kimi, insana böyük bir mənəvi əzab və sıxıntı verir. İncarçılar və ya Quranda bildirildiyi şəkildə iman etməyənlər yaxınlarını və sevdiyi insanları itirərək bu böyük əzabı yaşayırlar. Onlar ölənin insanın bir nicat tapmaq, sağ qalmaq ehtimalının olduğunu, amma bəxtsizlik, tədbirsizlik, işlərdəki çatışmazlıq kimi hallar üzündən “nahaq yerə”, “heç nədən” öldüyünü düşünürlər. Bu düşüncə də onların üzüntüsünün, peşmançılığının və ağrı-acılarının artmasına səbəb olur. Onların çəkdiyi bu sıxıntı və ağrı-acı əslində inancsızlıqlarının əzabından başqa bir şey deyil.

Lakin bu hadisənin çox əhəmiyyətli bir sirri var: ölümün səbəbi nə bir qəza, nə bir xəstəlik, nə də ki, başqa bir şeydir. Bütün bu səbəbləri yaradan Allahdır. Bizə verilmiş vaxt bitdiyi zaman həyatımız göstərilən bu cür səbəblər ucbatından sona yetir. İnsan əlində olan bütün maddi imkanını səfərbər etsə də onun üçün seçilmiş ölüm vaxtından bir an belə artıq yaşaya bilməz. Quranda bu ilahi qanun belə vurğulanır:

“Allahın izni olmayınca heç kəsə ölüm yoxdur. O, zamanı müəyyən edilmiş bir yazıdır...” (Ali-İmran, 145).

Doğru olmayan tale (qədər) anlayışı

Xalq arasında xüsusilə ölüm mövzusu ilə əlaqədar qədər (bəxt, alın yazısı) haqqında bir çox yanlış fikirlər var. “Qədərinə qalib gəlmək”, “qədərini dəyişdirmək” kimi heç bir mənası olmayan cəfəng və məntiqsiz ifadələr cəmiyyətdə olduqca geniş yayılıb. Ağıl, zəka və bilik səviyyəsi zəif olan adamlar bir sıra arzu və ehtimallarını bəxt zənn edərək bunların həyata keçmədiyini görəndə də bəxtin yazıldığı kimi getmədiyini və dəyişdiyini sanırlar. Sanki qədəri əvvəlcədən oxuyubmuşlar və guya ki, baş verən hadisələr oxuduqları şəkildə baş vermiş kimi ağılsız bir zənnə qapılırlar. Bu cür yanlış və əsassız məntiqlər ağılın tam inkişaf etməməsinə və bununla əlaqədar olaraq qədər mənəsinin tam şəkildə başa düşülməməsinə səbəb olur.

Qədər - zaman və məkan anlayışlarını yoxdan var edən və bunları tamamilə öz nəzarəti və hakimliyi altında saxlayan, zamana və məkana tabe olmayan Allahın keçmişdəki və gələcəkdəki bütün hadisələri zamansızlıq ölçüsündə təsbit

etməsi və yaratmasıdır. Yaşanmış və yaşanılacaq bütün hadisələr zənciri saniyəsinə qədər Allah dərğahında planlaşdırılmış və yaradılmışdır.

Zamanı Allah yaratmışdır və bu səbəbdən də O, zamandan asılı deyil. Buna görə də Onun yaratdığı hadisələri yaratdıqları ilə birlikdə izləməsindən və bunların nəticələrini gözləməsindən söhbət gedə bilməz. Onun dərğahında hər şeyin əvvəli də, sonu da, sonsuzluq aləmindəki yeri də bəllidir. Hər şey olub bitmişdir. İnsanların nə bir kino lentində olan görüntülərin üzərində, nə də bu lentdə dəyişiklik etməyə gücləri və imkanları olmadığı kimi onlar həyat lentində rol oynayan insanların da tabe olduqları qədər lenti üzərində bir dəyişiklik edə bilməzlər. İnsanlar bəxti (qədəri) deyil, qədər insanları təyin edir. Qədərin bir parçası olan insan həmin qədərlə müstəqil şəkildə davrana bilməz. Qədərdən kənara çıxma bilməz ki, qədərini dəyişdirə bilsin. Bu, bir videokasetdəki filmə olan aktyorun kasetdən çıxıb maddi bir ölçü qazanaraq özünün olduğu kasetdə silmələr, əlavələr və dəyişikliklər etməsinə bənzəyərki ki, bu da əlbəttə ki, çox ziddiyyətli və məntiqsiz bir haldır.

Buna görə də “qədərə qalib gəlmək”, “qədəri dəyişdirmək” kimi ifadələr tam mənası ilə bir cəfəngiyyatdır. “Mən bəxtimi dəyişdirdim” deyən bir insan da əslində qədərində olan bir cümləni söyləyir.

Bir insan günlərlə koma vəziyyətində qala bilər, onun yenidən həyata qayıtması mümkünsüz görünə bilər. Fəqət, eyni insanın gözlənilənlərin əksinə olaraq təkrar həyata qayıtması və öz sağlığına qovuşması onun “qədərində qələbə çalması” yaxud da həkimlərin onun “qədərini dəyişdirməsi” mənasına gələ bilər. Yalnız o insanın qədərində özü üçün müəyyən olunmuş vaxtın sona yetmədiyini göstərir. Bu da eyni qədərin bir parçasından başqa bir şey deyil və bütün digər şeylər kimi Allah dərğahında yazılıb təsbit edilmişdir. Ayələrdə belə deyilir:

“...Ömür sahibi olan birinin uzun ömür sürməsi də, onun ömrünün qısaltılması da ancaq kitabda yazılmışdır. Həqiqətən də bu, Allah üçün çox asandır” (“Fətir”, 11).

Allah bu cür hadisələr vasitəsilə iman edənlərə imtahan sistemindəki və yaradılışdakı sonsuz ağıl və zəkani, sonsuz

müxtəliflik və zənginliyi göstərir. Bu da iman gətirənlərin heyrət və rəğbətini, dolayısı ilə imanlarını artırır. Digər yandan da öz ibtidai məntiqlərini Allaha qarşı çıxmalarına dəlil kimi göstərən inkarçıların küfr, azğınlıq və çaşqınlıqlarını artırır. Və eyni zamanda inkarçıların ağılsızlıqlarından və azğınlığından ibrət alan möminlərin onları iman və ağılda inkarçılardan üstün edən Allaha şükr etməsinə səbəb olur.

İnsanlar arasında yayılmış başqa bir yanlış qənaətə görə, 80 yaşında olan bir kimsənin ölümü “əcəl”, kiçik bir uşağın, gənc və ya orta yaşlı bir adamın ölümü isə “gözlənilməz acı bir hadisə”dir. Bu cür insanlar ölümü qəbul edib onu təbii qarşılaya bilmək üçün özlərinin müəyyən etdiyi şərtlərin olmasını istəyirlər. Onların düşüncəsinə görə, uzun sürən ağır bir xəstəlik nəticəsində gələn ölüm ümumiyyətlə təbii qarşılanıla bilər, fəqət ani bir xəstəlik və ya qəza nəticəsində gələn ölüm vaxtsız bir fəlakətdir! Bu səbəbdən də çox zaman ölüm hadisələri üsyankarlıqla qarşılanır. Bu tip bir psixologiya qədərə, bu səbəbdən də Allaha tam mənası ilə qəti bir şəkildə iman edilmədiyinin açıq-aydın bir göstəricisidir. Bu psixologiyaya sahib olan hər kəs imansızlığın nəticəsi və axirətdəki əzabın dünyadakı başlanğıcı olan davamlı bir sıxıntı və kədər içində yaşamağa məhkum qalacaq.

Reenkarnasiya (öldükdən sonra ruhun başqa bədənə keçməsi) inancı

Ölüm haqqında yayılan müxtəlif inanclardan biri də “reenkarnasiya”dır. Öləndən sonra müxtəlif yerdə və zamanda və fərqli şəxslərin bədəninə dirilərək yenidən dünyaya gəlmə kimi izah olunan reenkarnasiya həm dinsizlər, həm də müxtəlif inanclara mənsub olan insanlar arasında son zamanlar maraq doğuran batıl bir fikir cərəyanı halına gəlmişdir. Heç bir dəlil-sübuta əsaslanmasa da bu cür batıl inancların özünə tərəfdar toplamasının başlıca səbəbi dini inancı olmayan insanların şüuraltındakı öldükdən sonra yox olma qorxusudur. Dini inancları zəif olan adamlar da onları dünyada etdiklərinin əvəzi olaraq axirətdə cəhənnəm kimi bir cəzanın gözləyəcəyini bildiklərinə yaxud da bunu ən azı ehtimal etdiklərinə görə öləndən sonra axirətə getmə həqiqətindən narahat olurlar. Hər iki qrupa mənsub olan insanlar üçün öldükdən sonra dünyaya

təkrar gəlmək son dərəcə cazibədar məsələdir. Bu səbəbdən də bu məsələdən dördəlli yapışan bəzi insanlar heç bir dəlil-sübut axtarmadan reenkarnasiya kimi bir səfeh və cəfəng nəzəriyyəni sevə-sevə mənimsəyirlər.

Müsəlman dairələrində özünü ziyalı, intellektual və tərəqqipərvər şəxslər kimi təqdim edən bəzi adamlar da son zamanlar bu yanlış düşüncəyə təəssüf ki, müsbət baxırlar. İşin əsl ciddi tərəfi isə bu insanların öz yanlış iddialarına Quran ayələrindən dəlil gətirməyə və ayələrin açıq və dəqiq ifadələrini öz mülahizələrinə uyğunlaşdırmağa çalışmasıdır. Burada vurğulamaq istədiyimiz əsas mövzu da bu yanlış etiqadın Qurandan və İslamdan uzaq bir məsələ, habelə Quranın ayələrinə tamamilə zidd olmasıdır.

Reenkarnasiya məsələsinin Quranda yer aldığı iddia edənlərin bunun dəlili kimi irəli sürdüyü bir neçə ayədən biri “Muminun” surəsinin 11-ci ayəsidir. Ayə belədir:

“Onlar deyəcəklər: “Ey Rəbbimiz! Sən bizi iki dəfə öldürüb iki dəfə diriltidin. Biz öz günahlarımızı etiraf etdik, indi çıxmağa bir yol varmıdır?”” (“Mumin”, 11).

Reenkarnasiya fikrinin tərəfdarları bu ayədə insanın dünyada bir dəfə yaşayıb öldükdən sonra təkrar dirildilərək dünyada ikinci bir həyata başladığını, beləliklə də öz ruhunun inkişafının tamamlandığını və bu ikinci həyatını əvəz edən ikinci ölümdən sonra axirətdə dirildildiyini iddia edirlər.

İndi hər hansı bir mülahizə söyləyəndən bu ayəni araşdıraq. Ayəyə görə, insanın iki dəfə ölü, iki dəfə diri halı olduğu başa düşülür. İkinci bir ölü ya da dirilik halından söhbət getmir. Bu vəziyyətdə təbii olaraq ağıla gələn ilk sual insanın ən öncəki halının ölü yoxsa diri olması məsələsi ilə bağlıdır. Bu sualın cavabını isə “Bəqərə” surəsinin 28-ci ayəsində tapa bilərik:

“Allahı necə inkar edirsiniz ki, siz ölü idiniz, O, sizi dirilti. O, sizi yenə də öldürəcək, sonra yenə də dirildəcək və daha sonra siz Ona tərəf qaytarılacaqsınız” (“Bəqərə”, 28).

Ayə aydındır: insan başlanğıcda ölü olur, yəni yaradılışının təməli başlandıqda ayələrdə də bildirilən torpaq, su, pələnc kimi cansız maddələrdən təşkil olunmuşdur. Daha sonra Allah bu cansız yığına “bir nizamla şəkil verir” dirildir. Birinci ölüm

və birinci diriliş baş vermişdir. Birinci dirilişdən müəyyən bir müddət sonra insan həyatı sona yetincə təkrar olaraq ölür, ilk ölmündə olduğu kimi torpağa geri dönür, çürüyüb torpağa qarışır və toz halına gəlir. Bu da ikinci dəfə ölü halına keçiddir. İndi isə ikinci və son dirilməsi qalıb. Bu da axirətdəki dirilməsidir. İkinci və son diriliş axirətdəki dirilmə olduğuna görə dünya həyatında ikinci bir dirilişdən söhbət belə gedə bilməz. Əks təqdirdə bu iddia üçüncü bir dirilişi gərəкли hesab edir ki, belə bir haldan da heç bir ayədə bəhs olunmur. Göründüyü kimi, nə “Muminun” surəsinin 11-ci ayəsindən, nə də “Bəqərə” surəsinin 28-ci ayəsindən insanın dünyada bir dəfədən artıq dirildiyi mənası alınmır. Hətta tam əksinə, bir dəfə dünyadakı, bir dəfə də axirətdəki diriliş ayələrdən açıq-aydın başa düşülür.

Hər şeyin bu qədər aşkar olsa da reenkarnasiya tərəfdarları hər iki ayəni öz mənasız iddialarına dəlil olaraq istismar etməyə çalışırlar.

Buradan da açıq-aşkar göründüyü kimi, hətta reenkarnasiya tərəfdarlarının öz fikirlərini sübut etmək üçün irəli sürdükləri ayələrin özü belə bu yanlış fikirləri darmadağın etməyə kifayət edir. Bundan əlavə, müqəddəs Qurandakı bir çox ayə də insanın içində imtahan edildiyi tək bir dünya həyatı olduğunu ortaya qoyur. Məsələn, ölümdən sonra təkrar olaraq dünyaya qayıdışın, arada bir maneənin olmaması aşağıdakı ayədə bildirilir:

“Nəhayət, müşriklərdən birinin ölümü gəlib çatdığı zaman o belə deyər: “Pərvərdigara! Məni geri qaytar! Bəlkə zay etdiyim ömrün müqabilində yaxşı bir iş görəyim!” Xeyr, bu, onun dediyi boş, faydasız bir sözdür. Onların önündə dirilib quracaqları günə qədər maneə vardır” (“Mömin”, 99-100).

Ayədə diqqəti cəlb edən digər bir məsələ də budur ki, insana ölüm gələndən sonra yenidən dünya həyatına qayıtmaq imkanının olmadığı bildirildiyi halda inkarçılar bunun əksinə olaraq ikinci bir diriliş və dünya həyatına qayıdışı gözləyirlər. Allah bunun heç bir zaman mümkün olmadığını və inkarçıların özlərinin söylədiyi bir sözdən ibarət olduğunu açıq bildirir.

Başqa bir ayədə də cənnətdəkilərin “ilk” ölümdən başqa bir ölüm dadmayacaqları belə bildirilir:

“Onlar orada ilk ölümdən başqa heç bir ölüm dadmamışdılar! Allah onları cəhənnəm əzabından

qorumuşdur - Sənin Rbbindən bir lütf olaraq” (“Duxan”, 56-57).

Cənnət əhlinin birinci ölümlərindən başqa heç bir ölüm dadmayacaqlarına görə keçirdikləri sevinc hissi başqa bir ayədə belə bildirilir:

“Biz artıq ölməyəcəyik, elə deyilmi! İlk ölümümüz istisna olmaqla! Biz əzab da görməyəcəyik!” (“Saffat”, 58, 59).

Yuxarıdakı ayələr o qədər aydındır ki, insanın ölümü yalnız bir dəfə dadması məsələsi burada heç bir şübhəyə əl yeri qoymayacaq qədər dəqiqliklə vurğulanır. Burada ortaya belə bir sual çıxıb bilər: əvvəlki ayələrdə iki ölümdən bəhs edildiyi halda nə üçün burada tək bir ölümdən başqa ölümün dadılmayacağı bildirilir? Bunun cavabı “Duxan” surəsinin 56-cı ayəsindəki ölümü “dadma” ifadəsində öz-özünə meydana gəlir. Çünki insanın şüurlu olaraq daddığı, yəni yaşadığı, qarşılaşdığı, dərk etdiyi ilk və tək bir ölüm var, o da insanın dünya həyatının sona yetdiyi an qarşılaşdığı ölümdür.

Quranda bunca açıq və dəqiq bildirilməsinə baxmayaraq dünyada birdən artıq ölmə, dirilmə, yəni bədənlərə girmək kimi hadisələrin olduğunu iddia etmək Quranın açıq və aydın olan ayələrini rədd etmək deməkdir.

Qaldı ki, əgər həqiqətən də Allah dünya həyatında reenkarnasiyaya əsaslanan bir imtahan sistem yaratmış olsaydı, möminlər üçün bir rəhbər olan, insan həyatına işıq saçan Quranda belə bir önəmli mövzudan mütləq bəhs edilməsi və ruhun bədəndən-bədənə keçməsi ilə bağlı olan hər mərhələnin müfəssəl şəkildə bildirilməsi lazım gələcəkdi. Halbuki mömin insanın istər bu dünyası, istərsə də axirəti üçün vacib olan hər bir mövzunu incəliyinə və xırda detallarına qədər açıqlayan Quranda reenkarnasiya mövzusunda bircə söz də yoxdur.

QƏFLƏTİN QALIN PƏRDƏSİ

İnsan eqoist yaradılmışdır və öz mənafeyi ilə bağlı məsələlərdə çox həssasdır. Ancaq hər şeydə öz maraq və mənfəətini ən incə təfərrüatına qədər düşünüb hesablayan insanın onu maraqlandıran ölüm məsələsinə maraq göstərməməsi və laqeyd olması son dərəcə heyrətamizdir. “Tam olaraq iman etməyənlərə” xas olan bu ruh halını Allah Quranda tək bir kəlmə ilə bildirmişdir: “Qəflət”.

Qəflət sözünün mənası şüurun bulanıq və qapalı olması səbəbi ilə bir insanın həqiqətləri tam olaraq başa düşməyib sağlam qiymətləndirməməsi və bununla bağlı olaraq lazım gələn sağlam təsiri göstərməməsidir. Bir ayədə belə deyilir:

“İnsanların haqq-hesab vaxtı yaxınlaşdı, onlar isə hələ də qəflət içindədirlər və üz döndərirlər” (“Ənbiya”, 1).

Çarəsi olmayan ölümcül bir xəstəliyə tutulan insanın öləcəyinə heç kəs şübhə etmir. Fəqət, ona bu gözlə baxanların da gec-tez öləcəyi dəqiqdir. Qəflət üzündən işin bu tərəfi heç kəsin ağına gəlmir. Məsələn, QİÇS (AIDS) xəstəliyinə tutulan insanın yaxın vaxtlarda ölmə ehtimalı olduqca yüksəkdir. Fəqət, onun yanında dayanan və tam sağlam olan birisinin də bir gün mütləq öləcəyi dəqiqdir. Bəlkə də ölüm onu bu ölümcül xəstədən daha öncə, heç kimin gözləmədiyi bir anda yaxalayacaq.

Yaxınları ölüm yatağında olan xəstənin halına ağlayırlar. Amma bir gün mütləq öləcək olan özlərinə də ağlamaq ağıllarına gəlmir. Lakin məntiqi olaraq bir həqiqətin əvvəlxır baş verməsi dəqiqdirsə, bunun yaxın və ya uzaq olması göstərilən təsiri dəyişdirməməlidir.

Əgər ölmək üzrə olanlar üçün ağlamaq, üzülmək, sarsılmaq gərəkdirsə, hər kəs bir-biri və özü üçün indidən üzülməyə başlamalıdır. Ya da qəflət yuxusundan ayılmalı və ölümün həqiqi mənasını dərk etməlidir!

Bunun üçün də əvvəlcə qəfləti doğuran səbəbləri bilmək lazımdır.

Qəflətin səbəbləri

- Təfəkkür və idrak çatışmazlığı:

Cəmiyyətin əksəriyyətini təşkil edən geniş bir kütlə ciddi mövzular üzərində düşünməyə, beynini yormağa o qədər də adət etməmişdir. Kütlə düşünmədən yaşamağa adət etdiyinə görə ölümü də çox düşünməz.

Öhdəsindən gələ bilmədikləri gündəlik problemlər insanların zehni kifayət qədər çox məşğul edir. Onlar əhəmiyyətsiz və xırda məsələlər barədə daha çox düşünərək o dar zehinlərini belə məsələlərlə doldurur və ölüm kimi böyük mövzuları düşünmürlər. Hər hansı bir insanın ölümü ilə qarşılaşdıqları zaman və ya ölümlə bağlı bir söz-söhbət gedəndə “Allah gec versin”, “Allah uzaq eləsin”, “Allah heç kimin başına gətirməsin”, “Allah sıra ilə versin” kimi sözlərlə özlərinə təskinlik verir, ən qısa zamanda bunun üzərindən keçməyə çalışırlar. Aşağı səviyyəli, dar düşüncəli insanlar olduqlarına görə xırda və əhəmiyyətsiz məsələlər barədə, özü də məhdud təfəkkür çərçivəsində düşünürlər. Düşüncələri də özləri kimi xırdadır.

- Həyatın mürəkkəb və hərəkətli olması:

Həyat elə axııcı və hərəkətlidir ki, özünü hadisələrin axarına verən insan xüsusi bir şey göstərməsə axırda onu yaxalayacaq olan ölüm həqiqətinə laqeyd yanaşar. İmana sahib olmadıqları üçün qədər, təvəkkül, Allaha təslim olma kimi anlayışlar onlar üçün son dərəcə yaddır. Bu səbəblə özünü tanıdığı andan etibarən “dünyasını qurtarmağa” çalışır. Bu tip insan ölümdən qaçmağa belə çabalamaz, çünki o, onsuz da ölümü düşünməyəcək qədər məşğuldur. Yeni dünyəvi planlar, mənafeələr, hədəflər arxasınca qaçar. Heç gözləmədiyi bir anda da hazırlıqsız və çaşqın bir şəkildə ölüm həqiqəti ilə qarşılaşır. Son bir peşmanlıqla geriye qayıtmağı tələb edir. Amma artıq çox gecdir.

- Doğum yanlışlığı:

Qəflətin səbəblərindən biri də doğumun varlığıdır. Hər gün doğumlar və ölümlər olur. Yer üzünün əhalisi heç vaxt əksilməz, hətta gündən-günə artar. İnsan özünü bu çərxi-fələyin cənginə təslim etdikcə sanki doğumlar ölümləri əvəz edir və həyat beləcə tarazlanır kimi bir illüziyaya qapıla bilər. Bu da ölümə qarşı bir qəflət pərdəsi yaranmasına səbəb olar. Lakin bu andan etibarən heç bir doğumun baş verməyəcəyi bir dövrə

girsək, insanların bir-birinin ardınca öldüyünü və dünya əhalisinin sayının sürətlə sifra doğru endiyini görürük. Bax, o zaman ölüm insana bütün dəhşəti ilə özünü hiss etdirir. İnsan ətrafındakıların bir-bir azaldığını görür və qaçılmaz sonun gəzetməz ona da gələcəyini dərk edir. Eynilə ölüm cəzasına məhkum edilmiş insanlar kimi. Bu insanlar hər gün bir-bir, iki-iki edama aparılır və kameradakıların sayı azalır. Aradan illər keçsə belə hələ həyatda olanlar nə zamansa növbənin onlara gəlib-gəlməyəcəyi qorxusu ilə yatarlar. Ölüm bir an belə ağıllarından çıxmır.

Halbuki əhvalatın əslisi də bundan fərqli deyil. Yeni doğulanların önlərə heç bir təsiri yoxdur. Bu, yalnız psixoloji yanımdan ibarətdir. Bundan 150 il qabaq yaşayanların heç biri bu gün həyatda deyil. Özlərindən sonra doğulanların bu adamların əcəllərinə heç bir faydası dəyməmişdir. Eynilə 100 il sonra da bu an yaşayan insanlardan heç birisi qalmayacaq. Çünki dünya bir cür dayanacaq yeridir, arası kəsilmədən dolub boşalar.

Özünü aldatmaq üsulları

Ölümü qulaqardına vuran və qəfləti yaradan səbəblərdən başqa bir də insanların özlərinə təsəlli vermək üçün istifadə etdikləri müdafiə mexanizmləri var. Təhlükə qarşısında qalarkən başını quma basdıran dəvəquşu ilə insanı eyni ağıl səviyyəsinə endirən bu özünüaldatma üsullarını bir neçə maddə şəklində araşdırma bilirik.

- Yaşlılıq dövrünə qədər təxirə salma düşüncəsi:

Bu müdafiə mexanizmini gənclərdə və orta yaşlılarda görmək olar. Bundan istifadə edən insan ümumiyyətlə 60-70 il yaşayacağını hesablayır və ancaq ömrünün son illərini bu cür "darıxdırıcı" mövzulara ayırmaq qərarını verir. Onlar həyatının ən gözəl illərində "kədərli" mövzularla başını ağrıtmayq istəmir. Bunun üçün dünyadan əlini-ətəyini çəkəcəyi bir zamanı uyğun görür. Beləcə, ölümə və o biri dünyaya hazırlaşmaq üçün də həyatından bir pay ayırmış olduğunu düşünür və vicdanını rahatlayır.

Halbuki bir saniyə sonra yaşayacağını belə təminatı olmayan, hələ nə qədər yaşayacağını, harada və nə zaman öləcəyini əsla bilməyən bir insanın belə uzunmüddətli və uzağa gedən nəticəsiz hesablamalar aparmasının nə qədər böyük bir

qəflət olması göz önündə olan aşkar məsələdir. Hər gün ətrafında özü ilə yaştd, hətta daha gənc bir çox adamlar ölür, qəzetlər ölüm elanları ilə doludur, televiziya da hər gecə bir çox ölüm xəbəri izləyir, çox zaman böyük-küçük öz yaxınlarının ölümünə şahid olurlar. Fəqət, ətrafındakı insanların bir gün, hətta bəlkə də sabahı öz ölümünə də şahid olacaqlarını, öz ölüm elanını oxuyacaqlarını ağıllarına gətirmirlər. Qaldı ki, gözlədiyi o “yaşlılıq” həddinə qədər yaşasa belə heç bir şey dəyişməyəcək, sahib olduğu zehniyyəti dəyişdirmədikcə ölümlə qarşı-qarşıya gələndək təxirəsalma məntiqini damam etdirəcək.

- *“Cəhənnəmdə cəzayı çəkərəm və çıxaram” məntiqi:*

Cəmiyyətdə olduqca çox yayılan bu fikir əslində batil inancdan başqa bir şey deyil. Çünki bu, Quranda olan heç bir ayəyə əsaslanmır. Quranın heç bir ayəsində cəhənnəmdə cəza görüb, sonra bağışlanaraq cənnətə düşməkdən bəhs edilmir. Tam əksinə, mövzu ilə bağlı olan bütün ayələrdə qiyamət günü möminlərin və kafirlərin dəqiqliklə ayrılacaqları, möminlərin əbədi cənnətə girəcəkləri, kafirlərin isə əbədi cəhənnəmə gedəcəkləri bildirilir:

“Onlar: “Cəhənnəm odu bizə bir neçə gündən artıq əzab verməz” deyirlər. Onlara söylə ki: “Siz Allahdan belə bir vəd almıyırmı? Allah heç vaxt öz əhdindən dönməz. Yoxsa Allaha qarşı bilmədiyinizi söyləyirsiniz?” Bəli, günah qazanan və qazandığı günahlarla əhatə olunan şəxslər cəhənnəmlidirlər və orada həmişəlik qalacaqlar. İman gətirənlər və yaxşı işlər görənlər isə behiştlikdirlər və orada olacaqlar” (“Bəqərə”, 80-82).

Digər bir ayədə belə deyilir:

“Bu, yəhudilərin: “Cəhənnəm odu bizə bir neçə gündən artıq toxunmaz!” dediklərinə görədir. Onları öz dinləri barədə düzəltmələri uydurmalar aldadıb yoldan çıxarmışdır” (“Ali-İmran”, 24).

Cəhənnəm insanın təsəvvürünə gəlməyəcək qədər böyük əzabları yaşadan yerdir. Buna görə də cəhənnəmdə bir müddət qalıb çıxmaq mümkün olsaydı belə heç bir şüurlu insanın cəhənnəm əzabı kimi bir əzabı nəzərə alması mümkün olmazdı. Cəhənnəm Allahın “Qahhar”, “Cabbar” sifətlərinin ən şiddətli təcəlli etdiyi və dünyadakı heç bir əzabla müqayisə

edilməyəcək dərəcədə əzabla dolu olan qorxunc bir mühitdir. Barmağının ucu yananda fəryad eləyən aciz insanın rahat və laqeyd bir tərzdə belə bir əzabı nəzərdə tutduğunu söyləməsi onun ağılının tamamilə itməsinin əlamətidir. Allahın əzabını ciddi qəbul etməyən və haqsızlıqla qarşılayan bir kimsə əslində Allahın qədrini lazımı səviyyədə bilməyən və imandan yoxsul olan bir zavallıdır.

- *“Mən onsuz da cənnətliyəm” məntiqi:*

Özlərini ideal cənnətlik hesab edən insanlar var. Onlar dünyada yaxşılıq kimi qavradıqları bir neçə kiçik işlər görərek və pislik kimi qəbul etdikləri bir neçə əməldən uzaq duraraq cənnətə layiq olduqlarını düşünürlər. Din haqqındakı məlumatları çox az, xurafatlarla dolu olan bu insanlar əslində Quranla heç bir əlaqəsi olmayan, yalnız özlərinin uydurduğu bir din anlayışına sahibdir. Danışanda özlərini ən həqiqi müsəlman kimi təqdim edirlər. Qurana görə isə onlar əsl müşriklərdir. Bu insanların halı “Kəhf” surəsində belə bildirilir:

“Onlara iki adamı misal gətir; onların birinə iki üzüm bağı verib onları xurmalıqlarla əhatə etdik və aralarında əkin saldıq. O bağların hər ikisi öz barını verdi və bu bardan heç bir şey əksilmədi. Biz də onların arasından bir çay axıtdıq. Bu adamın başqa sərvəti də var idi. O, öz yoldaşına (təkəbbürlə): “Mən səndən daha dövlətli və əsrəfcə səndən daha qüvvətliyəm!” O, özünə zülm etdiyi halda bağına girib dedi: “Bu bağı nə vaxtsa yox olacağını güman etmirəm. Qiyamətin də qopacağını zənn etmirəm. Əgər Rəbbimin hüzuruna qaytarılsam, özümə bundan da yaxşı bir məskən taparam!” Onunla söhbət edən yoldaşı isə belə dedi: “Əvvəlcə səni torpaqdan, sonra bir qətrə sudan yaratmış, daha sonra səni adam şəklinə salmış Allahı inkarını edirsən? Lakin Allah mənim Rəbbimdir və mən heç kəsi Ona şərik qoşmaram!”” (“Kəhf”, 32-38).

Ayədə bildirilən bağça sahibi “Rəbbimin hüzuruna qaytarılsam” ifadəsi ilə Allaha və axirət gününə tam şəkildə iman etmədiyini, ona görə də şübhə içində bir pislik olduğunu təsdiq edir. Bununla bərabər özünün bir mömin olduğunu iddia edir və Allahın onu cənnətlə mükafatlandıracağına əmindir. Bu kobud və axmaq müşrik xarakteri təəssüf ki, insanlar arasında son dərəcə çox yayılmışdır. Bu insanlar xalis bir

saxtakar olduqlarını əslində özləri də bilirlər, fəqət, bir az tənqid edildikdə o an özlərini təmizə çıxarmağa çalışırlar. Onlar dinin hökmlərini tətbiq etməyin əhəmiyyətsiz olduğunu iddia edir, məhəllədə dindar kimi tanınan insanların əslində nə qədər namussuz, əxlaqsız olduğunu iddia edərək özlərini doğru göstərməyə çalışırlar. Qəlblərinin təmiz olduğunu, heç kimin pisiyini istəmədiklərini, kimsənin malında, mülkündə, həyat yoldaşında, qızında gözləri olmadığını söyləyərək “yaxşı adam” olduqlarını sübut etməyə çalışırlar. Dilənçilərə sədəqə verdiklərini, qonşuya halva payladıklarını, “neçə ildir” dövlət məmurluğunda işlədiklərini, insanlara xidmət etdiklərini, bundan artıq müsəlmanlıq olmadığını iddia edirlər. İnsanı müsəlman edən onun qonşu ilə yaxşı keçinməsi deyil, Allaha qul olmaq və Onun hökmlərinə itaət etmək olduğunu bilməz, ya da özlərini bilməməzliyə qoyarlar.

Onların saxtakarlığının ən böyük əlaməti isə sahib olduqları yanlış din anlayışına dəlil tapmaq üçün bir sıra cəfəng fikirlərdən istifadə etmələridir. Öz həyatlarını məşrulaşdırmaq üçün istifadə etdikləri “ən böyük ibadət işlətməkdir” kimi ifadələr ən çox rast gəlinən nümunələrdəndir. Bu, Quranın ifadəsi ilə desək, “Allahın adına yalan uydurmaq”dır və cəzası da əbədi cəhənnəmdir.

Bu cür insanlar “Bəqərə” surəsinin 9-cu ayəsində də bildirildiyi kimi, **“Allahı və möminləri aldadırlar. Bilmirlər ki, əslində ancaq özlərini aldadırlar”**.

- *İkili standartlı məntiqlər:*

İnsan başqa bir özünüaldatma üsulundan da istifadə edə bilər. Ölüm ağına gələn zaman sonsuzluğa qədər yox olacağını düşünər və bunun dəhşəti ilə Allahın vəd etdiyi sonsuz bir həyatın “var ola biləcəyinə” 50 faiz ehtimal edər. Beləliklə, öz içində bir növ ümid işığı yandırar. Digər tərəfdən, Allahın onun üzərinə qoyduğu bir neçə məsuliyyətin olması ağına gəlincə də digər 50 faiz ehtimalı düşünür. “Necə olsa torpaq olub yox olacağam, ölümdən sonra həyat yoxdur” deyərək hesab vermə, cəhənnəm əzabı ilə qarşılaşma kimi qorxu və narahatçılığını dəf edər. Hər iki halda da qəflət halının ona verdiyi bir sərxoşluq halı içində ölüm onu yaxalayınca qədər həyatını davam etdirər.

Qəflətin nəticəsi

Əvvəlki bölmələrdə insanın yaşadığı müddətdə ölümün özünü xatırlatdığını demişdik. Bu xatırlatmalar ona fayda verir və insan bir neçə mövzunu təkrar olaraq nəzərdən keçirmək, həyata və hadisələrə olan münasibətini yenidən qaydaya salmaq lazım gəldiyini ciddi bir şəkildə düşünməyə başlayır. Ya da bəhs etdiyimiz müdafiə mexanizmləri hərəkətə keçir, qəlbinin və gözünün önündəki qəflət pərdəsi gündən-günə daha da qalınlaşmağa başlayır.

İnkarçıların bir qisminin yaşlaşıb ölümə yaxınlaşdıqları halda ölümü sakit və mənasız bir gülümsəmə və rahatlıqla gözləməsi bu pərdənin qalınlığının çətin mərhələyə çatmasının göstəricisidir. Çünki ölüm onlara artıq yalnız gözəl və şirin bir yuxu, rahatlıq və sakitlik, əbədi bir rahatlıq vəd edir.

Halbuki onları yoxdan var edib yaradan, sonra öldürüb təkrar dirildən Allah onlara əzabla keçirəcəkləri əbədi bir həyatı, əbədi bir peşmançılığı və bədbəxtliyi vəd etmişdir. Onlar da bu həqiqəti tam əbədi yuxu zənn etdikləri ölüm anında özləri şəxsən görürlər. Çünki ölümün bir yoxolma olmadığını, əksinə, özləri üçün əzabla dolu olan yeni bir dünyanın başlanğıcı olduğunu dərk edirlər. Canlarını alan ölüm mələklərinin dəhşətli görünüşü o böyük əzabın ilk xəbərdarlığıdır. Bu səbəblə Quranda ölümdən sonrakı həyatı rədd edən inkarçılardan bəhs edilərkən **“bəs mələklər onların üzlərinə, arxalarına vura-vura canlarını alanda halları necə olacaq?”** deyilir (“Mühəmməd”, 24). Bu anda inkarçıların ölümdən öncəki kobud və təkəbbürlü davranışlarının yerini dəhşət, peşmanlıq, çarəsizlik və sonsuz bir əzab alır. Quranda bu vəziyyət belə bildirilir:

“Dedilər: “Məgər biz torpağa qarışıb yox olandan sonra yenidənmi yaradılacağıq?” Bəli, onlar Rəbbi ilə qarşılaşacaqlarını inkar edən kəslərdir! De ki: “Sizə müvəkkil olan ölüm mələyi canınızı alacaqdır. Sonra da Rəbbinizin hüzuruna qaytarılacaqsınız. Kaş günahkarları sən Rəbbinin hüzurunda başlarını aşağı dikib: “Pərvərdigara! Gördük, eşitdik. İndi bizi dünyaya qaytar ki, yaxşı iş görək. Biz tam yəqinliklə inandıq!” deyəndə görəydin!”” (“Səcdə”, 10-12).

Ölümdən qaçmaq mümkün deyil

İnsan xüsusilə gəncliyində ölümü heç vaxt ağına gətirmək istəmir. Bunu bir son kimi gördüyü üçün hətta ölüm haqqındakı düşüncədən də qaçır. Düşünməmək onun üçün ən rahat qaçış yoludur. Lakin fiziki qaçış ölümə bir çarə olmadığı kimi ölümü ağına gətirməkdən yayınaraq ölümdən qurtula bilmək də çarə deyil. Bundan əlavə, ölümü ağına gətirməmək də mümkün deyil. İnsan hər gün rastına çıxan qəzətlərdə mütləq ölüm xəbərləri ilə, ölüm elanları ilə qarşılaşır. Yolda gedərkən bir cənazə məşinına rast gəlir və ya bir qəbristanlığın qarşısından keçir. Müəyyən bir müddət ərzində yaxınları və qohumları ölür. Onların cənazələrini aparanda, yas yerlərini ziyarət edəndə mütləq bu həqiqətlə üz-üzə qalır. Başqalarının, xüsusilə də sevdiklərinin ölümünü gördükcə öz sonunu düşünür. Bu düşüncə qəlbini sıxır, ürəyini bulandırır. İnsan nə qədər inadkarlıq edirsə etsin, haraya sığınarsa sığınsın, haraya qaçırsa qaçınsın, əslində heç fərqi yoxdur. Hər an öz ölümünə doğru qaçır. Qarşısında başqa bir qapı və ya çıxış yolu yoxdur. Hansı tərəfə çevrilərsə, ölüm onu orada qarşılayır. Tələ dayanmadan ona doğru yaxınlaşır və sonda yaxalayır. Allahın qanununda heç bir dəyişiklik olmamışdır. Ölüm onu qədərdə bildirilmiş bir anda və yerdə yaxalamışdır. Quranda bu sirr belə xəbər verilir:

“De ki: “Qaçdığınız ölüm sizi mütləq yaxalayacaqdır. Sonra siz gizlini də aşkarı da bilən Allahın hüzuruna qaytarılacaqsınız. O da sizə nələr etdiyinizi xəbər verəcəkdir!”” (“Cumə”, 8).

“Harada olursunuzsa olun, hətta uca və möhkəm qalalar içərisində olsanız belə...” (“Nisa”, 78).

Bu səbəblə etməyimiz vacib olan əməl özümüzü aldatmağı və ya həqiqətləri qulaqardına vurmağı bir kənara qoyub Allahın qədimimizdə təsbit etdiyi müddəti ən gözəl şəkildə qiymətləndirə bilməkdir. Bu müddətin nə zaman bitəcəyini də yalnız Uca Allah bilir.

HƏQİQİ ÖLÜM VƏ GÖRÜNƏN ÖLÜM

Ruhun ölməsi (həqiqi ölüm)

Necə öləcəyinizi, ölümün necə bir şey olduğunu, ölərkən nələr olacağını heç düşünmüsünüzmü?

İndiyə qədər öncə ölüb sonra da dirilərək bu dünyaya qayıdan və nələr görüb, nələr eşitdiyini izah edə bilən heç bir kimsə olmayıb. Bu səbəblə ölümün nə olduğunu, bir insanın ölüm zamanı nələr hiss etdiyini bilməyimizə texniki cəhətdən imkan yoxdur.

Ancaq insana həyat verən və vaxtı gələndə də onu geri alan Allah ölümün necə baş verdiyini öz Kitabında bizə bildirmişdir. Bu səbəblə ölümün necə baş verdiyini, ölüm zamanı insanın nələr yaşayıb, nələr hiss etdiyini ancaq Qurandan öyrənə bilərik.

Qurana baxarkən isə olduqca maraqlı bir həqiqətlə qarşılaşırıq. Çünki Quranda bəhs edilən ölüm “tibbi ölüm”dən, yəni digər insanlar tərəfindən müşahidə edilən ölümdən çox fərqlidir.

Əvvəlcə, bəzi ayələr ölüm zamanı öləcək insanın gördüyü, fəqət digər insanların görmədiyi hadisələr yaşandığını bizə xəbər verir. “Vaqiə” surəsində belə deyilir:

“Can boğaza yetişdiyi zaman Siz ona baxıb durursunuz. Biz ona sizdən daha yaxın, amma siz görmürsünüz!” (“Vaqiə”, 83-85).

Başqa bir ayədə də bu “müşahidə edilməyən hadisələr”in inkarçılar üçün bir çətinlik anı olmasından bəhs edilir:

“Onların nə mal-dövləti, nə də oğul-uşağı səni heyrətə salmasın. Allah bunlarla münafıqlərə əzab vermək və layiq olduqları halda canlarının çıxmasını istər” (“Tövbə”, 85).

Bunun əksinə olaraq isə möminlərin ölümü də “gözəlliklər içində” baş verir:

“O kəslər ki, mələklər onların canlarını pak olduqları halda alıb”: “Sizə salam olsun! Etdiyiniz əməllərə görə cənnətə daxil olun!” deyərlər” (“Nəhl”, 32).

Bu ayələr bizə ölüm haqqındakı çox önəmli və dəyişilməz bir həqiqəti xəbər verir: ölən adamın yaşadıkları ilə onun ətrafında olan insanların ölüm zamanı gördükləri şeylər çox fərqlidir. Məsələn, bir insan həyatı boyu doğru yolu tutmamış inkarçı olsa da o, kənardan yuxuda ikən “rahat” bir ölümlə ölmüş kimi görünə bilər. Lakin o anda onun başqa bir ölçüyə keçən ruhu böyük acı içində ölümü dadır. Və ya tamamilə əksinə, acı çəkdiyi zənn edilən bir möminin ruhu ayədə də bildirildiyi kimi, bədəmindən mələklər tərəfindən “pak olduqları halda” ayrılır.

Qisası, “bədənin tibbi ölümü” ilə Quranın bildirdiyi “ruhun ölümü” əslində çox fərqli hadisələrdir.

Quranın bizə bildirdiyi bu sirrdən xəbəri olmayan inkarçılar isə ölümü əbədi və rahat bir yuxu sanaraq ölüm anlarını da öz ağlarına görə acısız və rahat etməyin üsullarını axtarırlar. Yuxu dərmanı və ya hava qazı ilə intiharı üstün tutanlar, ölümcül və iztirablı bir xəstəlikdən yaxa qurtarmaq üçün dərmanla ağrısız ölümə müraciət edənlər belə bir yanlışlığa yol verənlərə nümunədir.

Dadılan bu həqiqi ölüm az öncə bildirdiyimiz kimi, inkarçılar üçün böyük bir əzab, möminlər üçün isə böyük bir nemət və gözəllikdir. İnkarçıların canlarının “çətinlik” içində çıxdığını Qurandan bilirik. Ayələr bu “çətinliyi” müfəssəl şəkildə bildirir.

- *Ölüm zamanı inkarçının arxasına və üzünə vurularaq canının alınması:*

“Bəs mələklər onların üzlərinə, arxalarına vura-vura canlarını alanda halları necə olacaq? Bu da onların Allahın qəzəbinə səbəb olan şeyə uymaları və Allaha xoş gedən şeyi bəyənmədiklərinə görədir. Elə ona görə də Allah onların əməllərini puç etdi” (“Məhəmməd”, 27-28).

- *Ölümün şiddətli sarsıntıları və mələklərin inkarçıya ölüm zamanı əbədi əzablarını müjdələməsi:*

“...Kaş sən zalımları ölüm əzabı içində çabalayan, mələklərin də əllərini uzadıb: “Çıxarın canlarınızı! Siz bu gün Allaha qarşı nahaq sözlər danışdığınıza və Onun ayələrinə təkəbbür göstərdiyinizə görə alçalıcı bir əzabla cəzalandırılacaqsınız!” deyəndə görəydin” (“Ənam”, 93).

“Kaş ki, sən kafirləri mələklər onların üzünə və arxasına vura-vura: “Dadın atəşin əzabını!” deyib canlarını alanda görəydin! Bu, sizin öz əllərinizlə qazandığınız günahlara görədir. Yoxsa Allah bəndələrinə əsla zülm edən deyildir!” (“Ənfal”, 50-51).

Ayələrdən də aydın başa düşüldüyü kimi, kafirin sadəcə olaraq ölümü belə öz-özlüyündə böyük bir əzabdır. Kənardakı yaxınları onun yatağında rahat bir şəkildə öldüyünü zənn etdikləri halda o, əslində maddi və mənəvi cəhətdən çox böyük bir əzabın içinə girmişdir. Ölüm mələkləri acı və ağrı verərək onun canını bədənindən çıxarırlar. Quranda bu mələklər kafirlərin canlarını bədənlərindən “yırtaraq” çıxardıqlarına görə **“zorla alanlar”** olaraq tərif edilir (Bax: “Naziat” surəsi, 1).

Ayənin verdiyi xəbərə görə, can boğaza, yəni körpücük sümüyünə gəldiyi zaman artıq son müdaxilə edilir:

“Xeyr, canın boğaza gəlib yetişəcəyi, “Kim xilas edə bilər?” deyiləcəyi, ayrılıq dəminin gəlib çatdığını anlayacağı...” (“Qiyamə”, 26-28).

İndi inkarçı artıq həyatı boyu inkar etmiş olduğu o böyük həqiqətlə üz-üzədir. Ölümlə birlikdə həyatı boyu etdiyi böyük günahın, inkarının cəzasını çəkməyə başlayacaq. Mələklərin arxasına vura-vura canını zorla alması onu gözləyən sonsuz əzabın yalnız çox yüngül bir başlanğıcıdır.

Bunun əksinə olaraqsa ölüm mömin insan üçün böyük bir xoşbəxtliyin və nəşənin başlanğıcıdır. Ruhu zorla alınan kafirin əksinə olaraq möminin ruhu **“rahatlıqla alanlar”** tərəfindən (“Naziat”, 2), **“paklıqla”** və **“salamla”** (“Nəhl”, 32), adətən yuxuda ikən ruhun bədənədən ağrısız ayrılıb fərqli bir ölçüyə keçməsi kimi (“Zumər”, 42) alınır.

Ölümün həqiqəti budur. Kənardakı insanlar yalnız tibbi ölümü tanıyır, həyatı funksiyaları sona çatmaq üzrə olan bir bədən görürlər. Ölən şəxsi seyr edənlər nə onun üzünə və arxasına vurulduğunu, nə ayaqlarının dolaşdığını, nə də canının körpücük sümüyünə dayandığını görürlər. Bu mənzərə və hissələrlə yalnız ölən insanın ruhu qarşılaşır. Lakin həqiqi ölüm kənardakı insanların görə bilmədiyi bir ölçüdə ölən adam tərəfindən hərtərəfli “dadılmaqda”dır. Başqa sözlə, ölüm zamanı yaşanan hadisə bir “mərhələ, mühit dəyişikliyi”dir.

Bura qədər araşdırdığımız ayələrdən başa düşülən həqiqətləri qısa müddəalar şəklində belə yekunlaşdırma bilirik:

möminin də, kafirin də əcəlləri gəldiyi an onların ömrü nə bir saat artırılar, nə də bir saat azaldılar. Harada olurlarsa olsunlar vaxtları gəldiyi an ölüm onları tapar. Kənardan seyr edənlər bunu hiss etməsə də ölümü dadmağa başlayanlar bu andan etibarən hər ikisi çox fərqli münasibət görürlər.

Möminin ölümü

- Qaçılmaz olduğunu bildiyi və buna görə də həyatı boyu hazırlıq gördüyü ölümə qovuşur.

- Canını almağa gələn mələklər ona salam verib onu cənnətlə müjdələyirlər.

- Mələklər canlarını rahatlıqla alırlar.

- Ruhu bədənindən yumşaqlıqla, usdufca, rahatlıqla çıxarılıb alınır.

- Arxasınca gələcək möminləri müjdələmək, Allahın vədinin haqq olduğunu və möminlər üçün bir qorxu və üzüntü olmadığını xəbər vermək istəyərlər. Amma buna icazə verilməz.

İnkar edənin ölümü

- Həyatı boyu qaçmaq, uzaq durmaq istədiyi ölümə qovuşur.

- Ölümü şiddətli sarsıntılar içində olur.

- Mələklər əllərini ona doğru uzadır və onu alçaldıcı və yandırıcı bir əzabla müjdələyirlər.

- Mələklər üzünə və arxasına vura-vura canını alırlar.

- Ruhu zorla, işgəncə ilə alınır.

- Ruhu körpücük sümüklərinə qədər çəkilir və son müdaxilə edilir.

- Canı o, inkar içində ikən çətinliklə çıxar.

- Ölümlə üz-üzə gəldiyi andakı imanı və tövbəsi qəbul edilməz.

- Əsl həqiqəti görməkdən doğan böyük peşmanlıq içində Allahdan onu dünyaya geri qaytarmasını və itirdiyi ömrünü tələb edir. Amma şansını itirmişdir. Bu istəyi qəbul edilməz.

Kənardakı insanların gördüyü “tibbi ölüm”ün də insana ibrət dərsi verən çox önəmli bir cəhəti var. Tibbi ölümün insan bədənini yox etməsi insana çox önəmli olan bəzi həqiqətləri dərk etmək fürsəti verir. Bu səbəblə həqiqi ölümdən sonra bəhs edilən tibbi ölümə də toxunmaq, hamımızın bədənini

gözləyən məzar haqqında bir qədər düşünmək lazım gəlir.

Bədənin ölümü (Kənardan görünən ölüm)

Ölüm anında ruh bu dünyadakı insanların içində yaşadığı ölçüdə ayrılarkən burada cansız bədənlerini saxlayır. Dərisini dəyişdirən canlılar kimi bu dünyadakı “qılafı”nı burada saxlayır və əsl həyatına doğru irəliləyir.

Ancaq fani dünyada qalan qılafın da hekayəsi mənalı və əhəmiyyətlidir. Xüsusilə bu qılafə həyatda ikən lazım olduğundan artıq dəyər verənlər üçün.

Bəs öləndən sonra bu qılafın başına nələrin gələcəyi barədə heç ətraflı düşündünüz mü?

Bir gün öləcəksiniz. Bəlkə də heç gözlənilməz bir şəkildə. Çörək almaq üçün dükana gedərkən yolda bir maşın tərəfindən vurulacaqsınız. Və ya amansız bir xəstəlik üzündən həyatınız sona yetəcək, yaxud da ürəyiniz döyünməkdən yorulub dayanacaq.

Beləcə, ölümü dadmağa başlayacaqsınız. Bu andan etibarən də bədəninizlə heç bir əlaqəniz olmayacaq. Həyatınız boyu “mən” sandığınız o bədən adı bir ət parçası halına düşəcək. Ölüm anından dərhal sonra bədəninizi başqa insanlar daşımağa başlayacaqlar. Ətrafda ağlayanlar, saçını yolanlar, “elə dünən burada idi”, “dağ kimi adam idi” deyənlər olacaq. Sonra o bədəni götürüb evin bir otağına, bəlkə də morqa qoyacaqlar. Orada bir gecə gözləyəcəklər. Ertəsi gün dəfn işləri başlayacaq. Cansız bədəni götürüb morqa aparacaqlar. Xidmətçi əzələ qatı kəsilmiş bədəninizi soyuq su ilə yuyacaq, önə və arxaya çevirib yaxşı təmizləyəcək. Ancaq bu mərhələdə ölümün izləri də bədəndə aşkar ediləcək. Göyərmələr başlayacaq.

Daha sonra bədəni ağ bezlə - kəfənlə bürüyəcəklər. Sonra da taxta tabuta qoyub üstünə yaşıl bir örtük örtəcəklər. Cənazə maşını gələcək və tabutu ora qoyacaqlar. Cənazə maşını qəbristanlığa doğru irəliləyəcək. Yolda isə həyat davam edəcək. Bəzi insanlar “cənazə keçir” deyə hörmət edəcək, çoxu da öz işi ilə məşğul olacaq. Sonra qəbristanlığa gələcəklər. Tabut sizi sevənlər, ya da sevirmiş kimi görünən adamlar tərəfindən əllərdə daşınacaq. Ətrafda çox güman ki, yenə ağlayanlar, sızıldayanlar olacaq. Sonra o, qaçılmaz yerə - məzara gətiriləcək. Üstündə sizin adınız yazılı... Bədəni tabutdan çıxarıb ağ kəfənlə birlikdə məzarın içinə atacaqlar. Dualar

oxunacaq. Və sonra son iş görülməkdir. Əllərinə bel alıb ağ kəfəndəki bədənin üzərinə torpaq atmağa başlayacaqlar. Kəfənin ağzını açıb içinə də torpaq atacaqlar. Ağzınıza, burnunuza, boğazınıza, gözlərinizə torpaq dolacaq. Torpaq yavaş-yavaş kəfəni örtəcək. Bir az sonra işləri bitəcək və gedəcəklər. Qəbristanlıq hər zamankı dərin səssizliyinə bürünəcək. Gedənlər öz həyatlarına geri dönəcəklər, amma basdırılan bədən üçün artıq həyatın heç bir mənası qalmayacaq. Dünyadakı heç bir gözəllik, heç bir gözəl ev, gözəl insan, gözəl mənzərə artıq o bədən üçün bir şey ifadə etməyəcək. Bədəniniz artıq heç bir dostunuzla görüşməyəcək. Bədən üçün var olan tək bir şey yalnız torpaq və onun içindəki bakteriya və qurdlar olacaq.

Öləndən sonra nə hala düşəcəyinizi heç fikirləşmişinizmi?

Basdırılmağınızla əslində birlikdə bədəniniz həm içdən, həm də çöldən gələn təsirlərlə sürətli bir parçalanma mərhələsinə girəcək. Vücutda oksigen qalmadığına görə bir müddət sonra mikroblar fəaliyyətə başlayaraq bədəni yayılacaq. Qarında yığılan qazlar cəsədi şişirdəcək və bu şişkinlik vücudun hər tərəfinə yayılacaq, bədəni tanınmaz hala salacaq. Bundan sonra həmin qazların diafraqmaya güclü təzyiq göstərməsi səbəbi ilə ağızdan və burundan qanlı köpüklər gəlməyə başlayacaq. Çürümə prosesi davam etdikcə tüklər, dırnaqlar, ovuc içləri və dabanlar yerlərindən ayrılacaq. Zəhəri dəyişkənliklə bərabər daxili orqanlarda da (ağciyər, ürək, qaraciyər) çürümə başlayacaq. Ən qorxunc hadisə isə bu məqamda baş verəcək. Belə ki, qarın nahiyəsində yığılan qazlar dərin zəif nöqtəsindən parçalayacaq və bədənə dözülməz dərəcədə pis qoxular yayılacaq (ölü insan qoxusu dünyanın ən iyrənc qoxusudur). Bu müddətdə başdan başlamaqla əzələlər də yerlərindən ayrılacaq. Dəri və bədənin yumşaq hissələri tamamilə töküləcək və skelet görünməyə başlayacaq. Beyin tamamilə çürüyərək gil şəklində düşəcək, sümüklərin oynaqları bir-birindən ayrılacaq və skelet dağılmağa başlayacaq... Bu proses cəsəd bir torpaq və sümük yığını halına gələndə qədərlə beləcə davam edəcək.

“Mən” sandığınız bədəniniz beləliklə qorxunc və iyrənc

bir şəkildə yox olacaq. Arxada qalanlar sizin üçün halva bişirib yeyəndə torpaqdakı bütün qurdlar, böcəklər və bakteriyalar da sizin ətinizi gəmirəcəklər.

Əgər bir qəza nəticəsində ölüb basdırılmasanız, o zaman çox böyük bir faciəvi mənzərə ortaya çıxacaq. Bədəniniz isti havada açıqda qalmış bir ət kimi qurdlanacaq, bir neçə gün içində bir qurd yumağı halına düşəcək. Qurdlar son ət parçasını da yeyənə qədər skeletin içinə doluşacaqlar.

Beləliklə, ən gözəl şəkildə yaradılmış insan həyatı ən qorxunc bir şəkildə sona yetəcək.

Bəs nə üçün? Nədən belə olur?

İnsan vücudunun öldükdən sonra bu hala düşməsi Allahın istəyi ilə baş verir. Bunun çox böyük mənası var. İnsan özünün əslində bədən olmadığını, bədənin yalnız ona geydirilmiş müvəqqəti bir qılaf olduğunu bu qorxunc aqibəti görərək anlamalı, bədəninin o biri tərəfində bir varlığın olduğunu hiss etməlidir. Özünün “ət və sümükdən” ibarət olduğunu zənn edən insana bunun bir aldanış olduğunu başa salmaq üçün belə heyrət doğuran və ibrətamiz bir aqibət hazırlanmışdır.

İnsan bədəninin ölümünə baxmalı, bu müvəqqəti və fani dünyada sanki əbədi qalacaq kimi sahib olduğu və bütün arzularına boyun əydiyi bədəninin aqibəti haqqında düşünməlidir. O bədən torpağın altında çürüyəcək, qurdlanacaq və skeletə çevriləcək.

DÜNYA HƏYATININ MÜVƏQQƏTİLİYİ

Bu haqda heç fikirləşmişinizmi?

İnsan nə üçün tez-tez təmizlənmək məcburiyyətindədir? Nə üçün təmizliyə diqqət etməsə, bədəni və ağız qoxuyar, dərisi və saçı yağlanır? Nə üçün tər və tərini qoxusu son dərəcə pisdir?

İnsandan fərqli olaraq çiçəklər son dərəcə gözəl qoxuya sahibdir. Qızılgül və ya yasəmən çirklə bir torpaqda bitməyə ehtiyatlıdır gözəl bir qoxuya sahibdir. Amma insan pis qoxu verməyə məhkumdur və o, bunun qarşısını ancaq təmizliyə riayət etməklə ala bilər.

Nə üçün belə olması, insanın belə çatışmazlıqla yaradılması haqda heç düşünmüşünüzü? Nə üçün Allah çiçəkləri gözəl qoxulu yaratdığı halda insanın bədənindən pis qoxular çıxarır? Bu məsələ üzərində baş sındırmısınızmi?

İnsan yalnız pis qoxu verməklə bitmir, eyni zamanda yorulur, acır, susayır, canı ağrıyır, mədəsi bulanır, xəstələnir...

İnsanlar bunu təbii hal kimi qəbul edir, amma bunlar əslində bir aldanışdır. İnsan heç bir zaman pis qoxu verməyə, heç bir zaman başağrısı çəkməyə, heç bir zaman xəstələnməyə bilirdi. İnsanın sahib olduğu bütün bu qüsurlar “təsədüfən” əmələ gəlməmiş, məhz xüsusi olaraq yaradılmışdır. Allah insanı müəyyən bir məqsədlə, bəlli bir hikmətlə qüsurlu bir şəkildə yaratmışdır.

Bunun isə iki məqsədi var. Birinci məqsəd insanın özünün aciz bir varlıq, bir “qul” olmasını anlamasıdır. Qüsursuzluq və mükəmməl olmaq yalnız Allaha məxsusdur. Onun qulu olan insan isə sonsuz dərəcədə qüsurlu, əskik, zəifdir və buna görə də Allaha sonsuz dərəcədə möhtacdır. Bir ayə bu mövzunu çox hikmətli bir şəkildə izah edir:

“Ey insanlar! Siz Allaha möhtacsınız. Allah isə möhtac deyildir və hər cür şükürə, tərifə layiqdir! Əgər istəsə, sizi yox edib başqa bir məxluqat gətirər. Bu, Allah üçün çətin deyildir!” (“Fatir”, 15-17).

İnsanın bədənindəki qüsurlar və çatışmazlıqlar ona acizliyini və zəifliyini müntəzəm şəkildə xatırladır. İnsan özünü üstün və qüsursuz bir varlıq zənn edə bilər, amma hər gün ayaqyoluna

getmək məcburiyyətindədir və orada onun düşdüyü zavallı hal özünün əsl mahiyyətini ona bildirir.

İnsanın qüsurlu və çatışmazlıqlara sahib olmasındakı ikinci məqsəd isə bu dünyanın keçici olmasının ona müntəzəm şəkildə xatırladılmasıdır. Çünki haqqında bəhs edilən qüsurlu və çatışmazlıqlar bu dünyadakı bədənlə məxsusdur. Axirətdə cənnət əhli yeni bir bədənlə mükəmməl və qüsursuz bir şəkildə yaradılacaq. Bu dünyadakı zəif, əskik, qüsurlu bədən möminin həqiqi bədəni deyildir, keçici bir müddət ərzində qaldığı bir qəlibdir.

Buna görə də dünyada qüsursuz bir gözəllik əldə edilə bilməz. Fiziki cəhətdən ən gözəl, ən cazibədar, ən qüsursuz olduğunu sandığımız bir insan da digər bütün insanlar kimi ayaqyoluna gedir, tərləyir, bəzən ağzı pis qoxu verir, bəzən üzündə sızanaq çıxır. O da təmiz qala bilmək üçün mütəmadi şəkildə yuyunmaq və özünə qulluq etmək məcburiyyətindədir. Elə insan var ki, üzü gözəldir, amma fiziki cəhətdən o qədər də mükəmməl, qüsursuz deyil. Bunun tərsi də mümkündür. Kiminin gözü gözəl, fəqət burnu əyri ola bilər. Bu xüsusiyyətlərin sonsuz versiyalarını sayə bilərik. Zahirə görünüşünə görə həqiqətən qüsursuz kimi görünən bir kimsədə heç gözlənilməyən bir xəstəlik, narahatçılıq və ya qüsurlu tapıla bilər.

Hər şeydən önəmli olanı isə budur ki, ən mükəmməl görünən insan belə mütləq yaşlaşır və ölür. Gözlənilməyən bir anda baş verən qəzada parça-parça ola bilər. Dünyadakı bədən kimi dünyanın özü də əskik, qüsurlu və keçicidir. Bütün çiçəklər mütləq solur, ən gözəl qidalar çürüyür, xarab olur və iylənir. Bütün bunlar bu dünyaya məxsus olan çatışmazlıq və qüsurlardır. Bizə verilən qısa dünya həyatı da, daşdığıımız bədən də Allahın çox qısa bir müddət üçün verdiyi keçici əmanətlərdir. Sonsuz həyat və mükəmməl bir yaradılış isə yalnız axirətə məxsusdur. Bir ayədə belə deyilir:

“Sizə verilən hər hansı bir şey fani dünya malıdır. Allah yanında olan isə daha yaxşı və daha baqıdır. O kəslər üçün ki, iman gətirib öz Rəbbinizə təvəkkül edərlər” (“Şura”, 36).

“Bilin ki, dünya həyatı oyun-oyuncaq, bər-bəzək, bir-birinin qarşısında öyünmək və mal-dövləti, oğul-uşağı çoxaltmaqdan ibarətdir. Bu elə bir yağışa bənzəyir ki,

onun yetişdirdiyi bitki əkinçilərin xoşuna gələr. Sonra o, quruyar və sən onun saralıb-solduğunu, daha sonra çör-çöpə döndüyünü görərsən. Axirətdə şiddətli əzab, Allahdan bağışlanma və razılıq gözləyir. Dünya həyatı aldanışdan, yalandan başqa bir şey deyildir” (“Hədid”, 20).

Qisası, bu dünyada Allah sonsuz qüdrət və elminin göstəricisi olaraq bir çox gözəllik, sənət və xariqələrlə yanaşı çox müxtəlif qüsurlar və əskiklikləri də eyni anda yaradır. Mükəmməllik və əbədilik bu dünyanın qanununa ziddir. İnkişaf edən texnologiya da daxil olmaqla insan aqlının düşünə biləcəyi heç bir şey Allahın bu qanununu dəyişdirə bilməyəcək. Bununla da insanlar bir tərəfdən, axirətin həsrəti ilə ona qovuşmaq üçün çabalasınlar və Allaha lazımı qədər şükür və hörmət etsinlər. Digər yandan da bunların həqiqi yerinin bu keçici dünya deyil, əskik və qüsurlardan qorunmuş və möminlər üçün hazırlanmış əbədi cənnət həyatı olduğunu anlama bilsinlər. Quranda bu həqiqət çox açıq şəkildə izah olunur:

“Lakin siz dünyanı üstün tutursunuz. Halbuki axirət daha xeyirli və daha əbədidir” (“Əla”, 16-17).

Başqa bir ayədə isə **“axirət yurdu isə şübhəsiz ki, əbədi həyatdır”** deyilir (“Ənkəbut”, 64).

“Əbədi həyat”ımız olan axirətlə keçici bir yurd olan dünya arasında pərdə qədər incə bir sərhəd var. Ölüm bu pərdəni qaldıran vasitədir. Ölümlə birlikdə bu dünya və bədənlə olan əlaqə kəsiləcək, yeni bir yaradılışla sonsuz həyata başlanğıc ediləcək.

Ölümlə birlikdə başlayan həyat əsl həyat olduğuna görə həqiqi “təbiət qanunları” da orada olanlardır. Əskiklik, qüsurlar, keçicilik dünyaya layiq olan qanunlardır, amma həqiqi qanunlar deyil. Həqiqi qanunlar qüsursuzluq, ölümsüzlük, mükəmməllik üzərində qurulur. Başqa sözlə desək, adi olan məsələ bir çiçəyin heç solmaması, bir insanın heç çirklənməməsi, heç yaşlaşmaması, bir meyvənin heç çürüməməsidir. Əsl qanunlar insanın hər istədiyini o an həyata keçməsinə, insanın heç bir ağrı-acı və xəstəlik keçirməməsinə, heç bir zaman üşüməməsinə və ya tərlənməməsinə zəruri edir. Ancaq əsl qanunlar əsl həyatda, keçici qanunlar da keçici olan bu dünya həyatındadır. Bu dünyada yaşanan bütün çatışmazlıq, kəm-kəsis, əskiklik və qüsurlar əsl qanunların pozulub yerinə keçici qanunların

qoyulması ilə əmələ gəlir. Əsl qanunların həyata keçdiyi axirət yurdu təsəvvür olunduğu qədər də uzaqda deyil. Allah dilədiyi an insanın buradakı həyatını sona çatdırıb onu axirətə keçirə bilər. Bu keçid bir göz qırpmı qədər tez baş verəcəkdir. Yuxudan oyanmaq kimi... Bir ayədə ölümlə birlikdə sona çatan bu dünyanın axirətlə müqayisədə necə qısa olduğu belə bildirilir:

“Allah belə buyuracaqdır: “Yer üzündə neçə il qaldınız?” Onlar: “Bir gün yaxud bir gündən də az!” deyər cavab verəcəklər. Allah buyuracaq: “Əgər bilirsinizsə, siz çox az qaldınız! Yoxsa sizi əbəs yerə yaratdığımızı və hüzurumuza qaytarılmayacağınızı güman edirdiniz?”” (“Muminun”, 112-115).

Ölümlə birlikdə yuxu sona çatmış və həqiqi həyat başlamışdır. Yer üzündə “bir gün yaxud bir gündən də az”, hətta “bir göz qırpmı” qədər qalmış insan etdiklərinin hesabını vermək üçün Allahın hüzuruna çıxır. Əgər dünyada olarkən ölümü ağlında tutmuşsa, Allaha qovuşacağına düşüncəsi ilə yaşamışsa, qurtulacaqdır. Quranda “kitabı sağ əlinə verilən” bu nicat tapmışların belə deyəcəyi xəbər verilir:

“...Alın əməl dəftərini oxuyun! Mən öz hesabıma yetişəcəyimə möhkəm inanmışdım!” (“Haqqə”, 19-20).

ÖLÜMDƏN İBRƏT ALMAYANLARIN DÜNYADAKI VƏ AXİRƏTDƏKİ VƏZİYYƏTİ

İnsanların çoxunda “ölüm həyatın bitdiyi andır” şəklində yanlış və qeyri-kafi bir təsəvvür var. Lakin onlar bir mərhələ sonranı düşünə bilsələr anlaşırlar ki, ölüm digər bir həyatın da başladığı andır. Bu yanlış təsəvvürə görə, inkarçılar hədəflədikləri hər şeyi dünyadakı qısa zaman çərçivəsinə sığışdırmağa çalışırlar. Axirəti tanımayanların bu dünyadan gözünəbağlı bir şəkildə hədd-hüddü tanımadan bəhrələnmək istəməsinin səbəbi də budur. Onlar öldükləri andan etibarən hər şeydən məhrum qalacaqlarının həyəcanı ilə, halal-haram fərqi bilmədən yaşamağa, bu dünyadan maksimum dərəcədə faydalanmağa, təmin olunmağa diqqət edirlər. İrəlidə çox uzun illərin olduğuna özlərini inandıraraq hazırladıqları planların arxasınca qaçırlar. Beləliklə də özlərini çox ağıllı, Allaha və axirət gününə inamı tam olan və axirəti üçün çalışan möminləri isə ağılsız adlandırırırlar. Bu, şeytanın insanı aldatmaq üçün istifadə etdiyi ən klassik üsuldür. Şeytanın inkarçılar üzərində qurduğu və tətbiq etdiyi uzunmüddətli planlarla aldatma hiyləsini Allah Quranda belə xəbər verir:

“Doğru yol özlərinə bəlli olduqdan sonra dönənlərə şeytan xoş üz göstərdi və onları tovlayıb yoldan azdırdı” (“Mühəmməd”, 25).

“Şeytan müşriklərə vədlər verir, ürəklərində arzular oyadır. Lakin şeytan onlara yalnız yalan vədlər verir” (“Nisa”, 120).

Bu dünyada əbədi yaşayacaqlarını zənn edib mal və sərvət toplayanlar həyatlarını mal və övlad çoxluğu ilə fəxr etdikləri bir yarış halına gətirirlər. Onlar üstünlük verdikləri bu saxta qürurə qapılaraq axirətdən tamamilə uzaqlaşırırlar. Ancaq düşdükləri bu səhv yolun onları hara aparması ayələrdə açıq bildirilir:

“Məgər kafirlər elə zənn edirlər ki, onlara verdiyimiz mal-dövlət və övladla Biz onların yaxşılıqlarına tələsirik? Xeyr, anlamırlar!” (“Muminun”, 55-56).

“Münafıqların nə malları, nə də oğul-uşağı səni

təəccübləndirməsin. Allah ancaq münafıqlərə dünyada əzab vermək, kafir olduqları halda canlarını almaq istər” (“Tövbə”, 55).

Allah insana imtahan üçün göndərildiyi bu dünyada ölümü və axirəti xatırladan bir çox mesaj göndərir. Bir ayədə insana xəbərdarlıq olsun deyə verilən bəlalara diqqət edilir:

“Münafıqlər ildə bir-iki dəfə bəlaya giriftar olduqlarını görmürlərmı? Bununla belə yenə tövbə edib ibrət almırlar!” (“Tövbə”, 126).

Həqiqətən insanların çoxu onların tövbə etməsinə, öyüd alıb düşünməsinə səbəb olan bəlalarla tez-tez qarşılaşır. Bunlar ayədə də deyildiyi kimi, ildə bir neçə dəfə qarşılaşdıqları böyük bəlalər və ya gündəlik kiçik sıxıntılar ola bilər. İnsan hər gün qəza, şikəst olma və ya ölümlə nəticələnən bir çox hadisə ilə tanış olur. Qəzətlər ölüm xəbərləri lə, elanları ilə doludur. İnsanın gücü çatan yeganə məsələ isə belə hadisələrin bir gün öz başına da gələ biləcəyini, hər an öz imtahanının da sona çatacağını xatırlamaq və o an Allaha sığınıb bütün səmimiyyəti ilə bağışlanma diləməkdir.

Möminlərin gördükləri hadisələrdən aldıkları ibrət dərsləri daimi olur. Fəqət, eyni hadisələrin iman etməyənlərə təsiri və onların bu hadisələrə verdikləri reaksiya daha çox fərqlidir. İnkarcılar özlərində oyandırdığı dəhşət hissənin bir nəticəsi kimi ölümün həqiqiliyini qəbul etməyərək və ya bunu unutmağa çalışaraq özlərini rahatlaşdırmağa çalışırlar. Ancaq bu yanlış metodla özlərinə zərər verməkdən başqa bir şey etmirlər. Çünki Allah “onlara müəyyən müddət möhlət verib” və bu zaman müddəti zənn etdiklərinin əksinə olaraq onların əleyhinə işləyir (Bax: “Nəhl”, 61). Quranda belə deyilir:

“Küfr edənlər onlara verdiyimiz möhləti heç də özləri üçün xeyirli sanmasınlar! Bizim onlara verdiyimiz möhlət ancaq günahlarını daha da artırmaları üçündür. Onlar zəliledici bir əzab görəcəklər!” (“Ali-İmran”, 178).

Ölüm ən yaxın bir kimsəni yaxaladığı zaman bundan bir öyüd və ibrət almayan və qəflət yuxusunda qalmaqda davam edən insan günlərin birində özü ölümlə qarşılaşsa, düşdüyü vəziyyətdən qurtulmaq üçün bir anda dünyanın ən ixtlaslı insanı olar. Quranda bu psixologiya bir nümunə ilə belə təsvir edilir:

“Sizi suda və quruda gəzdirən Odur. Siz gəmidə

olduğunuz, gəmilər gözəl bir külək vasitəsilə içərisində olanları apardı, onlar da sevindikləri vaxt birdən fırtına qopub dalğalar hər tərəfdən gəmilərin üzərinə hücum etdikdə və müsafirlər dalğaların onları bürüdüyünü başa düşdükdə sidqi-ürəkdən Allahın dininə sarılaraq Ona belə dua edərlər: “Əgər bizi bu təhlükədən qurtarsan, sənə şükr edənlərdən olarıq” (‘‘Yunus’’, 22).

Ancaq bu insanlar Allah onları qurtardığı zaman yenə də keçmiş qəflətlərinə geri dönür və Allaha verdikləri sözü unudaraq ən kiçik bir vicdan əzabı çəkmədən saxtakarlıqlarını ortaya qoyarlar. Lakin bu saxtakarlıqları qiyamət günü öz əleyhlərinə bir sübut olacaq. Ayənin davamı belədir:

‘‘Onlar xilas edilincə yer üzündə haqsız yerə zülm etməyə, azğınlığa başlarlar. Ey insanlar! Etdiyiniz zülm, haqsızlıq fani dünya malı kimi öz əleyhinizədir. Sonra hüzzurumuza qayıdacaqsınız. Biz də nə etdiklərinizi sizə xəbər verəcəyik’’ (‘‘Yunus’’, 23).

Bu psixologiyada olan insan ümitsiz bir səylə eyni saxtakarlığı ölüm əsnasında tətbiq edir: fəqət, ona verilmiş müddət artıq sona çatmışdır:

‘‘Nəhayət, müşriklərdən birinin ölümü gəlib çatdığı zaman o, belə deyər: ‘‘Pərvərdigara! Məni geri qaytar! Bəlkə zay etdiyim ömrün müqabilində yaxşı bir iş görəim!’’ Xeyr, bu, onun dediyi boş, faydasız bir sözdür. Onların önündə dirilib duracaqları günə qədər maneə vardır’’ (‘‘Muminun’’, 99-100).

İnkarcıların bu davranışının Allah hüzzurunda belə davam etdiyini görürük:

‘‘Kaş günahkarları sən Rəbbinin hüzzurunda başlarını aşağı dikib: ‘‘Pərvərdigara! Gördük, eşitdik. İndi bizi dünyaya qaytar ki, yaxşı iş görək. Bizi tam yəqinliklə inandır!’’ deyəndə görəydin!.. ‘‘Bu günə yetişəcəyinizi unutduğunuzu görə indi dadın! Biz də sizi unutduq. Etdiyiniz əməllərin cəzası olaraq dadın əbədi əzabı!’’’ (‘‘Səcdə’’, 12-14).

Eyni nəticəsiz çırpıntılar cəhənnəmdə də davam edəcək:

“Onlar orada fəryad edib deyəcəklər: “Pərvərdigara! Bizi buradan çıxar ki, saleh əməllər edək. O əməlləri yox ki, edirik”. Məgər sizi ibrət almaq istəyən kimsənin ibrət ala biləcəyi qədər yaşatmadıqımı?! Hələ sizə qorxudan peyğəmbər də gəlmişdi. Eləsə əzabı dadın. Zalımların imdadına çatan olmaz!” (“Fətir”, 37).

Axirətdəki bu ümitsiz çabalamaqlar və acı nəticə həmişə insanın dünyanın həqiqi məqsədini və dəyərini təqdir və dərk edə bilməməsindən qaynaqlanır. İman etməyən insan dünyada ikən Allahın yaratdığı hikmətli hadisələrdən ibrət almır, Allahın göndərdiyi xəbərdarlıqları dinləmir, vicdanını dəfn edərək bunları anlamamağa və görməməyə çalışır və ölümü özündən çox uzaqda görür, Allahın rızası ilə deyil, nəfsinin istəyi ilə hərəkət edir. Bütün bunlar sonda qaçılmaz ölümə doğru hazırlıqsız halda irəliləməyə və yuxarıdakı ayələrdə təsvir edilən ümitsiz hala düşməyə səbəb olur. Bu səbəblə ölüm gəlib insanı oyandırmadan qəflətin dərin yuxusundan oyanmaq lazımdır. Çünki ölüm zamanı oyanmaq insana heç bir fayda verməyəcək:

“Birinin ölümü çatıb: “Ey Rəbbim! Mənə bir az möhlət versəydin, sədəqə verib salehlərdən olardım!” deməmişdən əvvəl sizə verdiyim ruzidən xərcləyin. Və Allah əcəli çatan heç kəsə möhlət verməz. Allah sizin nə etdiklərinizdən xəbərdardır!” (“Münafiqun”, 10-11).

Bir az ağı olan insanın etməli olduğu iş ölümdən qaçmaq deyil, onu hər an xatırlamaqdır. O, yalnız bu şəkildə əsl hədəfini anlayaraq düşüncə ilə hərəkət edə bilər, nəfsinin və şeytanın onu bu keçici dünya həyatı ilə aldadıb başını tovlamasına izn verməz.

Ölümə hazırlıq görmək

Bu dünya insanların təlim-tərbiyə yeridir. Allah insanlara dünyada müxtəlif vəzifələr vermiş və onlara gözləmələri lazım olan sərhədləri bildirmişdir. İnsan bu sərhədləri gözlədiyi zaman əmr olunanları yerinə yetirib yasaqlanan şeylərdən çəkindiysi halda ruhən kamilləşir, ağılı və şüuru inkişaf edir.

Başına gələn hadisələrlə bağlı səbr etməyi, heç bir halda Allahın dinindən geri çəkilməməyi, hər vəziyyətdə Allaha doğru yönəlməyi, yalnız Ondən kömək istəməyi öyrənir. Allah lazım olduğu kimi təqdir etməyi, Onun qarşısında səmimi bir sevgi və hörmət dolu bir qorxu hiss etməyi öyrənir, Ona qarşı şəriksiz bir inam və tam bir təslimiyyət dəyərini həqiqi mənada anlayır və bunun sayəsində Allaha qarşı olan şükürü, sevgisi, yaxınlığı və heyranlığı artır. Nəticədə Allahın bəyəndiyi yüksək ağıla və əxlaqi xüsusiyyətlərə sahib olan ideal bir mömin halına gəlir. Bu şəkildə hərtərəfli mükəmməl yaradılmış cənnətə layiq olan eyni mükəmməllikdə bir insana çevrilir. Əks təqdirdə, yəni dünyada heç bir təlim-tərbiyə almadan cənnətə girsəydi, bir çox cəhətdən əskik, qüsurlu, mənfi və qeyri-kafi bir vəziyyətdə qalar və o mükəmməl mühitdə hər cür xətanı etməyə hazır bir şəxsiyyət olardı.

Necə ki, Hz.Adəm də cənnətdəki sonsuz həyatı üçün lazım olan təlim-tərbiyəni alması üçün yer üzünə göndərilmiş və bir çox imtahanlara tabe olmuşdu. Nəticədə də Allahın Quranda təriflədiyi yüksək əxlaqa və insanlığa sahib olan seçilmiş bir insan olmuşdur.

Qısaı, Allahın xüsusi olaraq yaratdığı bu hikmətli hadisədə dünyadakı təlim-tərbiyənin bir parçası olan imtahan mühitinin sirri var. İnsan bu dünyada başına gələn saysız-hesabsız hadisələrlə sınağa çəkilir və bu imtahandan nə dərəcədə uğurla çıxmasından asılı olaraq əbədi həyatında cəzaya və ya mükafata qovuşur. Heç kim öz imtahanının nə zaman sona çatacağını bilmir. Ölüm bizə Quranda da bildirildiyi kimi, **“vaxtı müəyyən edilmiş bir yazıdır”** (“Ali-İmran”, 145). Bu vaxt bəzən uzun, bəzən də qısaıdır. Əslində ən uzun bildiyimiz müddət nadir hallarda 70, ya da 80 il ola bilər.

Bu səbəblə uzun müddət yaşamaq həvəsilə hesablar aparmaq əvəzinə insan Allah qarşısında cavabdeh olduğunu və hesab günündə bütün etdiklərinin hesabını verəcəyini bilib Quranın rəhbərliyi ilə və onun göstərdiyi yola uyğun olaraq yaşamalıdır. Əks halda sonsuz həyatı üçün bir hazırlıq görməməsi, bunun üçün ona verilən bu son fürsəti qaçırması və

Əbədi olaraq cənnətdən məhrum qalması onun üçün həqiqətən də çox acı bir hal olardı. Əbədi olaraq cənnətdən məhrum olan insan cəhənnəmdən başqa bir yerə getməyəcək. Bu səbəblə dünyada boş yerə sərf olunan hər bir saniyə həm çox böyük bir itki, həm də çox acı bir nəticəyə doğru atılan yeni bir addımdır.

Madam ki həqiqət budur, elə isə bu həqiqətin dünyadakı hər şeydən daha mühüm olması lazım gəlir. Həyatımızda qarşımıza çıxma biləcək hadisələr üçün əvvəlcədən hazırlıq gördüyümüz kimi, hətta daha da artıq dərəcədə ölüm və ölümdən sonrakı dövr üçün bənzər bir hazırlıqla məşğul olmağımız ən məntiqli hərəkət olardı. Çünki biz onsuz da öləcək və ölümdən sonra qarşımıza çıxan hadisələrlə də təkbaşına üz-üzə qalacağıq. Bu mövzu həqiqətən də “bizi”, yəni “özümüzü” maraqlandırır. Əbədi qurtuluşu istəyən insanlara Allah Quranda belə əmr edir:

“Ey iman gətirənlər! Allahdan qorxun! Hər kəs sabah üçün nə etdiyinə nəzər salsın. Allahdan qorxun. Həqiqətən Allah etdiklərinizdən xəbərdardır! Allahı unutduqları üçün Allahın da onları özlərinə unutturduğu kimsələrə bənzəməyin. Onlar fasiqlərdir!”
(“Həşr”, 18-19).

-II-

QİYAMƏT

"...Lakin insan bundan sonra da günah etmək, pis işlər görmək istəyər. Və: "Qiyamət günü nə vaxt olacaqdır?" deyə soruşar. Güz bərələcəyi, Ay tənlicəyi, Günəşlə Ay birləşəcəyi zaman - maliz o gün insan: "Qacib qurtarmağa yer haradadır?!" deyəcəkdir. Xeyr, heç bir sığınacaq olmayacaqdır! O gün duracaq yer ancaq Allahın hüznüdür!"

(«Qiyamət», 5-12).

GİRİŞ

Axirətə inam

Axirətə inam Quranda imanın əsas şərtləri arasında sayılan son dərəcə mühüm bir mövzudur. Allah ilk surə olan “Fatihə” surəsinin əvvəlində öz sifətlərini sayarkən Rəhman və Rəhim sifətlərindən sonra özünün **“Haqq-hesab gününün sahibi”** olduğunu bildirir (Bax: “Fatihə”, 3). Sonrakı surə olan “Bəqərə” surəsinin 3-cü ayəsində də möminlərin “qeybə”, yəni görmədiklərinə iman etdikləri söylənilir:

“O kəslər ki, qeybə inanır...” (“Bəqərə”, 3).

Ölümdən sonra dirilmə, qiyamət, cənnət, cəhənnəm kimi anlayışlar, qısaca olaraq axirət hamısı “qeyb”in içində yer alır. Necə ki, sonrakı ayədə də “...və axirətə də şəxsiz inanırlar” ifadəsi ilə “axirətə iman” mövzusu xüsusi olaraq təkrar vurğulanır.

Axirət inancının əhəmiyyəti onun həqiqi imanın bir göstəricisi olmasından irəli gəlir. Quranda bildirilən şəkildə axirət inancı insanın səmimi və həqiqi bir mömin olmasının çox böyük bir sübutudur. Çünki axirətə iman edən bir insan Allaha, Onun kitabına və Rəsuluna da sözsüz iman etmiş deməkdir. Bu insan Allahın hər şeyə gücünün yetdiyini, sözünün doğru, vədinin də haqq olduğunu bilir, buna görə də axirətə münasibətdə heç bir şübhə hissi duymur. Hələ bu həqiqətləri görmədiyi, bunlara şəxsən şahid olmadığı halda Allaha olan iman, Ona olan etibarın və özünə verilən aqlın təbii bir nəticəsi olaraq sanki görmüş kimi bunlara iman edir. Bundan əlavə, axirətə olan şübhələrdən təmizlənmiş kamil və mütləq bir iman Allahın yalnız varlığına deyil, eyni zamanda Onun Quranda bildirdiyi bütün sifətlərinə iman etməyi, Ona tam bir etimad və təslimiyyəti və Onu layiq olduğu kimi tanıyıb tərif edir. Bax, Allahın məqbul saydığı iman da budur.

Bura qədər də başa düşüldüyü kimi, tam və həqiqi bir imana sahib olmaq yəqin və şübhəsiz olan bir axirət əqidəsində mərkəzləşməkdir. Quranın bir çox yerində inkarçıların axirəti tanımamasından, onun baş verəcəyinə inanmamasından bəhs edilir. Əslində bunların bir çoxu Allahın varlığına inanan kimsələrdir. Ancaq inkarçıların ən çox yanıldığı mövzular Allahın varlığı deyil, Allahın sifətləri ilə bağlıdır. Onların kimisi Allahın hər şeyi ən əvvəl yaradıb özbaşına buraxdığını, daha sonra hadisələrin öz-özünə inkişaf edib davam etdiyini, kimisi

Allahın insanı yaratdığını, fəqət insanın öz qədərini özünün müəyyənləşdirdiyini, kimisi Allahın gizli olan şeyləri, düşüncələri bilmədiyini, kimisi də Allahın var olduğunu, ancaq din deyilən bir şeyin olmadığını iddia edir. Allah bu sonuncu düşüncəni, yəni Allahın var olub dinin olmadığını müdafiə edənləri Quranda belə tərif edir:

“Onlar: “Allah heç bir bəşərə bir şey nazil etməmişdir” deməklə Allahı layiqincə qiymətləndirmədilər...”
(“Ənam”, 91).

Nəticədə imansızlığın əsasında Allahı tamamilə rədd etmə deyil, ayədə də bildirildiyi kimi, Allahı layiqincə qiymətləndirməmə, buna görə də axirətə inkar etmə dayanır. Yoxsa inkarçılar arasında bir Yaradanı tamamilə rədd edənlərin nisbəti olduqca aşağıdır. Bunların əksəriyyəti belə şübhə hissi ilə yaşayır. Buna görə də Quranda Allahı tamamilə inkar edən insanlardan o qədər də bəhs olunmur. Lakin Allaha şirk qoşan və ölümdən sonra dirilməni, hesab günü, cənnəti, cəhənnəmi inkar edənlərin vəziyyəti bir çox yerlərdə göstərilir və axirətə iman mövzusu bütün məntiq və təfərrüatları ilə açılır.

Axirət hər nə qədər bu dünyada 5 duyğu üzvümüzlə dərk edə bilmədiyimiz bir həqiqətdirsə, Allah bu həqiqəti ağılımla dərk etməyimizə kifayət edəcək miqdarda saysız dəlillər yaratmışdır. Dünyadakı imtahan mühitinin vacib ünsürü olaraq önəmli olan məsələ bu həqiqətləri hiss üzləri ilə deyil, ağıl və vicdanla dərk etməkdir. Normal bir insan bir az düşünərsə, özü də daxil olmaqla ətrafındakı heç bir şeyin təsadüfi bir əsər olmadığını, hər şeyin bir Yaradıcının sonsuz gücü, elmi, istəyi və nəzarəti altında baş verdiyini asanlıqla görər. Bunun nəticəsi olaraq da axirəti yaratmağın Allah üçün heç bir çətinlik təşkil etmədiyini, axirətin yaradılmasının bu dünyanın ən təbii və ən məntiqli nəticəsi, habelə Allahın hikmətinə, ədalətinə ən uyğun hadisə olduğunu dərk edər.

Ancaq vəziyyət bu qədər aydın olduğu halda ölümdən sonra dirilmək, bir hesabla qarşılaşmaq və etdiyi əməllərin əvəzini görmək bütün həyatını öz həvəsinin və nəfsani arzularının həyata keçməsi yolunda, Allahın əmrlərinə üsyan edərək keçirən bir insanın o qədər də işinə yaramaz. Bu səbəblə onun ağıl axirətin varlığını hər nə qədər dərk etsə də o, vicdanını örtmək və özünü aldatmaq yolunu seçər. Bu cür bir inkarçı artıq ölümdən sonra dirilməni və axirəti rədd edə bilmək üçün ağıldan və məntiqdən

uzaq, tutarsız nümunələr verməyə başlayar:

“Öz yaradılışını unudub: “Çürümüş sümükləri kim dirildə bilər?!” deyə hələ Bizə bir məsəl də çəkdi” (“Yasin”, 78).

Lakin tək-cə bir qaçışdan və özünü aldatmaqdan başqa bir məqsədi olmayan bu sualın cavabı əslində çox aydındır:

“De ki: “Onları ilk dəfə yoxdan yaradan dirildəcəkdir. O, hər bir məxluqu çox gözəl tanıyandır!” (“Yasin”, 79).

Allah bu cür məntiqsiz nümunələr verməyin axirəti inkar edənlərə xas olan bir xüsusiyyət olduğunu da Quranda vurğulayır:

“Ən pis sifət axirətə inanmayanlara, ən yüksək sifət isə Allaha məxsusdur. Allah yenilməz qüvvət və qüdrət sahibidir!” (“Nəhl”, 60).

Bəziləri də verdikləri nümunələrini inkişaf etdirib dəqiqləşdirərək iddialarını daha məntiqli hala gətirdiklərini sanırlar:

“Deyirlər: “Doğrudanmı, biz əvvəlki vəziyyətimizə qayıdacağıq?! Özü də çürümüş sümüklər olduğumuz zamanmı?!” (“Naziat”, 10-11).

Və əslində ağıllarının dərk etdiyi, ancaq baş verməsini istəmədikləri bu hadisənin onlara ziyan olduğunu da açıq etiraf etməkdən çəkinmirlər:

“Onlar deyirlər: “Elə isə bu ziyanlı döyüşdür” (“Naziat”, 12).

Öz razılığı ilə öz ağılına pərdə çəkən inkarçı şəxs iddiasının məntiqsizliyini öz gözləri ilə gördükdən sonra işi emosional bir inadkarlığa tərəf sürükləyərək psixoloji bir toxluq əldə etmə yoluna girər:

“Onlar: “Allah ölən bir kimsəni diriltməyəcəkdir!” deyə Allaha möhkəm and içdilər. Xeyr! Allah doğru vəd etmişdir. Lakin insanların əksəriyyəti bilməz!” (“Nəhl”, 38).

Həvəs və istəklərini ilahiləşdirərək ağıllarını bir kənara atıb vicdanlarını rahatlamaq üçün bu cür boş və mənasız sözlər sərf edən və özlərini də bunlara inandıran inkarçıların düşəcəyi vəziyyəti də Allah Quranda bildirmişdir:

“Biz cinlərdən və insanlardan bir çoxunu cəhənnəm üçün yaratdıq. Onların qəlbləri vardır, lakin onunla anlamazlar, onların gözləri vardır, lakin onunla görməzlər, onların qulaqları vardır, lakin onunla

eşitməzlər. Onlar heyvan kimidirlər, bəlkə də daha çox zəlalətdədirlər. Qafil olanlar da məhz onlardır!” (“Əraf”, 179).

Bu insanların halı Quranın başqa bir yerində belə bildirilir: **“Nəfsini özünə tanrı edən və Allahın bilərəkdən yaddan çıxardığı, qulağını və qəlbini möhürlədiyi, gözünə də pərdə çəkdiyi kimsəni gördünmü? Allahdan başqa kim onu doğru yola sala bilər?! Məgər düşünüb ibrət almırsınız?**

Belə deyirlər: “Dünya həyatımızdan başqa heç bir həyat yoxdur; ölürük və dirilik, bizi öldürən ancaq dəhərdir”. Bu bərədə onların heç bir biliyi yoxdur. Onlar ancaq zənnə qapılırlar!” (“Casiyə”, 23-24).

Dünya həyatının həqiqiliyi

İncarçıların ölüm, yenidən diriliş, axirət kimi ağılın yetməyəcəyini iddia etdiyi mövzular əslində insanın həyatı boyu qarşılaşdığı həqiqətlərdən heç də uzaq olmayan hadisələrdir.

Yuxu və rəya kimi həqiqətlər buna misal ola bilər. Ölümdən sonra dirilişi inadla inkar edən və daima ölümdən qaçan bir insan əslində hər gecə yuxusunda ölüb hər səhər dirildiyini dərk etmir. Quranın yuxu haqqında bildirdikləri mövzunun başa düşülməsinə ən yaxşı yardımçıdır. Allah yuxunun xüsusiyyətini belə açıqlayır:

“Allah canlarını onlar öldüyü zaman, ölməyənlərin canlarını isə yuxuda alar. Ölümünə hökm olunmuş kimsələrin canlarını saxlayar, digər kimsələrin canlarını isə müəyyən bir müddətə dək qaytarar. Həqiqətən bunda düşünən bir qövmlə üçün əlamətlər vardır!” (“Zumər”, 42).

“Sizi gecələr yuxuya daldıran, gündüz isə nə etdiyinizi bilən Odur. Sonra O, sizi gündüz oyandırır ki, müəyyən olunmuş vaxt gəlib yetişsin. Sonra Onun hüzuruna qayıdacaqsınız və sonra da O, sizə etdiyiniz əməllər bərəsində xəbər verəcəkdir” (“Ənam”, 60).

Ayələrdən də görüldüyü kimi, yuxu halı “ölüm” olaraq adlandırılır, bildiyimiz “ölüm”lə yuxu arasında müəyyən bir fərqləndirmə aparılır. Bəs yuxuda baş verən və ölümlə bu qədər oxşar olan hadisə nədir?

Yuxu ruhun insanın oyaq ikən istifadə etdiyi bədəni tərək

etməsidir. Rəya görməyə başladığı zaman isə bu dəfə yeni bir bədəndən istifadə olunmağa başlayır və yeni bir şərait ortaya çıxır. Hətta bunun rəya olmasının fərqində belə deyilik. Rəyamızda qorxur, kədərlənir, sevinir, ağrı hiss edir yaxud da zövq alır. Yuxuda başımıza gələn hadisələrin həqiqət olduğuna o qədər inanırıq ki, yuxudan ayılarkən də bu hadisələrin təsiri altında oluruq.

Texniki cəhətdən mümkün olsa və bizə xaricdən müdaxilə edib əslində gördüklərimizin yalnız hiss və görüntülərdən ibarət olduğunu söyləsələr, buna əhəmiyyət verməz və bizimlə zarafat etdiklərini düşünərik. Halbuki həqiqətən də bunları xarici aləmdə təmin edən heç bir maddi varlıq yoxdur və yuxuda yaşadığımız bütün hadisələr Allahın ruhumuza hiss etdirdiyi bir təsvir və hisslərin məcmusudur.

Ancaq burada nəzərdən qaçırılmaması lazım olan ən mühüm məsələ yuxudan ayıldıqda da bu ilahi qanunun dəyişməməsi faktı ilə bağlıdır. Allah yuxuların həqiqətən öz iradəsinə və yaratmasına tabe olduğunu **“O zaman Allah rəyanda sənə onları az göstərirdi: əgər onları sənə çox göstərsəydi, mütləq qorxar və döyüş bərəsində bir-birinizlə çənə-boğaz olardınız. Lakin Allah sizi salamat qurtardı. O, həqiqətən ürəklərdə olanları biləndir!”** (“Ənfal”, 43) ayəsi ilə bildirərkən **“üz-üzə gəldiyiniz zaman Allah olacaq işi yerinə yetirmək məqsədi ilə onları sizin gözünüzdə azaldırdı. Bütün işlər axırda Allaha qayıdacaqdır”** (“Ənfal”, 44) ayəsi ilə normal həyatda da eyni qanunun işlədiyini dəqiq bir şəkildə bildirir. Allah maddə haqqında duyduğumuz hiss və təsvirlərin tamamilə öz istək və yaratmasına tabe olduğuna və bunların ətraf aləmdə hər hansı bir maddi varlığa sahib olmadığına başqa bir ayədə də belə işarə edir:

“İki dəstənin qarşı-qarşıya durması sizin üçün dəlildir. Bunlardan biri Allah yolunda vuruşanlar, digəri isə kafirlər idi. Möminlər kafirlərin onlardan ikiqat artıq olduqlarını öz gözləri ilə gördülər. Əlbəttə, Allah istədiyinə öz köməyi ilə qüvvət verər. Şübhəsiz ki, bu, bəsirət sahiblərindən ötrü bir ibrət dərsidir” (“Ali-İmran”, 13).

Gündəlik həyatda, ətrafımızda var olduğunu zənn etdiyimiz maddi varlıqlar, yaşadığımız hadisələr də eynilə yuxu kimi əslində Allahın ruhumuza göstərdiyi təsvirlərdən və bunlarla bərabər

zamanda ruhumuza daxil olan hissərdən meydana gəlir. Özümüzdə aid görüntü və hərəkətlər də, başqa şeylərə aid görüntü və hərəkətlər də Allahın qarış-qarış bunlara aid görüntü və hissələri yaratması ilə baş verir. Bu həqiqət Quranda belə açıqlanır:

“Kafirləri siz öldürmədiniz, Allah öldürdü. Atdığıın zaman sən atmadın, Allah atdı. Allah bununla möminləri yaxşı bir sınaqdan keçirdi. Allah eşidən və biləndir!”
(“Ənfal”, 17).

Axirət və ona aid olan təsvir və hissələrin yaradılması da eyni ilahi qanun çərçivəsində baş verir. Ölümlə birlikdə dünya mühiti və bu mühiddə istifadə olunan bədənlə əlaqə kəsilir. Ruh isə Allahın ruhunun bir parçası olduğundan ölümsüzdür. Yaşamaq, ölmək, yenidən dirilmək, axirət həyatı kimi hadisələr də yalnız ölümsüz olan ruhun duyduğu müxtəlif hissələrdən ibarətdir. Bu səbəblə bu dünyanın yaradılması ilə cənnət və cəhənnəmin yaradılması arasında əsas məntiqə görə, heç bir fərq yoxdur. Eyni şəkildə bu dünyadan axirətə keçidlə yuxudan oyanıb dünya həyatına keçid arasında da heç bir fərq yoxdur.

Yenidən dirilişlə birlikdə axirət mühiti və bu mühiddə istifadə ediləcək bədənlə yeni bir həyat başlanır. Cənnət və ya cəhənnəm duyğusu verilməyə başlayınca da insan özünü orada tapır. Bu dünyada sonsuz müxtəliflikdə mənşəni, qoxunu, səsi, dadı, ləzzətini hissini yaradan Allah eyni şəkildə cənnət və cəhənnəmə aid sonsuz təsvir və hissələri də yaradacaq. Bütün bunların yaradılması Allah üçün son dərəcə asandır:

“...Bir işin yaranmasını istədiyi zaman ona yalnız: “Ol!” deyər, o da olar” (“Bəqərə”, 117).

Digər bir həqiqət isə dünya həyatı yuxuya görə necə aydın və dəqiqdirsə, axirətin də dünya ilə müqayisədə daha çox aydın və dəqiq olmasıdır. Oxşar şəkildə yuxu dünya həyatına nəzərən nə qədər qısdırsa, dünya həyatı da axirətlə müqayisədə o qədər, hətta müqayisədilməz dərəcədə qısdır. Bildiyimiz kimi, zaman sabit deyil, tam əksinə, izafi bir anlayışdır. Bu mövzu bu gün elmi şəkildə sübut olunmuş bir həqiqətdir. Yuxuda insanın saatlarla yaşadığını zənn etdiyi bir hadisə dünya zamanına görə yalnız bir neçə saniyədə baş verir. Ən uzun yuxu belə dünyadakı hesaba görə, bir neçə dəqiqə davam edir. Fəqət, yuxunu görə adam bəlkə də yuxusunda günlər keçirmişdir. Allah zamanın nisbi olmasına ayələrdə işarə edir:

“Mələklər və ruh Onun dərəcəsinə müddəti əlli min il

olan bir gündə çatacaqlar” (“Merac”, 4).

“O, göydən yerə qədər olan bütün işləri idarə edir. Sonra həmin işlər sizin saydığınızın min ilinə bərabər olan bir gündə Ona yüksəlir” (“Səcdə”, 5).

Eynilə dünyada uzun illər yaşayan bir insan əslində axirətdəki zaman ölçüsü ilə müqayisədə çox az bir müddət yaşayır. Axirətə getdikləri zaman həqiqət şahid olanların söhbətləri Quranda belə bildirilir:

“Belə buyuracaqdır: “Yer üzündə neçə il qaldınız?”

Onlar: “Bir gün yaxud bir gündən də az!” deyə cavab verəcəklər. Allah buyuracaq: “Əgər bilirsinizsə, siz çox az qaldınız! Yoxsa sizi əbəs yerə yaratdığımızı və hüzzurumuza qaytarılmayacağımızı güman edirdiniz?” (“Muminun”, 112-115).

Vəziyyət belə olduğu təqdirdə insanın sonsuz həyatını bu müvəqqəti dünya həyatı uğrunda təhlükəyə atmasının ən böyük bir ağılsızlıq olması meydana çıxır. Üstəlik dünya həyatının axirət həyatı ilə müqayisədə nə qədər qısa olduğu düşünülərsə...

Nəticə olaraq qeyd edək ki, dünyada var olduğunu zənn etdiyimiz və adına maddə dediyimiz şey Allahın ruha verdiyi hissələrdən başqa bir şey deyil. İnsanın özünə aid olduğunu zənn etdiyi bədəni də eynilə Allahın ruha göstərdiyi bir görüntüdür. Allah görüntünü dilədiyi zaman dəyişdirir. İnsanın özünə aid zənn etdiyi bədənin görüntüsü bir anda itib yeni görüntülərlə qarşılaşmağa başlayanda, başqa sözlə, öləndə gözündəki pərdə qalxar və əvvəlcədən sandığı kimi yox olmadığını anlayar. Bu hadisə Quranda belə xəbər verilir:

“Ölüm həqiqətən gəlir. Bu, sənin qorxub qaçdığı şeydir. Sur çalınacaqdır. Bu, vəd olunmuş gün - əzab günüdür! Hər bir kəs bir sürüyüb gətirənlə və bir də şahidlə gələcək. “Sən bundan qafil idin. Artıq bu gündən gözündən pərdəni götürdük. Sən bu gün sərrast görürsən!” (“Qaf”, 19-22).

“Onlar deyəcəklər: “Vay halımıza! Bizi yatdığımız yerdən kim qaldırdı?” “Bu, Rəhmanın məxluqlara buyurduğu vəddir. Peyğəmbərlər doğru deyirlərmiş!” (“Yasin”, 52).

Bu andan etibarən inkarçını artıq əvəz edilməsi mümkün olmayan və sonsuzluğa qədər davam edən bir peşmanlıq bürüyür. Bax bu, ən böyük peşmanlıqdır.

KAINATIN ÖLÜMÜ

Quranda bizə kainatdakı bütün yaradılmışlarla yanaşı kainatın özünün də bir ölümünün olduğu xəbər verilir. Ölüm yalnız insanda olmur. Bütün heyvanlar ölür, bitkilər də ölür. Hətta planetlər və ulduzlar da ölür. Ölüm kainatdakı bütün yaradılmışların müştərək qismətidir. Allah dərgahında əzəldən müəyyən olunmuş bir gündə bütün insanlar, canlılar, yer, günəş, ay, ulduzlar, bir sözlə, bütün maddi varlıqlar yox olacaqdır. Quranda bu günə «Qiyamə» (qalxış günü) adı verilir: **“O gün bütün insanlar ələmlərin Rəbbi olan Allahın hüzurunda duracaqlar!”** (“Mutəffifin”, 6).

İnsanın ölümü dəhşətli olduğu kimi kainatın ölümü olan qiyamət də dəhşətlidir. O gün əvvəldən inanmamış olanlar Allahın əzəmət və qüdrətini ilk dəfə, həm də çox böyük bir şiddətlə hiss edəcəklər. Məhz bu səbəbdən də qiyamət inkarçılar üçün öz-özlüyündə böyük bir əzab, dəhşət, peşmançılıq, ağrı-acı və çaşqınlıq günüdür. Qiyaməti gören insan heç bir şəkildə izah olunmayan, dünyadakı bütün qorxulardan yüzlərlə qat artıq şiddətli və dəhşətli olan bir qorxu ilə qarşılaşacaqdır. Quranda qiyamətin mərhələləri müfəssəl şəkildə bildirilir. Bu böyük hadisənin necə baş verəcəyi və bunu gören insanların nə hala düşəcəyi diqqətçəkici bir şəkildə bildirilir.

Surun ilk dəfə üflənməsi

Qiyamətin başlanğıcı Surun üfürülməsi ilə olur. Bu, dünyanın və bütün kainatın cəm halda dağılmasının və sonun başlanğıcının işarəsidir. Artıq geriye dönüş yoxdur. Bu səs dünya həyatının tamamilə bitməsinin və hər kəs üçün həqiqi həyatın, yəni axirətin başlanmasının səsidir. Bu səs kafirlərin qəlblərində fasiləsiz şəkildə və sonsuzluğa qədər daşıyaçaqları qorxu, dəhşət, müsibət və heyrət doğuran ilk səsdir. Bu səs kafirlərin bundan sonra sonsuzluğa qədər keçirəcəyi çətin günlərin başlanmasının ilk müjdəçisidir. “Müddəsir” surəsində qiyamət gününün kafirlər üçün necə bir an olduğu belə bildirilir:

“Elə ki Sur çalındı, o gün çox asan bir gün olacaqdır; kafirlər üçün asan olmayacaqdır!” (“Müddəsir”, 8-10).

Sura üfürülməsi əlbəttə ki, inkarçılarda böyük bir dəhşət

və həyəcan yaradacaq. Mənbəyinin görünməsi mümkün olmayan, hiss edilə bilməyən, təsvir edilməyən, tükürpədicə bir səs bütün dünyanı bürüyəcək, insanlar “nəyinsə” başladığını hiss edəcəklər. Surun səsini eşitməyin verdiyi narahatçılıq artaraq panika və dəhşətə çevriləcək. Sura üfürülməsindən sonra bir-birinin ardınca baş verəcək hadisələr isə bu dəhşəti təsəvvür edilməyəcək bir səviyyəyə gətirəcəkdir.

Yer üzünün süqutu

Sura üfürülməsi böyük bir sarsıntıya və qulaqları partladan bir gurultuya səbəb olar. Bu anda insanlar artıq qorxunc bir fəlakətlə qarşılaşdıqlarını başa düşmüşlər.

Dünyanın və həyatın yox olduğu açıq şəkildə ortaya çıxmışdır. Bu səbəblə də yer üzərindəki şeylərin, bütün maddi varlıqların dəyəri bir neçə saniyə içində sifirə enir. Qiyamətin təkçə gurultusu belə insanlar arasındakı bütün dünyəvi əlaqələri qoparıb parçalamağa kifayət edir. İnsanlar artıq yalnız bir çarəni - qaçıb qurtulmaq yolunu axtarırlar. Qorxu hər yeri bürümüşdür, hər kəs öz hayındadır:

“Nəhayət, qulaqları kar edən o dəhşətli səs gələndə o gün insan qaçacaq öz qardaşından, anasından, atasından, zövcəsindən və oğullarından! O gün onlardan hər birinin istənilən qədər işi olacaqdır!”
(“Əbəsə”, 33-37).

Yer şiddətli bir sarsıntı ilə sarsıldıqdan sonra yaradılardan bəri içində saxladığı, artıq heç bir məna və dəyəri qalmayan xəzinələrini və sirlərini çölə çıxarır, insanlara göstərir:

“Yer özünəməxsus bir şiddətlə lərzəyə gəlib titrəyəcəyi zaman, Yer öz yükünü çıxarıb atacağı zaman, insan “Bu yerə nə olub?” deyəcəyi zaman - məhz o gün yer öz hekayətini söyləyəcəkdir - Allahın ona etdiyi vəhy ilə!” (“Zəlzələ”, 1-5).

Qorxunc bir gurultu, sonra yerin şiddətlə sarsılması və bir də yerin altındakı maddələrin vulkanik partlayışlarla hər tərəfdən üzə çıxması yer üzərindəki hər şeyin dəyərini bir anda yox edir. İnsanlar indiyə qədər də belə şeylərə çox əhəmiyyət verirlər. Məsələn, evləri, iş yerləri, maşınları, tarlaları onlar üçün çox mühümdür. Onlar özlərinin bütün həyatlarını yaxşı bir ev alıb içində yaşamaq ideyası üzərində qura bilirlər. Ancaq bunların nə qədər boş və mənasız bir

məsələ olması qiyamətin hələ ilk dəqiqələrində ortaya çıxacaq. İnsanların həyatlarının həsr etdikləri maddi əşyalar kağızdan düzəldilmiş bir ev kimi bir anda dağılıb yox olurlar. Bütün həyatını işlədiyi bir şirkətdə daha yüksək postlara yüksəlməyə həsr edən bir insan artıq bir heç olmuşdur. Bütün söylərini bir ölkədə iqtidarı ələ keçirmək üçün sərf edən bir insan da eyni qorxunc haldadır. Artıq ölkədə iqtidar deyilən bir şey qalmamışdır... Hər şey mənasını itirmişdir, yalnız Allah rızası üçün edilmiş ibadətlərdən başqa. Quranın ifadəsi ilə desək: **“O böyük bəla gələndə O gün insan nələr etdiyini yadına salacaqdır. Cəhənnəm də hər görənə görünəcəkdir”** (“Naziat”, 34-36).

Dağların parçalanması

O gün yaşanacaq fəlakət təsəvvür edilməyəcək dərəcədə qorxuncdur. Yer üzündəki ən möhkəm quruluşlu o özəmətli və sarsılmaz dağlar yerindən oynayacaq, köklərindən çıxarılacaq, yandırılıb param-parça ediləcək. Ən kiçik bir zəlzələdə panikaya düşən, bəzən bütün bir gecəni qorxudan küçədə keçirən insanlar üçün gözlərinin qarşısında dağların yerindən oynadılması kimi bir fəlakət dözülməz bir fəlakətdir. Quranda dağların qiyamət günündəki vəziyyəti belə təsvir edilir:

“Sura bircə dəfə üfürüləcəyi, Yer in və dağların qaldırılıb bircə dəfə bir-birinə çırpılacağı zaman - məhz o gün qiyamət qopacaqdır!” (“Haqqə”, 13-15).

“Həqiqətən ayırd etmə günü müəyyən edilmiş bir vaxtdır! Sur çalınacağı gün dəstə-dəstə məşhərə gələcəksiniz. O gün göy qapı-qapı açılacaqdır. Dağlar yerindən qoparılıb ilğima dönəcəkdir” (“Nəbə”, 17-20).

“Dağlar yerindən qopardılacağı zaman, boğaz dəvələr başlı-başına buraxılacağı zaman, vəhşi heyvanlar bir yerə toplanacağı zaman” (“Təkvir”, 3-5).

“Dağlar isə didilmiş yun kimi olacaqdır!” (“Qariə”, 5).

O gün daş, torpaq və qayalardan meydana gələn qapqara dağları belə rəngarəng yun əlçimləri kimi ətrafa sovuran sərhədsiz və məhvedici bir güc var. İnsan bu gücün “təbiətin gücü” olmadığını artıq çox gözəl dərk edir. Bir zamanlar ilahi bildiyi, yaradılışını ona bəxş edən “ana təbiət” indi öz məhvinə

çarə tapa bilmir. Həyatı boyu yanlış yerlərdə aradığı bu gücün əsl sahibi ilə indi tanış olur. Amma bu tanışlıq ona artıq heç bir fayda verməyəcək. Həyatı boyu sahibini dərk etmədiyi, haqqında düşünmədiyi bu güc onu hər tərəfdən əhatə etmişdir. Həyatı boyu ağılı və vicdanı ilə anlaya bilmədiyi həqiqəti indi dəhşətlə anlayacaqdır.

Hədsiz bir qüdrətin yaratdığı dəhşət yaşanmadan hiss edilməz və tərif edilməz bir dəhşətdir. Bu dəhşət o gün canlıcansız bütün varlıqları bürüyəcəkdir. Bu qorxu və dəhşət qiyamət günü yaşanan hər bir səhnəyə hakimdir. İnsan, heyvan və təbiət - hamısı bu müştərək qorxu altında əziləcək. Artıq nə dağlar bildiyimiz əzəmətli dağlar, nə dəniz həmişəki geniş dəniz, nə də göy o keçmiş sərhədsiz, ölçətməz göydür. Günəş, ulduzlar, bütün kainat qiyamətin qorxusu ilə əhatə olunmuş, onları Yaradana boyun əymişdir. Nəhəng dağlar qum kimi ələndiyi halda bu dağların, dənizlərin, ulduzların yanında çox kiçik və aciz olan insan da qorxu və tələş içində əziləcək, böyük bir süqut yaşayacaqdır.

Dənizlərin qaynaması

Qiyamət gününün dəhşətini anlamaq üçün bu anda sahib olduğumuz düşüncə kifayət etmir. Amma o gün meydana gələcək tənəzzül və dağıntının Allahın şəninə yaraşan şəkildə olacağını bilmək insanı bu fəlakətin ölçüləri haqqında müəyyən fikir sahibi edə bilər. Məsələn, dünyadakı ən böyük kütlə və ən böyük həyat qaynağı olan okeanların benzin kimi alışıdırılması və daşması həmin qiyamət günü haqqında Quranda insanlara verilən nümunələrdən biridir:

“Dənizlər od tutub yanacağı zaman”, “Ruhlar qovuşacağı zaman” (“Təkvir”, 6-7).

“Dənizlər qaynayıb bir-birinə qarışacağı zaman” (“İnfitar”, 3).

Göylərin yox olması

Qiyamət gününün dağıdıcı gücü və dəhşəti yalnız dünyanı deyil, kosmosun və kainatın hər tərəfini bürüyər. Yer üzü, yerin altı, göy üzü, ay, günəş, ulduzlar və planetlər üçün də müəyyən olunmuş ölüm vaxtı gəlmişdir. Quranda o böyük gündən bəhs edilərkən belə deyilir:

“Sizə vəd edilən mütləq vaqe olacaqdır! Ulduzlar

sönəcəyi, göy yarılacağı, dağlar parça-parça olub dağılacağı zaman” (“Mürsəlat”, 7-10).

Qiyamətlə bərabər insanın bildiyi, öyrəndiyi və sonsuzluğa qədər davam edəcəyini sandığı bütün varlıqlar və quruluşlar təməmindən pozulub dağılmağa məruz qalır, darmadağın olur və ən sonda yoxa çıxırlar. O gün göy üzünün aqibəti də belədir. Göy üzünü insanın doğulmasından etibarən varlığına və əbədililiyinə əmin olduğu, onu qoruyan bir tavadır. Lakin qiyamət günü bu tavan böyük bir gurultu ilə çökər və parçalanar. Həyatı boyu insanı əhatə edən, ona hər nəfəsində həyat verən hava, atmosfer o gün eynilə ərimiş metal kimi axar hala düşər, alovlanıb yanar. Artıq hava həyat vermək üçün deyil, yandırır-parçalamaq üçün insanın ciyərlərinə dolar. Quranda o gün “göy göyərmiş kimi olacaq” şəklində tərif edilir (Bax: “Məaric”, 8).

Qiyamətdə baş verəcək bu böyük hadisələrin insana verəcəyi dəhşətin miqyası adi zamanlarda olan təbii fəlakətlərin verdiyi qorxu ilə müqayisə edilsə, bəlkə də qismən dərk edilə bilər. Bildiyimiz kimi, zəlzələlər və ya vulkanik partlayışlar insanların ən çox qorxduğu hadisələrdəndir. Yer üzünün təbii, davamlı və vərdiş olunmuş şərtlərində meydana gələn bu cür dəyişikliklər insanda böyük panika yaradır. Zəlzələ ilə çatlayan yer qabığı və ya hava püskürən bir vulkan insandakı adətcarlığı və rahat həyatı bir anda ortadan qaldırır. İnsan əhəmiyyət vermədən hər gün tapdaladığı, ayağını basdığı möhkəm təməlin qiyamətini o fəlakət anında çox yaxşı başa düşər.

Ancaq verdiyi bütün ağırlara baxmayaraq zəlzələ və ya vulkanik partlayış müvəqqəti hadisələrdir. Bir zəlzələ ya da partlayış baş verir və bitir. Yaralır sarılır, bir müddət sonra acılar unudulur, acı bir xatirə kimi qalır. Amma qiyamət günü nə bir zəlzələyə, nə də başqa bir fəlakətə bənzəmir. Bu gündə bir-birinin ardınca gələn dağıntılar var olan hər şeyin artıq geriyə dönməz şəkildə yox olmasının açıq dəlilidir. Məsələn, insanın təsəvvür edə bilmədiyi bir hadisə baş verəcək və göy üzünü çatlayaraq yarılacaq. Bu isə insanın bildiyi bütün fiziki qanunların, inandığı hər cür anlayışın bir anda yox olması deməkdir. Min illərdir varlığına öyrəşdiyimiz yer və göy onları Yaradan tərəfindən parça-parça edilib şəkildən-şəklə salınır. Quranda o an “**Göy parçalanacağı zaman, ulduzlar dağılıb səpələnəcəyi zaman, dənizlər qaynayıb bir-birinə qarışacağı**

zaman” olaraq tərif edilir (“İnfitar”, 1-3).

Başqa bir ayədə isə bu hadisədən belə bəhs edilir:

“Göy yarılacağı, Rəbbini eşidib itaət edəcəyi və ona vacib olacağı zaman” (“İnşiqaq”, 1-2).

İnsanların dünyada gözlərində böyütdükləri hər şey parça-parça edilmişdir. Göy cisimləri də bir-bir ölürlər. Bu, **“Günəş sönəcəyi zaman, ulduzlar səpələnjəcəyi zaman”**dır (“Təkvir”, 1-2). Yüz minlərlə ildir işıq saçan, dünyanın həyat və enerji qaynağı olan günəş söndürüləncə onun əsl sahibinin olduğu və o ana qədər Onun əmri ilə hərəkət etdiyi ortaya çıxır. İnsanların həmişə əlçatmaz, möhtəşəm, əsrarəngiz saydıqları və içində kainatın böyük sirlərinin olduğunu zənn etdikləri ulduzlar bir ulduzlu oyuncaqlar kimi düşürülüb söndürülər. Nəhəng və sarsılmaz dağlar yerindən oynadılıb dağıdılar, ucsuz-bucaqsız geniş dənizlər qaynadılıb buxarlandırılar, hər şeyin varlığının və qismətinin əsl sahibinin kim olduğu, hər şeyin üzərindəki tək və həqiqi qüdrət sahibinin kim olduğu, yeganə hakimiyyətin kimə aid olduğu bütün açıqlığı ilə ortaya çıxar. Artıq verilən müddət tamamlanmış və insan düşdüyü qəflətdən baş verəcək fəlakətlə oyandırılmışdır. Bu qəflətin səbəbi insanın Allahın “qədrini” (gücünü, qüvvətini) hələ dünyada olarkən tam olaraq anlaya bilməməsidir. Lakin o gün kainatın və həyatın sahibinin kim olması çox yaxşı bilinəcəkdir. Bir ayədə belə deyilir:

“Allahı lazımınca qiymətləndirmədilər. Halbuki qiyamət günü yer bütünlüklə Onun ovcunun içində olacaq, göylər isə Onun sağ əli ilə büküləcəkdir. Allah Ona aid etdikləri sifətlərdən tamamilə uzaq və ucadır!” (“Zumər”, 67).

İnsanların içində olduğu vəziyyət

Qiyamətin doğurduğu bütün bu qorxu, dəhşət və heyrət inkarçı insanın dünya həyatındaki qəflətinin əvəzidir. İnsan dünyada qiyamətdən nə qədər qəflətdə olarsa və ona nə qədər hazırlıqsız olarsa, o gün düşəcəyi dəhşət də o cür böyük olar. Bu qorxu və dəhşət hissi ona ölüm anının gəlməsindən etibarən sonsuza qədər inkarçı adamdan əl çəkmir. Hər an, hər hadisə onun üçün bir qorxu mənbəyidir. Artıq irəlidəki hər saniyədə onu dəhşətli sürprizlər gözləyir. Qarşılaşdığı hər bir dəhşət az sonra qarşılaşacağı dəhşətin qorxusunu da doğurur. Bu qorxu

uşaqların saçlarını belə bir anda ağarda bilən bir qorxudur.

“Elə isə əgər küfr etmiş olsanız, uşaqları ağ saçlı qocalara döndərəcək gündən özünü necə qoruyacaqsınız?! Göy parçalanacaq, Allahın vədi yerinə yetəcəkdir” (“Müzzəmmil”, 17-18).

Allahı öz əməllərindən, etdiklərindən xəbərsiz sananlar o anda özlərinin əslində qiyamət gününə qədər vaxt verilmis zavallılar olduqlarını anırlar. Çünki Allah o zamana qədər **“onların cəzasını yubadıb elə bir günə saxlayar ki, həmin gün gözləri hədəqəsindən çıxar”** (“İbrahim”, 42).

Digər bir ayədə inkarçıların qorxu və heyreti belə bildirilir: **“Ürəkləri dəhşətə salan qiyamət! Nədir qiyamət?! Nə bilirsən ki, nədir qiyamət?! O gün insanlar kəpənək kimi ətrafa səpələnəcək, dağlar isə didilmiş yun kimi olacaqdır!”** (“Qariə”, 1-5).

Dünyada ən qüvvətli hiss olan ananın uşağına qarşı duyduğu qoruma və sevgi hissi belə qiyamətin şiddətindən parçalanıb qopar. Hamilə qadınlar qorxudan uşaqlarını salacaqlar. Dəhşət hər şeyə hakimdir. O böyük şok insanların şüurunun itməsinə səbəb olar. Heyrət və panikadan keyləşmiş, özünü tanımayan sərxoş adamlar kimi ətrafa yayılmışlar. Amma onlar sərxoş deyillər, onların ağıllarını alan güc Allahın əzabının şiddətidir:

“Ey insanlar! Rəbbinizdən qorxun. Həqiqətən qiyamət gününün zəlzələsi dəhşətli şeydir! Onu görəcəyiniz gün hər bir əmzikli qadın əmizdiriyi uşağını unudar, hər bir hamilə qadın bari-həmlini yerə qoyar. İnsanları sərxoş görərsən, halbuki onlar sərxoş deyillər. Bu, ancaq Allahın əzabının şiddətli olmasındandır!” (“Həcc”, 1-2).

İnsanların o gün qorxu və dəhşətlə birlikdə daddığı ən dəhşətli və qorxunc duyğulardan biri də çarəsizlikdir. Dünyada ehtimal olunan hər cür fəlakət üçün tədbir görənlər, ən ölümcül fəlakət, ən böyük zəlzələ, ən şiddətli qasırğa, ən dəhşətli nüvə müharibəsi üçün belə sığınıb qorunmasına görə yer hazırlayan insan elə hadisələrlə qarşılaşır ki, qaçıb sığına biləcəyi bir etibarlı yer belə tapa bilmir. Allahdan heç bir kömək görməz.

Kömək görə biləcəyi başqa hər hansı bir idarə, bir vəzifəli də yoxdur. Əvvəllər bir yol göstərən və xilaskar bildiyi elm və texnologiyanın da artıq heç bir dəyəri qalmamışdır. Ən son texnologiyaya sahib olsa belə nəinki aya, hətta kosmosun ən ucqar yerinə qaçıb gizlənsə də əzab onu orada da tapacaq. Çünki qiyamət bütün kainatı bürümüşdür. Yalnız bir zamanlar üzərində arxayın yeridiyi yer üzü deyil, ölçətməz sandığı uzaq ulduzlar belə Allahın əmrinə boyun əymişdir, **“sönüb səpələnəcəklər”** (“Təkvir”, 1-2). İnsanların o günkü çarəsizliyi Quranda belə bildirilir:

“Ay tutulacağı, Günəşlə ay birləşəcəyi zaman - məhz o gün insan: “Qaçıb qurtarmağa yer haradadır?!” deyəcəkdir. Xeyr, heç bir sığınacaq olmayacaqdır! O gün duracaq yer ancaq Allahın hüsurudur!” («Qiyamət», 8-12).

SURUN İKİNCİ DƏFƏ ÜFLƏNMƏSİ VƏ ÖLÜLƏRİN DIRİLDİLMƏSİ

Surun ilk dəfə üflənməsi ilə birlikdə yer və göy parça-parça edilmiş, bütün maddi kainat ölmüşdür. Canlı heç bir varlıq qalmamışdır. Ayədə deyildiyi kimi, **“yer başqa bir yerlə, göylər də başqa göylərlə əvəz olunacaq”** (“İbrahim”, 48). Bu çevrilişdən sonra məhşər günü üçün hazırlanan mühit belədir:

“Səndən dağlar haqqında soruşarlar. De ki: “Rəbbim onları ovxalayıb havaya sovuracaq. Dümdüz, hamar bir yer edəcək. Və sən orada heç bir eniş-yoxuş görməyəcəksən!” (“Taha”, 105-107).

Hesab günü insanların dirilib, bir yerə yığılıb hesablarını və aqibətlərini gözləyəcəkləri gündür. Artıq növbə insanların dirilib tək olan və qahhar olan Allahın hüzuruna çıxarılmasına gəlmişdir. Və Sura ikinci dəfə üfürülür. Dünya həyatında axirəti və yenidən dirilməni inkar edən insan bir daha oyanmağı heç gözləmədiyi qəbrinin içindən çölə atılır. Sura bu ikinci üfürülüş və insanların dirilməsi Quranda belə bildirilir:

“Sur çalınacaq, Allahın istədiyi kimsələrdən başqa dərhal hamı öləcək. Sonra bir daha çalınan kimi onlar qalxıb müntəzir olacaqlar! Yer öz Rəbbinin nuru ilə işıqlanacaq...” (“Zumər”, 68-69).

Ölülərin məzarlarından çıxmaları

İnsanların dirilmələri əsnasında və dirildikdən sonrakı halları ayələrdə müfəssəl şəkildə bildirilmişdir. Quranda xəbər verildiyinə görə, o böyük dirilmə belə gerçəkləşir:

- Sura ikinci dəfə üfürülməsi ilə birlikdə torpağın altından bayıra çıxarılan insanlar yayılan çöyirtkələr kimi və sürətlə qaçaraq qəbirlərindən bayıra çıxarlar.

“Onlar gözlərini zəlilanə aşağı dikib səpələnmiş kimi qəbirlərindən çıxacaqlar” (“Qəmər”, 7).

“...Sonra sizi bircə dəfə çağırان kimi dərhal yerdən çıxmanız da Onun qüdrət əlamətlərindəndir” (“Rum”, 25).

“O gün yer ayrılacaq, onlar sürətlə çıxacaqlar. O gün

məhşər günüdür. Bu, bizim üçün asandır!” (“Qaf”, 44).

- Onları çağırana doğru yönəllər və dik durmuş bir şeyə doğru yönəlmiş halda boyunlarını çağırışçıya uzatmış şəkildə qaçmağa başlayarlar. Və bu çağırış daha öncə təsadüf edilməyən bir çağırışdır.

“...Carçının onları olduqca pis, dəhşətli bir şeyə çağıracağı günü gözlə!” (“Qəmər”, 6).

“O gün insanlar heç bir başqa tərəfə meyl etmədən çağırən İsrailin ardınca gedəcəklər...” (“Taha”, 108).

“...O gün onlar bütlərin yanına tələsirmişlər kimi qəbirlərdən tez-tələsik çıxacaqlar” (“Məaric”, 43).

Dünyada Allahın sərhədlərini tanımayan, Allaha itaət etməyən, özbaşına hərəkət edən, özündənrazı inkarçı dirilən kimi çox itaətkar, müti, boyun əymiş bir haldadır. Nə baş verdiyini soruşmadan, qeyd-şərtsiz və səssiz halda da bu çağırışa yönələr. Dünyadakı imtahan sona çatdığı üçün onun başqa bir seçim şansı da yoxdur. Əksini etmək istəsə də edə bilməz. Hətta istəyə də bilməz. Bu çağırışa qarşı çıxmağa heç bir gücü də yoxdur. Buna görə də o günün “çətin bir gün” olduğunu həqiqətən hiss etmişdir:

“Kafirlər carçıya tərəf tələsərək: “Bu nə çətin bir gündür!” deyəcəklər” (“Qəmər”, 8).

- Kafirlər başlarını yuxarı qaldırıb qaçarlar, gözləri də tərpnəmz, hərəkət edə bilməz. Hər kəs bir itaət altındadır. O gün insanların sahibi ola biləcəyi tək bir məqbul və dəyərli şey imandır. O da kafirlərdə yoxdur. Buna görə də qəlbləri boşdur:

“Belə ki, onlar başlarını yuxarı qaldırıb durar, gözlərini də qırpa bilməzlər. Onların qəlbləri də boşdur” (“İbrahim”, 43).

- Bir mərkəzə doğru dəstə-dəstə gələrlər.

“Sur çalınacağı gün dəstə-dəstə məhşərə gələcəksiniz” (“Nəba”, 18).

“Sur çalınan kimi qəbirlərindən qalxıb sürətlə Rəbbinin hüzuruna axışacaqlar. Onlar deyəcəklər: “Vay halımıza! Bizi yatdıığımız yerdən kim qaldırdı?”

“Bu, Rəhmanın məxluqlara buyurduğu vəddir. Peyğəmbərlər doğru deyirlərmiş!” (“Yasin”, 51-52).

Bu “vay halımıza” ifadəsi çox böyük bir panika və ümidin

kəsilməsidir. Çünki öz dirilməsinə şəxsən şahid olan kafir həyatı boyu özünə bunu xəbər verən elçilərin həqiqətən doğru söylədiklərini anlamışdır. Buna görə də bunu inkarçılara müjdələnen “geriyə yol olmayan əbədi əzabı” də şəxsən yaşayacağını dərk etmişdir. Artıq buna heç bir şübhəsi yoxdur. Əbədi yuxu deyilən bir şey olmadığını anlamışdır. Ona vəd edilənlərin bir-bir başına gələcəyinə, heç bir qurtuluş ümidinin olmayacağına əmindir.

- Kafirlər ümumi ruh halları qorxu, dəhşət, heyrət və çarəsizlik, ümumi görünüşləri isə daha da dəhşətlidir. Üzləri qapqaradır, toz, qaranlıq və zillət (aşağılanma) bürümüşdür:

“Bir çox üzlər zəhl görkəm alacaq” (“Ğaşiyə”, 2).

“O gün bir çox üzlərə isə toz-torpaq qonacaq. Onları zülmət bürüyəcəkdir. Onlar pis əməllərə uyan pozğun kafirlərdir!” (“Əbəsə”, 40-42).

“Qiyamət günü Allaha qarşı yalan uydurub söyləyənlərin üzlərini qapqara görərsən. Məgər təkəbbür göstərənlər üçün cəhənnəmdə yer yoxdur?!” (“Zumər”, 60).

- Kafirlər qiyamət günü kor olaraq zəlil ediləcəklər.

“Hər kəs Mənim öyüd-nəsihətimdən üz döndərsə, güzəranı daralar və Biz qiyamət günü onu məhşərə kor olaraq gətirərik!”

“O, belə deyər: “Ey Rəbbim! Nə üçün məni məhşərə kor olaraq gətirdin, halbuki mən görürdüm!””

Allah buyurur: **“Elədir, sənə ayələrimiz gəldi, sən isə onları unuttun. Bu gün eləcə də sən unudulacaqsan!”** (“Taha”, 124-126).

“Allahın doğru yola saldığı kəs doğru yoldadır. Allahın yoldan çıxardığı kəs üçünsə Allahdan başqa dost tapa bilməzsən. Biz qiyamət günü onları üzü üstə sürünə-sürünə, kor, lal və kar kimi məhşər ayağına çəkəcəyik. Onların düşəcəkləri yer cəhənnəmdir. Cəhənnəm odu azaldıqca onların alovunu artıracağıq!” (“İsra”, 97).

- Kafirlərin bu kor gözləri də onların qorxuncluğunu və iyroncliklərini artıran bir şəkildə, yəni gözün ağı da daxil olmaqla tünd göy rəngdədir.

“Surun çalınacağı və günahkarları gözləri gömgöy göyərmiş halda məhşərə gətirəcəyimiz gün” (“Taha”, 102).

Bu qorxunc, eyni zamanda da rəzil görünüşləri ilə kafirlər ilk baxışda möminlərdən ayrılırlar. Dünyada ikən təkəbbür və lovğalıq içində Allahın ayələrinə qarşı üsyan edən, özünü böyük sanan bu güruhun sonunun başlanğıcı bax belə olur.

O gün dostluq, qohumluq, yaxınlıq və köməkləşmə yoxdur

O gün insanın başqaları ilə, hətta öz anası, atası, həyat yoldaşı və uşaqları ilə belə maraqlanmağa nə halı, nə də fürsəti vardır. Məhşər gününün şiddəti və qeyri-adi qorxusu hər kəsi öz dərini çəkməyə vadar edir. Allah o dirilmə gününü, başqa adı ilə desək, din gününü belə tərif edir:

“Sən bilirsən ki, haqq-hesab günü nədir?! Bəli, sən nə bilirsən ki, haqq-hesab günü nədir?! O gün heç kəs heç kəsin karına gələ bilməz. O gün hökm ancaq Allahındır!” (“İnfitar”, 17-19).

“Nəhayət, qulaqları kar edən o dəhşətli səs gələndə, o gün insan qaçacaq öz qardaşından, anasından, atasından, zövcəsindən və oğullarından! O gün onlardan hər birinin istənilən qədər işi olacaqdır!” (“Əbəsə”, 33-37).

Dünya həyatında insanın ən çox dəyər verdiyi hisslər beləcə Allahın əzabı qarşısında parça-parça olur. Artıq insanlar arasındakı dünyəvi yaxınlıqların, soy bağlılıqlarının heç bir mənası qalmamışdır. Dəyəri olan tək şey imandır:

“Sur çalındığı gün artıq aralarında nə qohumluq olar, nə də onlar bir-birindən soruşub hal-əhval tutarlar. Məhz tərəziləri ağır gələnlər nicat taparlar. Tərəziləri yüngül gələnlər isə özlərinə ziyan edənlərdir. Onlar cəhənnəmdə əbədi qalarlar” (“Muminun”, 101-103).

Dünyadakı əlaqə və münasibətlər elə parçalanar ki, sözdə ən çox sevilən oğullar, zövcələr, qardaşlar, hətta bütün nəsil inkarçılar tərəfindən əzabın əvəzində fidyə (can vergisi) olaraq təklif edilir:

“Və dost dostu arayıb axtarmayacaqdır. Onlar bir-birinə göstəriləcəklər. O günün əzabından qurtarmaq üçün günahkar istərdi ki, fəda etsin öz oğullarını, övrətlərini və qardaşını; ona sığınacaq verən əşrəfini, qohum-əqrəbasını; Və yer üzündə olanların hamısı - tək özünü qurtarsın! Xeyr! Həqiqətən o cəhənnəm

alovlu atəşdir” («Məaric», 10-15).

Məhşər günü yaşanacaq bu “fıdyə təklifi” inkarçıların əslində nə qədər nankor olmasının və öz mənfəətlərinə görə necə amansız hərəkət etmələrinin daha bir göstəricisidir. Bu təklif dünya həyatının nə cür boş və mənasız olduğunu bir daha göstərir. Dünya həyatında insanların çoxu çox kiçik mənfəətlər ardınca qaçır. Yaxşı bir iş sahibi olmaq, gözəl evlər, qadınlar və ya pul uğrunda bütöv ömürlər sərf edilir. Bunun əvəzində Quranın xəbərinə görə, tək bir qadını deyil, dünyadakı qadınların hamısını, tək bir evi deyil, dünyadakı bütün mülkləri, yer üzünün qızıl və gümüş xəzinələrini, hətta bütün dünyanı məhşər gününün əzabından qurtulmaq üçün fıdyə olaraq vermək istəyəcəklər. Amma əlbəttə, bu, mənasız və ümitsiz bir cəhddir və insanı heç bir şəkildə qurtara bilməz. O mülklərin sahibi Allahdır. İnsanın qurtuluşu isə bir daha geri qayıda bilməyəcəyi dünya həyatında qalmışdır. Artıq çox gecdir və cəhənnəmin atəşi ona vəd olunduğu kimi yanmağa başlamışdır.

İnsanların hesab üçün toplaşması

Quran insanın həyatının həqiqi mənasını belə açıqlayır:

“Ey insan! Sən Rəbbinə doğru çalışıb çabalayırsan. Sən Ona qovuşacaqsan!” (“İnsiqaq”, 6).

Həyatımız boyu nə ediriksə edək, sərf etdiyimiz bütün səylərin nəticəsində gələcəyimiz son nöqtə Allahın hüzuruna çıxacağımız andır. Bütün bu həyatın məqsədi Ona qulluq etməkdir. Həyatın ən mühüm anı isə Allaha hesab verəcəyimiz məhşər günüdür.

Dünyadakı həyatımız boyu keçən hər gün bizi o məhşər gününə bir az da yaxınlaşdırır. Keçən hər saat, hər dəqiqə, hətta hər saniyə ölümə, yenidən dirilməyə və hesaba doğru atılmış bir addımdır. Həyat bir qum saati kimi arası kəsilmədən bu tərəfə doğru axır. Saati saxlamağın yaxud da geri qaytarmağın yolu yoxdur. Bütün insanlar bu yolu gedəcək. Allah öz Kitabında belə deyir:

“Şübhəsiz ki, onların axır dönüşü Bizədir! Onlarla haqq-hesab çəkmək də Bizə aiddir!” (“Gəsiyə”, 25-26).

Hazırda dünyada təxminən 6 milyard insan yaşayır. Bu sayı indiyə qədər yaşamış və bundan sonra da yaşayacaq insanların sayını əlavə etsək, məhşər (diriliş) günü məzarlarından çıxıb toplanacaq insan izdihamı və bunun əmələ

gətirdiyi qeyri-adi mənzərə haqqında təxmini də olsa müəyyən bir fikir əldə bilərik. İlk insan Hz.Adəmdən tutmuş qiyamət günü canı alınacaq son inkarçıya qədər yer üzündə yaşamış insanların hamısı bu məhşər meydanında bir yerə yığılacaqlar. Sayı on milyardlarla ifadə edilə biləcək bu insan izdihamının əmələ gətirəcəyi mənzərə son dərəcə möhtəşəm olacaq. Fəqət, onun eyni zamanda bir o qədər də qorxunc və dəhşətli olacağı dəqiqdir. Allahın hüsurunda toplaşma anı və insanların halı Quranda belə bildirilir:

“O gün insanlar heç bir başqa tərəfə meyl etmədən çağırən İsrafilin ardınca gedəcəklər. Rəhmanın qarşısında səslər kəsiləcək, yalnız pıçıldı eşidəcəksən!

O gün Rəhmanın izn verdiyi və söz danışmağına razı olduğu kəslərdən başqa heç kimin şəfaəti fayda verməz! Onların keçmişini də, gələcəyini də bilir. Onların elmi isə Onu əhatə edib qavraya bilməz!

İzlər əzəli və əbədi olan Allaha təslim olub zəlil bir görkəm alar. Zülmə yüklənən ziyana düşüb mətləbinə yetişməz” (“Taha”, 108-111).

Kafirələrin bütün ömür boyu qulaqardına vurduğu, möminlərin isə həvəslə hazırlayıb gözlədiyi hesab anı gəlmişdir. Bu böyük məhkəmə üçün görkəmli bir məkan yaradılır. O gün Qurana görə, **“göy süst düşüb parçalanacaqdır! Mələklər də göyün ətrafında olacaq və həmin gün sənin Rəbbinin ərşini onların üstündə səkkiz mələk daşıyacaqdır!”** (“Haqqə”, 16-17).

Başqa bir ayəyə görə isə o gün **“Ruh və mələklərin səf-səf duracağı gün...”** (“Nəbə”, 38) kimi bildirilir.

Aləmlərin Rəbbi yaratdığı qullarından hesab soruşacaq. Bunun yanında Onun əzəmət və şərinə yaraşan bir əzab qaynağı da yaradılmışdır. Cəhənnəm dəhşətli bir şəkildə yanır. Hər şeyin bənzərsiz və mükəmməl şəkildə Yaradıcısı olan Allah kafirlər üçün eyni mükəmməllikdə bir əzab hazırlamışdır. Kimsə o gün onun verəcəyi ağrının bir oxşarını verə bilməz. Bir ayədə belə deyilir:

“Xeyr! Yer dağılıb parça-parça olacağı, Rəbbinin əmri gəlib mələklərin səf-səf duracağı və cəhənnəmin gətiriləcəyi gün - məhz o gün insan düşünüb xatırlayacaqdır. Lakin bu xatırlamanın ona nə faydası?! O: “Kaş ki, mən əvvəlcədən həyatım üçün edəydim!”

deyəcəkdir. O gün Allahın etdiyi əzabı heç kəs edə bilməz! Heç kəs Allah kimi zəncirləyə bilməz!” (“Fəcr”, 21-26).

Əgər insan dünyadakı həyatında Allaha qul olmamışsa və bu böyük günə iman edib Ona hazırlıq görməyibsə, ən böyük peşmançılıq hissi keçirəcək. Torpaq olmağı dirilməkdən min dəfə üstün tutacaq. Ancaq bu peşmanlığın faydası yoxdur, onu əzabdan qurtarmayacaqdır. Əksinə, bu peşmanlıq onun üçün yeni bir əzab qaynağı olacaq, cəhənnəmdə çəkəcəyi fiziki ağrıların üzərinə bir də mənəvi işgəncə əlavə olunacaq.

Kitabların verilməsi, tərəzilər və hesaba çəkilmə

Dirilmənin verdiyi heyrət hissi hələ dəf olunmadan hesaba çəkilməyin gətirdiyi qorxu və sıxıntı başlayır. İnsanın dünyadakı həyatı ərzində etdiyi hər iş, ağına gətirdiyi hər bir fikir nümayiş etdirilir. Ən kiçik bir xırdalıq belə unudulmur. Bir ayəyə görə, görülən iş **“bir xardal dənəsi ağırlığında olsa da bir qayanın içində yaxud göylərdə və ya yerin tərkibində olsa da Allah onu ortaya gətirər. Həqiqətən Allah bütün incə, nazik işləri bilən və xəbərdardır!”** (“Loğman”, 16).

Cəhənnəmin və cənnətin ən yaxın olduğu bu anda hər kəs öz əməl dəftərindən dünyada axirət üçün nəyi hazırladığını öyrənir. Quranda o an belə bildirilir:

“O gün insanlar əməllərinin özlərinə göstərilməsi üçün dəstə-dəstə çıxacaqlar! Kim zərrə qədər yaxşı iş görmüşdürsə, onun xeyrini görəcəkdir. Kim zərrə qədər pis iş görmüşdürsə, onun zərərini görəcəkdir” (“Zəlzələ”, 6-8).

Quranda bildirildiyinə görə, hesab dəftərini inkarçılara sol əllərinə, möminlərə sağ əllərinə veriləcək. “Sağın adamları” bir ayədə belə bildirilir:

“O gün siz Rəbbinizin hüzuruna gətiriləcəksiniz. Sizin heç bir sirriniz gizli qalmayacaqdır! Əməl dəftəri sağ əlinə verilən kimsə deyəcəkdir: “Alın, əməl dəftərimi oxuyun! Mən öz hesabıma yetişəcəyimə möhkəm inanmışdım!” Bundan belə o, xoş güzəran içində, yüksək bir cənnətdə olacaqdır. Elə bir cənnət ki, onun meyvələri çox yaxındadır. “Keçmiş günlərdə etdiyiniz yaxşı əməllər müqabilində yeyin-için!” (“Haqqə”, 18-24).

Möminlərin bu sevinc və fərəh hissində qarşı kafirlər

öldürücü bir xəcalət içindədir. Ölməyi, hətta yox olmağı istəyirlər. Üstdəki ayənin davamını da kafirlərin çarəsizlikləri belə bildirilir:

“Əməl dəftəri sol əlinə verilən isə belə deyəcəkdir: “Kaş əməl dəftərim mənə verilməyəydi! Hesabımın da nə olduğunu bilməyəydim! Kaş ölüm əbədi olaydı! Məldövlətim mənə heç bir fayda vermədi. Mülküm, səltənətim də məhv olub getdi!” (“Haqqə”, 25-29).

“Kimin əməl dəftəri arxa tərəfindən verilmişsə, o: “Ay öldüm!” deyə şivən qoparacaq və cəhənnəmə varid olacaqdır! O, öz ailəsi, yaxınları arasında sevinc içində idi. Və elə zənn edirdi ki, qayıtmayacaqdır. Xeyr! Həqiqətən Rəbbi onu görürdü” (“İnşiqaq”, 10-15).

Başqa ayələrdə sağın və solun adamları arasındakı fərq yənə cəlbedici bir üslubla bildirilir:

“Kimin əməl dəftəri sağ əlinə verilmişsə, onunla yüngül haqq-hesab çəkiləcək. Və o, ailəsinin, yaxınlarının yanına sevincə qayıdacaqdır! Kimin əməl dəftəri arxa tərəfindən verilmişsə. O: “Ay öldüm!” deyə şivən qoparacaq. Və cəhənnəmə varid olacaqdır! O, öz ailəsi, yaxınları arasında sevinc içində idi. Və elə zənn edirdi ki, qayıtmayacaqdır. Xeyr! Həqiqətən Rəbbi onu görürdü” (“İnşiqaq”, 7-15).

Kitablarda əməllər hesab günü üçün xüsusi hazırlanmış həssas tərəzilərdə çəkilir. Bu gün Allahın ədaləti qarşısında heç bir kimsəyə zərrə qədər haqsızlıq edilməz:

“Biz qiyamət günü üçün ədalət tərəzisi qurarıq. Heç kəsə əsla haqsızlıq edilməz. Bir xardal dənəsi ağırlığında olsa belə hər hansı bir əməli nəzərə alırıq. Haqq-hesab çəkməyə Biz kifayətlik” (“Ənbiya”, 47).

Dünya həyatında edilən hər əməl, ən kiçik xırdalıklar belə bu tərəziyə qoyulacaqdır. Bu tərəzinin əqrəbi sonsuz əzaba və ya sonsuz qurtuluş və səadətə aparən qərarı müəyyən edir. Əgər tərəzi ağır gələrsə cənnətə, yüngül gələrsə cəhənnəmin dibinə atılacaqdır. Heç bir güc və köməkçi o anda insana kömək edə bilməz:

“O gün tərəzisi ağır gələn kimsə xoş güzəran içində olacaqdır! Tərəzisi yüngül gələn kimsənin məskəni isə Haviyə olacaqdır! Bilirsənmi Haviyə nədir?! O, çox qızmar bir atəşdir” (“Qariə”, 6-11).

Sonra dünya yaranandan bəri yaradılmış bütün insanlar tək-tək hesaba çəkirlər. Artıq dünyadakı mövqe və məqamların heç bir mənası qalmamışdır. Bir dövlət naziri yaxud da adi bir insan Allah yanında eyni hesabla qarşılaşırlar. Hər kəsdən onu Yaradan Allaha qulluq edib-etməməsi, Onun əmrlərinə uyub-uymaması ən kiçik təfərrüatına qədər soruşulur. Kafirin bütün günahları, bütün pislilikləri, ağılından, ürəyindən bütün keçirdikləri bir-bir ortaya qoyulur:

“Bütün sirlərin aşkar olacağı o qiyamət günü insanın nə bir qüvvəsi, nə də bir köməkçisi olar!” (“Tariq”, 9-10).

Dünyadakı həyatlarını Allahın göstərdiyi şəkildə deyil, öz arzu və istəklərinə uyğun, ya da yaşadıkları cəmiyyətin yanlış dəyər və inanclarına görə istiqamətləndirənlərin hesabı belə bildirilir:

**“Diri-diri torpağa gömülən qızıcığazdan soruşulacağı zaman - O hansı günaha görə öldürüldü - deyər;
Əməl dəftərləri açılacağı zaman;
Göy qoparılacağı zaman;
Cəhənnəm alovlandırılacağı zaman;
Və Cənnət yaxınlaşacağı zaman;
Hər kəs nə hazır etdiyini biləcəkdir!” (“Təkvir”, 8-14).**

Bəndənin Rəbbinin hüsurunda etdiklərini inkar etməyə fürsəti olmayacaq. Etdiyi bütün xeyir və şər işləri ortaya çıxarılacaqdır. İnkar etsə belə şahidlər onu təkzib edər. Dünya həyatında ona şahid olan insanlar da hesab zamanı şahidlik etmək üçün ortaya gətirilir. Ayədə belə deyilir:

“Yer öz Rəbbinin nuru ilə işıqlanacaq, kitab qoyulacaq, onlar arasında ədalətlə hökm olunacaq və onlara haqsızlıq edilməyəcəkdir!” (“Zumər”, 69).

Hesab zamanı inkarçıları gözləyən başqa sürpriz şahidlər də vardır. Eşitmə, görmə orqanları və dəriləri Allahın izni ilə dilə gəlib danışar, öz əleyhlərinə şahidlik edirlər. Bütün ömürləri boyu istifadə etdikləri, özlərinə aid sandıqları üzvlərinin belə insana xəyanət etməsi o gün yaşanacaq psixoloji sarsıntıni daha da artırır. Bir ayədə də yaşanacaq bu həqiqət belə açıqlanır:

“Allahın düşmənləri cəhənnəmə toplanacaqları gün onlar saxlanacaqlar. Nəhayət, onlar cəhənnəmə gəldikdə qulaqları, gözləri və dəriləri etdikləri əməllər

barəsində onların əleyhinə şəhadət verəcəkdir. Onlar öz dərilərinə: “Nə üçün əleyhimizə şəhadət verirsiniz?” deyəcəklər. Dəriləri də belə cavab verəcəkdir: “Hər şeyi dilə gətirən Allah bizi danışdırdı. Sizi ilk dəfə yoxdan yaradan Odur. Siz Onun hüsuruna qaytarılacaqsınız!” Siz qulaqlarınızın, gözlərinizin və dərilərinizin əleyhinə şəhadət verəcəklərindən qorxub çəkinmir, etdiyiniz əməllərin çoxunu isə Allahın bilməyəcəyini zənn edirdiniz. Sizin öz Rəbbiniz barəsində bu zənniniz sizi məhv etdi və ziyana uğrayanlardan oldunuz! İndi dözsələr də onların məskəni cəhənnəmdir. Onlar riza diləsələr də onların diləyi qəbul olunmaz” (“Füssilət”, 19-24).

Kafirələr onları Yaradan və yaşadan Allaha üsyan etməklə ən böyük günahı işləmişdilər. Buna görə də hesab günü özlərini müdafiə etmələrinə belə icazə verilməz. Dünyada ən adi günaha görə hökm deyənlərə belə danışmaq və özünü müdafiə haqqı verildiyi halda onların səslərini çıxarmasına fürsət verilməz. Onların haqqında verilən hökmün verilməsini alçaldılmış və zavallı bir şəkildə gözləyərlər:

“O gün vay halına yalan sayanların! Bu elə bir gündür ki, danışa bilməzlər. Onlara üzr istəməyə izn də verilməz. O gün vay halına yalan sayanların! Bu sizi də, sizdən əvvəlkiləri də bir yerə topladığımız ayırd etmə günüdür! Bir hiyləniz varsa, Mənə qarşı qurun görək! O gün vay halına yalan sayanların!” («Mursəlat” , 34-40).

Kafir o gün öz etdiklərinə şiddətlə nifrət edər və öz nəfsinə qarşı qəzəblənər. Fəqət, Allahın onlara qarşı olan qəzəbi daha çoxdur. Küfr edənlərə belə səslənir:

“...Allahın nifrəti sizin özünüə olan nifrətinizdən daha böyükdür. Çünki siz imana dəvət olduğunuz zaman öz küfrünüzdə davam edib dururdunuz!” (“Mumin”, 10).

Allahın qəzəbi ilə qarşılaşan inkarçı böyük bir ümitsizlik və üzüntü içindədir. Öldürücü bir utanc içindədir və heç dirilməməyi istəyər. Ölümün onu əbədi yox etməsini diləyər. Lakin artıq anlayır ki, ölüm bir son deyil, yalnız bir başlanğıcdır. Bundan sonra başqa bir ölüm də yoxdur. Allahın **“Kafirələr yəqin ki, müsəlman olmalarını istərdilər!”** ayəsi də inkarçıların timsalında özünü yüzdə yüz doğrultmağa başlayar (“Hicr”, 2).

Bunun əvəzində möminlər üçün də asan bir hesab olacaqdır. Mömin hesabdan sonra böyük qurtuluş və səadətın sevinci içində olacaq. Dünyadakı həyatını, onu Yaradan və doğru yola yönəldən Rəbbinin istədiyi şəkildə yaşamışdır. Günahları isə sonsuz rəhmət sahibi olan Allah tərəfindən bağışlanar. Beləcə, Allahın hədsiz nemətləri ilə dolu olan cənnətə qovuşar, sonsuz atəş əzabından da uzaq qalar:

“Ey insan! Sən Rəbbinə doğru çalışıb çabalayırsan. Sən Ona qovuşacaqsan! Kimin əməl dəftəri sağ əlinə verilmişsə, onunla yüngül haqq-hesab çəkiləcək və o, ailəsinin, yaxınlarının yanına sevinclə qayıdacaqdır!” (“İnşiqaq”, 6-9).

İnkarçıların çarəsizliyi

İnkarçılar o gün ondan istənilən hər şeyi etmək istəyər, amma nail ola bilməz, çünki gücü, qüvvəti alınmışdır. Səcdəyə dəvət etdiyi zaman səcdə etmək istəyər, ancaq bunu da bacara bilməz. Eynilə insanın kabus gördüyü zaman bir şeyi etmək istəməsi, lakin edə bilməməsi, qışqırmaq istəməsi, lakin səsinin çıxmaması kimi. İnkarçı qorxu, dəhşət və çarəsizlikdən iflic olmuşdur:

“İşin çətinləşəcəyi və səcdəyə dəvət olunacaqları gün onlar olmayacaqlar. Gözləri zəlifcəsinə yerə dikiləcək, özlərini də zillət bürüyəcəkdir. Halbuki onlar sağlam olduqları ikən səcdəyə dəvət olunurdular” (“Qələm”, 42-43).

Kafirin səcdəyə dəvət edilməsinin məqsədi onun bunu dünyada ikən etməməsinə görə üzüntü və peşmanlığının artması, bir daha da sonsuza qədər nə qədər çox istəsə də bunu edib əvəzini verməyin qeyri-mümkün olduğunu görməsi, bunun kədər və ümitsizliyini əbədi içində daşılması üzüntüdür. Yoxsa səcdəyə dəvət edilərkən kafirin bunu edə bilməyəcəyi onsuz da bilinir. Hər şeyi gücü və nəzarəti altında saxlayan Allah istəmədikcə səcdə etmək, ibadət etmək də mümkün deyildir. İman edənlərə iman verilməsi və Allaha səcdə etməklə, qulluq etməklə şərəflənmələri də eyni şəkildə Allahın lütfü və izni ilə baş verir.

Quranda məhşər günü möminlərin və kafirlərin necə bir çöhrəyə sahib olduqlarından da bəhs edilir. Möminlərin üzlərindəki sevinc üzlərində bürüzə vermiş, bu sevinc hissi par-

par yanır. İncarçılar isə etdikləri nankorluğun və ağılsızlığın fərqi varır və özlərinə gələcək əzabı gözləyirlər. Möminlərin sevincli, parıltılı ifadələrinin əvəzində incarçıların üzlərinə qaraltı və pislilik çökmüşdür:

“Xeyr, xeyr! Siz heç keçib gedəni sevirsinizmi? Axirəti isə tərک edirsiniz. O gün neçə-neçə üzlər sevinib güləcək, öz Rəbbinə baxacaqdır! O gün neçə-neçə üzlər tutulub qaralacaq; bel sümüklərinin dəhşətli bir əzabla qırılacağını anlayacaqdır!” («Qiyamə», 20-25).

Cəhənnəmin göstərilməsi

Ümumiyyətlə, axirətdə cəhənnəmə yalnız incarçıların salınacağı sanılır. Lakin bu ancaq qismən doğrudur. “Məryəm” surəsindəki ayələr mömin yaxud da kafir olsun fərq etməz - bütün insanların cəhənnəmin əhatəsində diz çökəcəyini xəbər verir:

“İnsan: “Mən öldükdən sonra çıxardılıb diriləcəyəmmi?” deyər soruşur. Məgər insan ilk öncə onu heçdən yaratdığımızı xatırlamırmı? Rəbbinə and olsun ki, Biz onları şeytanlarla birlikdə yığıb məhşərə gətirəcək, sonra onları diz üstə çökmüş halda cəhənnəmin ətrafına düzəcəyik. Sonra hər bir firqədən Rəhmana ən çox asi olanı dartıb çıxaracağıq. Sonra cəhənnəmə girib yanmağa ən çox layiq olanları sözsüz ki, Biz daha yaxşı bilirik. Sizdən elə bir kəs olmaz ki, cəhənnəmə varid olmasın. Bu, Rəbbinin buyurduğu vacib bir hökmdür. Sonra Biz Allahdan qorxub pis əməllərdən çəkinənlərə nicat verəcək, zalımları isə orada diz üstə çökmüş halda saxlayacağıq!” (“Məryəm”, 66-72).

Ayələrdən də başa düşüldüyü kimi, məhşər günü bütün insanlar “cəhənnəmin əhatəsində diz üstə çökmüş halda” olacaqlar. Bütün insanlar - onlar mömin və ya kafir olsun, fərq etməz, - cəhənnəmin qorxunc uğultusuna və oradakı ağlagəlməz mənzərələrə şahid olacaqlar. Ancaq sonra möminlər xilas olunur və kafirlər diz üstə çökmüş halda buraxılır. Daha sonra da cəhənnəmin dibinə atılırlar.

Möminlərin də orada olmasının hikmətlərindən biri onların Allahın əzəmətini daha yaxşı dərk etməsi və Ona şükr etməsidir. Cəhənnəm mühitini yaxından görəndə mömin Allahın

ona verdiyi imanın nə qədər böyük bir nemət olduğunu yaxşı başa düşər. Çünki şahid olduğu cəhənnəm o qədər qorxuncdur ki, hətta o əzabdan qurtulmaq belə insan üçün böyük bir səadətdir.

Mömin cəhənnəmə şahid olmaqla müqayisə etmək imkanına sahib olar. Beləcə, insana verilən ən gözəl nemətlərdən ibarət olan və içində əbədi qalacağı cənnətin dəyərini daha yaxşı başa düşür. Belə bir böyük ağrı-acıdan qurtulmaq belə dünyada ən böyük nemətdir. Məsələn, dağ başında soyuqdan donma təhlükəsi olan birisi üçün içində tonqal yanan köhnə bir mağara o an üçün ən lüks otel otağından daha gözəldir. Günlərlə yemək yeməyən biri üçün quru bir çörək adi vaxtda qatılacağı ən dəbdəbəli ziyafətdən, yeyəcəyi ən ləziz yeməklərdən daha çox ləzzətli gəlir. Ağrı-acının sona çatması öz-özlüyündə böyük bir sevinc, nəşə, rahatlıq və şükür qaynağıdır.

Cəhənnəmi yaxından görüb ondan qurtulan mömin bax, bu sevincə nail olur. Bir də bunun qarşılığında cənnətlə mükafatlandırılması, Quranda bəhs edilən “fəlah”ı (böyük qurtuluş və səadət) gözəl bir şəkildə dadmasını təmin edər. Var olan ən böyük əzabı gördükdən sonra cənnətə girib təsəvvür etmədiyi nemətlərə qovuşan mömin üçün cənnətin dəyəri qat-qat artar. Qalan sonsuz həyatı boyu da cəhənnəm mühitini heç unutmaz, bunun sayəsində cənnətdən aldığı zövq eyni nisbətdə artar.

Məhşər günündə insanlar Əraf (sədd) üzərində olan, mömin və kafirləri üzlərindən tanıyan kimsələrin bu sözləri ilə qarşılaşırlar:

“Onların ikisinin arasında bir pərdə vardır. Əraf üzərində də insan vardır ki, onlar hamısını üzlərindən tanıyıb: “Sizə salam olsun!” deyə müraciət edərlər. Bunlar ümidvar olduqları halda hələ cənnətə daxil olmamış şəxslərdir. Onların nəzərləri cəhənnəm əhlinə çevrildiyi zaman: “Ey Rəbbimiz! Bizi zalımlərlə bir etmə!” deyərlər. Əraf əhli üzlərindən tanıdıqları adama müraciət edib: “Sizə nə yığdığımız mal-dövlət, nə də təkəbbürünüz bir fayda verdi” deyəcək. “Allahın öz mərhəmətinə nail etməyəcəyi and içdiyiniz şəxslər bunlardırmı?” deyəcəklər. “Cənnətə daxil olun. Sizin heç bir qorxunuz yoxdur. Siz qəm-qüسسə görməyəcəksiniz!” (“Əraf”, 46-49).

Artıq yaradılmışların ən xeyirliləri olan möminlərlə (“Bəyyinə”, 7) yaradılmışların ən pisi olan inkarçıların bir-birindən sonsuza qədər ayrılma vaxtıdır. Ayırma günü Quranda belə bildirilir:

“Peyğəmbərlərə möhlət veriləcəyi zaman. “Bunlara hansı günə qədər möhlət verilmişdir?” “Haqla batilin ayırd ediləcəyi günə qədər!” Nə bilirsən ki, nədir o ayırd etmə günü?! O gün vay halına yalan sayanların! Məgər Biz əvvəlkiləri məhv etmədikmi?! Sonra axırda gələnləri də onlara qatacağıq. Biz günahkarlarla belə rəftar edirik. O gün vay halına yalan sayanların!” (“Mursəlat”, 11-19).

Bu ayırma günü ölümlə başlayar, dirilişlə və hesabla davam edər və insanların əbədi yurdlarına yollanması ilə sona çatar. “Qaf” surəsində kafirlərin ən möminlərin əbədi yurdlarına etdikləri yolçuluq belə izah olunur:

“Ölüm həqiqətən gəlir. Bu, sənə qorxub qaçaçağın şeydir! Sur çalınacaqdır. Bu, vəd olunmuş gün - əzab günüdür! Hər bir kəs bir sürüyüb gətirənlə və bir də şahidlə gələcəkdir: “Sən bundan qafil idin. Artıq bu gün gözümdən pərdəni götürdük. Sən bu gün sərrast görürsən!” Yoldaşı təhkim olunmuş mələk deyəcəkdir: “Bu yanımdakı hazırdır!” “Alın cəhənnəmə hər bir inadçı kafiri, xeyirə mane olanı, həddi aşanı, şəkk edəni! O kimsəni ki, Allahla yanaşı özünə başqa bir tanrı qəbul etdi. Alın onu şiddətli əzabın içinə!” Yoldaşı deyəcəkdir: “Ey Rəbbimiz! Onu mən azdırmadım! Lakin o, özü haqq yoldan açıq-aydın azmışdı!” “Mənim hüzzurumda mübahisə etməyin. Mən sizə bu əzabı bildirmişdim. Mənim hüzzurumda söz güləşdirməyin. Mən bəndələrə zülm edən deyiləm!” O gün Biz cəhənnəmə: “Döldünmu?” deyəcəyik, o isə: “Yenə varmı?” deyə cavab verəcəkdir. Cənnət də müftəqilər üçün yaxın bir yerə gətiriləcəkdir. “Bu, vəd olduğunuz cənnətdir. O, hər bir qayıdan, qoruyan, Rəbbindən Onu görmədən qorxan və haqqa dönən qəlblə gələnlə bəndə üçündür! Ora sağlqla, əmin-amanlıqla daxil olun. Bu, əbədiyyət günüdür!”” (Qaf, 19-34).

-III-

CƏHƏNNƏM

“O, fikirləşdi və ölçdü-biçdi. Ölüm olsun ona! Necə ölçdü-biçdi?! Bir də ölüm olsun! Necə ölçdü-biçdi?! Sonra baxdı. Sonra üz-gözünü turşutdu, qaş-qabağını tökdü. Sonra da üz çevirdi, təkəbbür göstərdi. Və dedi: “Bu, öyrənilən sehrdən başqa bir şey deyildir! Bu, yalnız bəşər sözüdür!” Biz onu Səqərə atacağıq. Sən nə bilirsən ki, nədir Səqər?! O, qoymaz və buraxmaz! O, insanı yandırır-yaxar!”

(“Müdəssir”, 18-29).

GİRİŞ

Aldanmalar və həqiqətlər

İnkarçıların sonsuza qədər qalacaqları yer insan bədənində və ruhuna ağır daddırmaq üçün xüsusi olaraq yaradılan cəhənnəmdir.

Çünki inkarçılar günahkardır və Allahın ədaləti hər günah üçün bir cəzanın olmasını vacib sayır. Etdikləri günah isə ən böyük günahdır. İnsanı onu Yaradan, ona can verən Allaha üsyan və nankorluq etməsi bütün kainatdakı ən böyük günahdır. Belə böyük bir günaha da böyük bir cəza tələb olunur ki, cəhənnəm bu ədaləti yerinə yetirmək üçündür. Cəhənnəm insan Allaha qul olsun deyər yaradılmışdır. Yaradılış məqsədini rədd edərsə, əvəzini görər. Allah bir ayəsində belə buyurur:

“Mənə ibadət etməyi təkəbbürlərinə sığıdırmayanlar cəhənnəmə zəlil olaraq girəcəklər!” (“Mumin”, 60).

Madam ki insanların bir çoxu sonda cəhənnəmə girəcək və kimsənin də cəhənnəmdən qurtulmaq üçün bir zəmanəti yoxdur, o halda insanlığın ən böyük məsələsi bu olmalıdır. Bizim üçün ən böyük təhlükə cəhənnəmdir və heç bir şey özümüzü cəhənnəmdən qorumaqdan daha əhəmiyyətli deyildir. Yer üzərində heç bir iş cəhənnəmdən qurtulmaq üçün edilən işlərdən mühüm ola bilməz.

Bu aşkar həqiqətə baxmayaraq insanların haradasa əksəriyyəti bir cür sərxoşluq içindədir. Özlərinə başqa dərdlər tapırlar. Mənasız bir şey üçün aylarla, illərlə çarpışırlar. Ancaq özləri üçün ən böyük təhlükə olan cəhənnəmi hətta düşünmürlər. Ateş yanlarındadır, amma bunu görməyəcək qədər kordurlar. Quranda “daimi sərxoşluq” (qəflət) halındakı bu əksər insanlardan belə bəhs edilir:

“İnsanların haqq-hesab vaxtı yaxınlaşdı, onlar isə hələ də qəflət içindədirlər və üz döndərirlər. Rəbbindən onlara elə bir yeni xəbərdarlıq gəlməz ki, onu məsxərəyə qoyub dinləməsinlər. Qəlbləri qəflət içində olaraq...” (“Ənbiya”, 1-3).

İnsanların qəlbləri qəflət içindədir. Mənasız işlərə bütün həyatlarını sərf edirlər. Kimisi işində yüksəlməyi, kimisi “xoşbəxt bir yuva” qurmağı, çox pul qazanmağı, ya da boş bir ideologiyayı müdafiə etməyi həyatının məqsədinə çevirmişdir. Qarşılarındakı böyük təhlükənin isə fərqi deyillər. Cəhənnəmə qarşı biganəliyi və heysiyyətsizliyi isə bu məsələ haqqındakı

təsəvvürlərindən və əməllərindən də o andaca anlaşılır. Bu cür insanların əmələ gətirdiyi “cahil cəmiyyəti” içində hər kəs mənasını tam olaraq dərk etmədən “cəhənnəm” sözünü tez-tez işlədir. Bu kəlmə bəzən incə zarafatla deyilir. Heç kim bu kəlmənin mənası üzərində uzun müddət dayanmır. Ən böyük xəta da burada edilir. Cəhənnəm ümumiyyətlə xəyali bir anlayış kimi qəbul olunur.

Lakin cəhənnəm insanların sevərək bağlandıqları bu fani dünyadan daha çox həqiqətdir. Dünya yox olacaqdır, amma cəhənnəm sonsuza qədər vardır. Dünyanı, kainatı və insanı tayı-bərabəri tapılmayan saysız tarazlıq və dəqiqliklə, qüsursuz bir sənətlə yaradan Allah eyni şəkildə axirəti və cəhənnəmi də yaratmışdır. Və cəhənnəm əzabını bütün müşriklərə, münafıqlərə və kafirlərə vəd etmişdir.

Yaradılmış ən pis məkan olan cəhənnəm təsəvvür edilməyəcək dərəcədə dəhşətli bir əzab mənbəyidir. Bu əzab Allahın şəninə yaraşan bir sənətlə yaradılmışdır və burada dünyada mümkün olan ən böyük ağrılardan qat-qat şiddətli ağrılar vardır. Burada əqlabətən ikinci bir həqiqət isə bu əzabın cəhənnəmə girən hər kəs üçün sonsuza qədər davam etməsidir. Cahil cəmiyyət içində yaşayan bir çox insan cəhənnəm əzabının müəyyən bir müddət davam edəcəyi, sonra da bağışlanacaqları kimi bir xurafata inanır. Bu inanc xüsusilə özlərini müsəlman hesab edib ibadət etməyənlər arasında olduqca geniş yayılmışdır. Bu insanlar dünya həyatından istədikləri qədər yararlanıb bunun əvəzində cəhənnəmdə bir müddət qalacaqlarını, daha sonra bağışlanacaqlarını zənn edirlər. Amma onları gözləyən aqibət güman etdiklərindən daha çox acıdır. Çünki cəhənnəm sonsuza qədər davam edən bir əzab məkanıdır. Quranın heç bir ayəsində cəhənnəmdə “bir az” əzab görüb sonra da cənnətə salınacaq insanlardan bəhs edilmir. Əksinə, bununla bağlı bütün ayələr cəhənnəmin kafirlər üçün yaradıldığını və onun əzabının sonsuza qədər davam etdiyini, geriye heç bir dönüşün olmadığını vurğulayır. İncarçılar **“orada sonsuz müddət qalacaqlar”** (“Nəbə”, 23).

“Bir az yanıb sonra da cənnətə girmə” şəklindəki xurafat isə bəzi insanların özlərini ovudub aldatmaq üçün uydurduqları bir səfsəfədir. Quranda buna da diqqət edilir. Eyni şeyi yəhudilər də irəli sürmüşdülər:

“Onlar: “Cəhənnəm odu bizə bir neçə gündən artıq əzab verməz” deyirlər. Onlara söylə ki: “Siz Allah, belə

bir vəd almısınızmi? Allah heç vaxt öz əhdindən dönməz. Yoxsa Allaha qarşı bilmədiyinizi söyləyirsiniz?” Bəli, günah qazanan və qazandığı günahlarla əhatə olunan şəxslər cəhənnəmlikdirlər və orada həmişəlik qalacaqlar” (“Bəqərə”, 80-81).

Onu Yaradan, ona “göz-qulaq və ürək” verən Allaha qarşı həyatını nankorluq və üsyan içində keçirən kimsə sonsuz bir cəzaya layiqdir (“Nəhl”, 78). Özünü ovutmaq üçün irəli sürdüyü səfsəfələrin heç bir faydası olmayacaq. Dünyada ikən etdiyi azğınlıqlar, Allahın dininə qarşı göstərdiyi biganəlik və hətta üsyan onun haqqındakı hökmü dəqiqləşdirmişdir. Bir ayədə bu vəziyyət belə bildirilir:

“Ayələrimiz onlara açıq-aşkar surətdə oxunduğu zaman kafir olanların çöhrəsində bir qəzəb, nifrət sezərsən. Onlar ayələrimizi oxuyanların üstünə az qala hücum çəkəcəklər. De ki: “Sizə bundan daha pisini xəbər verimmi? Cəhənnəm odu! Allah onu kafirlərə vəd etmişdir. O, nə pis məskəndir!”” (“Həcc”, 72).

Dünyada ikən Allaha qarşı təkəbbürlülük, möminlərə qarşı isə düşmən münasibət göstərənlərə məhşər günü belə deyiləcəkdir:

“Haydı, girin əbədi qalacağınız cəhənnəmin qapılarına. Təkəbbürlülərin məskəni necə də pisdir!” (“Nəhl”, 29).

Cəhənnəmin ən qorxunc xüsusiyyəti əzabın heç bir zaman bitməyəcəyidir. İçinə bir dəfə girdikdən sonra artıq geri dönüş yoxdur. Tək bir həqiqət sonsuza qədər davam edəcək atəş əzabıdır. Allahın qəhredici (“Qəhhər”) sifətinin ən çox təcəllə etdiyi nöqtə budur. Bununla üz-üzə gələn insan ruhən sonsuz zəlalətə uğrayar. Çünki artıq heç bir ümid qalmamışdır. Quranda cəhənnəmliklərin çarəsizliyi belə bildirilir:

“Fasiqlərə gəldikdə isə onların məskəni cəhənnəm odudur. Onlar hər dəfə oddan çıxmaq istədikdə yenə ora qaytarılacaq və onlara: “Dadın yalan hesab etdiyiniz cəhənnəm odunun əzabını!” deyiləcəkdir” (“Səcdə”, 20). “...Allah buyuracaq: “Sizin düşəcəyiniz yer atəşdir. Allahın istədiyi istisna olmaqla siz orada həmişəlik qalacaqsınız! Şübhəsiz ki, Rəbbin hikmət və elm sahibidir!”” (“Ənam”, 128).

“Onlar atəşdən çıxmaq istərlər, lakin heç cür oradan çıxma bilməzlər. Onlar əbədi əzaba düçar olanlardır!” (“Maidə”, 37).

CƏHƏNNƏMDƏKİ ƏZAB MÜHİTİ

Cəhənnəmə aparılma

Cəhənnəm... Allahın “Qahhar” (qəhredici), “Cabbar” (istədiyini zorla etdirən), “Müntəqim” (intiqam alan) kimi adlarının sonsuza qədər təcəllə edəcəyi bu yer insana hər tərəfdən acı vermək üçün xüsusi bir yaradılışla yaradılmışdır. Quran ayələrində cəhənnəm yaşayan bir canlı kimi təsvir edilir. Bu canlı inkarçılara qarşı qəzəb, nifrət, hirs və istəklə doludur. Yaradıldığı gündən bəri səbirsizliklə Yaradıcısını inkar edən kafirlərdən intiqam almağı gözləyir. Ayələrin bildirdiyinə görə, cəhənnəm insana dəlicəsinə susamışdır. Kafirlərə olan nifrətinə görə çılgına dönmüşdür. Yalançıları gördüyü zaman qəzəbinin şiddətindən parçalanacaq kimi olur. Bu atəşin yaradılışının tək məqsədi vardır - qəhredici bir əzab vermək. O da vəzifəsini yerinə yetirəcək, acıların ən böyüyünü verəcəkdir.

İnkarçılar Allahın hüsurunda hesaba çəkildikdən sonra kitablarını sol tərəfdən alırlar. Bu an əbədi olaraq içində qalacaqları cəhənnəmə atılacaqları andır. Kafirlər üçün heç bir qaçış imkanı yoxdur. Hazır saxlanılan milyardlarla insanın yaratdığı məhsər izdihamı kafirlər üçün bir qurtuluş və ya gözdən qaçma imkanı yaratmaz. Heç kim bu izdihamın arasına qarışıb özünü unutdura bilməz, özünü gizlədə bilməz. Cəhənnəm əhlinin hər biri özü üçün təyin olunmuş bir şahid, bir də onu gətirən mələklə gələr:

“Sur çalınacaqdır. Bu, vəd olunmuş gün - əzab günüdür! Hər bir kəs bir sürüyüb gətirənlə və bir də şahidlə gələcəkdir. “Sən bundan qafil idin. Artıq bu gün gözündən pərdəni götürdük. Sən bu gün sərrast görürsən!” Yaddaşı təhkim olunmuş mələk deyəcəkdir: “Bu yanımdakı hazırdır!”

“Alın cəhənnəmə bu inadçı kafiri, xeyirə mane olanı, həddi aşanı, şəkk edəni! O kimsəni ki, Allahla yanaşı özünə başqa bir tanrı qəbul etdi. Atın onu şiddətli əzabın içinə!” (“Qaf”, 20-26).

Kafirlər bu qorxunc yerə doğru üst-üstə sürüklənərək aparılacaqlar. Quranın ifadəsi ilə desək, dəstə-dəstə cəhənnəmə doğru sövq ediləcəklər. Ancaq hələ çatmadan, uzaqdan cəhənnəmin qorxusu ürəklərini üzər. Çünki cəhənnəmin dəhşətli gurultusu və uğultusu uzaqdan eşidilir:

“Onlar qaynayan cəhənnəmə atıldıqları zaman onun dəhşətli uğultusunu eşidəcəklər! O, qeyzindən az qala parça-parça olsun...” (“Mülk”, 7-8).

Başqa bir ayədə istifadə edilən ifadəyə görə isə atəş inkarçıları “uzaq bir yerdən görər” və “qəzəbli hirsə” qapılar.

Ayələrə görə, inkarçılar dirilişlə birlikdə başlarına gələcəklərini hiss etməyə başlayacaqlar. Boyunları aşağı dikilmiş və utandıqlarından bükülmüşlər. Başları aşağı öyilmiş, dostsuz, köməksiz qalmış, təkəbbürləri qırılmış, çökmüş haldadırlar. Utandıqlarına görə başlarını qaldırmadan gözlərinin ucu ilə baxarlar. Bir ayədə belə deyilir:

“Sən onların zillətdən boyunlarını büküb, altdan-altdan, gizlin cəhənnəm oduna baxdıqları halda onun qabağına gətirildiklərini görəcəksən. İman gətirənlər deyəcəklər: “Həqiqətən əsl ziyan çəkənlər qiyamət günü özlərini və ailələrini ziyana uğradanlardır!” Bilin ki, zalımlər daimi əzab içində olacaqlar” (“Şura”, 45).

Cəhənnəmə giriş, qarşılanma və cəhənnəmin qatları

Sonda cəhənnəmin qapısına çatırlar. Quranda olacaq hadisələr belə xəbər verilir:

“Kafirilər dəstə-dəstə cəhənnəmə sürüklənəcəklər. Nəhayət, ora çatınca onun qapıları açılacaq və cəhənnəm gözetçiləri onlara deyəcəklər: “Məgər siz öz içərinizdən Rəbbinizin ayələrini oxuyan, sizi bu gününzə qovuşacağınızla qorxudan peyğəmbərlər gəlməmişdimi?” Onlar isə: “Bəli, gəlmişdi, lakin əzab sözü biz kafirilər barəsində vacib oldu!” deyər cavab verəcəklər. Belə deyiləcək: “Girin cəhənnəmin qapılarına, orada əbədi qalmaq üçün!” Təkəbbür göstərənlərin məskəni necə də pisdir!” (“Zumər”, 71-72).

Cəhənnəmin qapıları isə hər bir kafir qrupu üçün xüsusi olaraq vəd edilmişdir. İnsanlar Allaha qarşı üsyanlarının şiddətinə görə təsnif olunub siniflərə ayrılmışlar. Cəhənnəmdə də Quranda bildirilən yerlərə və qazandıqları günahlara görə fərqli əzab təbəqələrinə yerləşdiriləcəklər. Bir ayədə belə deyilir:

“Allah buyuracaq: “Sizdən əvvəl gəlib getmiş cin və insan tayfaları ilə birlikdə cəhənnəmə girin!” Hər tayfa

girdikcə dindəşına və ya tayfadaşına lənət oxuyacaq. Nəhayət, hamısı birlikdə cəhənnəmdə toplandığı zaman sonra gələnlər əvvəl gələnlər barəsində deyəcəklər: “Ey Rəbbimiz! Bizi azdıran bunlardır. Bunlara ikiqat cəhənnəm əzabı ver!” Allah buyuracaq: “Hər birinizi ikiqat əzab gözləyir, lakin siz bilmirsiniz!” (“Əraf”, 38).

Digər bir ayədə cəhənnəm içindəki fərqli “təbəqə”lərdən belə bəhs edilir:

“Şübhəsiz ki, cəhənnəm onların hamısına vəd olunmuş yerdir! Cəhənnəmin yeddi qapısı var. Hər qapıdan müəyyən bir dəstə girər” (“Hicr”, 43-44).

Ən alt təbəqədə yer alanlar, başqa sözlə desək, ən böyük əzabla qarşılaşanlar isə iman etmədikləri halda mömin təqlidi etməyə çalışan ikiüzlü “münafıqlar”dır. Quranda belə deyilir:

“Əlbəttə, münafıqların yeri cəhənnəmin ən aşağı təbəqəsindədir. Sən heç vaxt onlara yardım edən tapa bilməzsən!” (“Nisa”, 145).

Cəhənnəm nifrətlə doludur, kafirlərdən doymaz, bəşərə əzab verməyə susamışdır. İçinə atılan çox sayda inkarçıya baxmayaraq daha artığını istəyər.

“O gün Biz cəhənnəmə: “Doldunmu?” deyəcəyik, o isə: “Yenə varmı?” deyə cavab verəcəkdir” (“Qaf”, 30).

Bir dəfə yaxaladığını sonsuza qədər tutub saxlayar. Allah öz Kitabına cəhənnəmi belə tərif edir:

“Biz onu Səqərə atacağıq. Sən nə bilirsən ki, nədir Səqər! O, doymaz və buraxmaz! O, insanı yandırır-yaxar!” (“Müddəsir”, 25-29).

Əlbəttə, cəhənnəmə giriş elə yellənə-yellənə bir giriş də deyildir. Yuxarıdakı ayəyə görə, kafirlər cəhənnəmə “atılırlar”. Digər bir ayə isə kafirlərin cəhənnəmə ədətən çöp kimi “atıldığı”nı bildirir (“Şuəra”, 94).

Kilidlənən qapıların arxasındakı sonsuz həyat

Kafirlər cəhənnəmə girdikləri zaman cəhənnəmin qapıları üzlərinə bağlanırlar və ən dəhşətli mənzərələrlə qarşılaşırlar. Bir az sonra atəşə atılacaqlarını və bunun da sonsuza qədər davam edəcəyini başa düşmüşlər. Qapıların bağlanması artıq bir çıxışın və ya qaçışın olmadığını göstərir. Allah inkarçıların halını belə xəbər verir:

“Ayələrimizi inkar edənlər isə əməl dəftərləri sol əllərinə verilənlərdir! Onları hər tərəfi qapalı cəhənnəm gözləyir!” (“Bələd”, 19-20).

Üzləşdikləri əzab Quran ifadəsi ilə desək, **“böyük bir əzab”** (“Ali-İmran”, 176), **“şiddətli əzab”** (“Ali-İmran”, 4) və **“acıqlı bir əzabdır”** (“Ali-İmran”, 21). İnsanın dünya həyatında sahib olduğu ölçü və parametrlər cəhənnəm əzabını tam olaraq dərk etməyə kifayət etmir. Bir neçə saniyə belə atəşə və ya qaynar suya dözməyən insan sonsuza qədər davam edəcək bir atəş əzabını ağılında lazım olduğu kimi canlandıra bilməz. Hətta dünyadakı atəşin verdiyi hər hansı bir ağrı cəhənnəm əzabının şiddəti ilə müqayisə edilə bilməz. Allahın əzabının heç bir bənzəri yoxdur:

“O gün Allahın etdiyi əzabı heç kəs edə bilməz! Heç kəs Allah kimi zəncirləyə bilməz!” (“Fəcr”, 25-26).

Quranda bildirildiyinə görə, cəhənnəmdəki tam mənası ilə bir həyat ancaq hər anı hərtərəfli işgəncələrlə dolu olan bir həyatdır. Cəhənnəmdəki bu həyat isə rəzilliyin, səfilliyin, fiziki və psixoloji əziyyətlərin, işgəncələrin çox müxtəlif şəkildə tətbiq etmələrindən təşkil olunur. Cəhənnəmdəki əzabı dünyadakı hər hansı bir şeylə müqayisə etmək əlbəttə ki, mümkün deyildir.

Cəhənnəm əhli beş hissiyyat orqanı ilə də əzab çəkəcək. Gözü dəhşətverici və iyrənc mənzərələr görər; qulağı qorxunc və ağrıverən səslər, uğultular, gurultular, iniltilər, bağirtılar eşidər; burnu ən pis və iyrənc qoxularla dolar; dili ən iyrənc dadları dadar, ən dözülməz acıları hiss edər; dərisi və bütün bədəni hətta bir hüceyrəsi də sağ qalmadan yanar, şiddətli ağrı-acılar içində qıvrılar. Heç cür ölüb yox olmaz. Qurandakı ifadə ilə desək, **“cəhənnəm oduna necə də səbrlidirlər!”** (“Bəqərə”, 175). Dərilər təzələnilir, əzabda heç bir kəsilmə və yüngülləşmə olmadan eyni işgəncə sonsuza qədər davam edər. Yəni Qurandakı ifadə ilə desək, artıq kafirlər **“istər dözsünlər, istər yox”** (“Tur”, 16).

Ən az fiziki ağrılar qədər şiddətli mənəvi əzablar da vardır. Rəzil və peşman olar, çarəsizliyini və ümitsizliyini düşündükcə ürəyi yanar, qan ağlayarlar. Sonsuzluq ağllarına gəldikcə məhv olurlar. Elə ki, əzab bir milyon il sonra və ya bir milyard il sonra, ya da trilyonlarla il sonra sona çatacaq olsa bu, onun üçün böyük bir ümid və sevinc qaynağı olardı. Amma əzabın

bir daha heç sonunun gəlməyəcəyini, cəhənnəmdən heç bir zaman çıxış olmayacağını bilməyin verdiyi ümitsizlik hissi dünyadakı hər hansı bir ümitsizlik hissilə müqayisə edilməyən bir hisdir.

Qurandakı təsvirlərdən başa düşüldüyünə görə, cəhənnəm pis qoxusu, dar, gurultulu, qaranlıq, dumanlı, havasız və kimsəsiz olmayan məkanları, hüceyrələri qovuran istiliyi, ən iyrenc yemək və suları, oddan geyimləri, kül rəngli mühiti ilə, sonsuza qədər artan əzabı ilə əzab sənətinin ən incə təfərrüatına qədər göstərilən bir məkandır. Bu mühiti yalnız bəzi cəhətlərinə görə nüvə müharibəsindən sonrakı dünyanı təsvir edən filmlərdəki qaranlıq, pis, iyrenc mənzərələrə bənzədə bilərik. Əlbəttə, belə bir məkanda ona uyğun olan bir həyatdan bəhs edilir. Cəhənnəm əhli eşidər, danışar, qaçmağa çalışar, oda yaxırlar, əzabının yüngülləşdirməsini istəyər, susar, acar, peşmanlıq hiss edər. Şüuru çox açıqdır.

Bu mühitdə cəhənnəmlilər pis və iyrenc məkanlarda heyvanlar kimi yaşayırlar. Yemək kimi ancaq zəqqum ağacını və ya darı tikanını tapa bilərlər. İçki kimi isə irin, qan və qaynar sudan başqa bir şeyləri yoxdur. Bu yerdə alov onları hər tərəflərindən əhatə etmişdir.

Yanan dərilərinin yerinə yeniləri yaradılır. Beləcə, odun verdiyi ağrı arasıkəsilməz bir şəkildə, heç yüngülləşmədən davam edər. Dəriləri yanıb tökülmüş, əlləri yanmış, bütün vücutları yanıq, qan, irin içində olduğu halda zəncirlərə vurulur və qırmanclanırlar. Boyunları zəncirlənir, əlləri boyunlarına bağlı olaraq dar yerlərə atılırlar. Zəbanilər tərəfindən oddan olan yataqlara yatırılırlar, üzərlərinə örtükləri örtük belə oddandır. Bu əzablardan qurtula bilmək üçün arasıkəsilmədən fəryad edirlər, yalvarırlar, amma özlərinə cavab belə verilməz. Ən azı bir günlük də olsa əzablarının yüngülləşməsini istəyərlər, amma yenə rəzil durumla və əzabla qarşılaşırlar.

Cəhənnəmdə bütün bu olanlar dəqiq olan bir həqiqətdir. Bu gün dünyada yaşadığımız həyat qədər, hətta daha çox həqiqətdir.

Allaha onun tam olaraq istədiyi kimi deyil, bir az ibadət edənlər (“Həcc”, 11); “necə olsa Allah bağışlayar” deyərək günah işləyib əzabda müəyyən bir müddət qalacaqlarını umanlar (“Ali-İmran”, 24); Allahdan başqa tanrılar əldə edərək pul, mənfəət, karyera kimi anlayışları həyatlarının məqsədi halına

gətirənlər; Allahın dinini öz istəklərinə görə dəyişdirənlər; Quranı şəxsi mənfəətlərinə görə izah edənlər; imandan sonra inkar edənlər, bir sözlə, bütün kafirlər, müşriklər və münafıqlar hamısı cəhənnəmə atılacaqlar. Bu, Allahın dəqiq bir sözüdür və baş verəcəkdir:

“Əgər Biz istəsəydik, hər kəsi doğru yola salardıq. Lakin Mən: “Cəhənnəmi mütləq bütün cinlər və insanlarla dolduracağam!” sözünü gerçək olaraq demişəm” (“Səcdə”, 13).

Bu insanlar da cəhənnəm üçün xüsusi olaraq yaradılmışdır: **“Biz cinlərdən və insanlardan bir çoxunu cəhənnəm üçün yaratdıq. Onların qəlbləri vardır, lakin onunla anlamazlar. Onların gözləri vardır, lakin onunla görməzlər. Onların qulaqları vardır, lakin onunla eşitməzlər. Onlar heyvan kimidirlər, bəlkə də daha çox zəlildirlər. Qafil olanlar da məhz onlardır!”** (“Əraf”, 179).

Atəşin əzabı

Cəhənnəmdəki bu həyatın içində ən böyük və əsas əzab şübhəsiz ki, atəş, alov, oddur. Odun cəhənnəmin xarakterik xüsusiyyəti olması onun insanın varlığını yox edən bir ünsür olmasından qaynaqlanır. Od insan vücudunun ən dərin nöqtələrinə, Quran ifadəsi ilə desək, “hüceyrələrinə” qədər işləyən bir əzabdır.

Cəhənnəm əhli cəhənnəmdə **“alovlu atəş”** (“Məaric”, 15), qəzəbli, **“alovlanan bir atəş”** (“Furqan”, 11) bu atəşin içinə atılar və çıxırtılı fəryadla yanarlar. Bir ayədə belə deyilir:

“Tərəzisi yüngül gələn kimsənin məskəni isə Haviyə olacaqdır. Bilirsinizmi, Haviyə nədir?! O, çox qızmar bir atəşdir!” (“Qariə”, 8-11).

Ayədən də görüldüyü kimi, atəş cəhənnəmin hər yerini bürümüşdür. Bu çuxurda atəşdən qorunanlar, atəşin çatmadığı bir yer yoxdur. Kafir digər fiziki və ruhi işgəncələrə tabe olarkən də həyatının hər anında atəşlə qarşılaşır. Atəş son dərəcə böyükdür. Quran bu atəşin böyüklüyünü və şiddətini ifadə edərkən atəşin qığılcımları haqqında “saray” və “dəvə sürüləri” bənzətmələrini işlədir.

“O gün vay halına yalan sayanların! “Girin yalan hesab etdiyiniz cəhənnəm əzabının içinə! Girin üç qola ayrılmış

kölgəsinə!” O, nə kölgəlik olar, nə də alovdan qoruyar. O, bir saray boyda qılgıncılar saçar. O qılgıncılar sanki dövə sürüləridir” (“Mürsəlat”, 28-33).

Kafirlər atəşdən qaçmaq, ondan qurtulmaq üçün bütün güclərini sərf edərlər. Amma qaçmalarına izn verilməz. O, elə bir atəşdir ki, **“çağırır üz döndərəni”** (“Məaric”, 17). Başqa bir ayədə isə belə deyilir:

“Fasiqlərə gəldikdə isə onların məskəni cəhənnəm odudur. Onlar hər dəfə oddan çıxmaq istədikdə yenə ora qaytarılacaq və onlara: “Dadın yalan hesab etdiyiniz cəhənnəm odunun əzabını!” deyiləcəkdir” (“Səcdə”, 20).

Belə bir odda yananların təsəvvür edə bilməyəcəyiniz çığırtı və iniltiləri belə cəhənnəm əhli üçün xüsusi bir əzab qaynağıdır. Orada **“sümükləri sındıran inilti, ah-nalə gözləyir”** (“Ənbiya, 100). Başqa bir ayəyə görə isə **“bədbəxt olanlar od içərisində qalacaqlar. Onları orada ah-fəryad gözləyir”** (“Hud”, 106).

Atəş dözülməz bir ağırdır. İnsan bir kibrit çöpünün alovuna belə barmağını bir saniyə tuta bilməz. Qorxunc bir ağrı hiss edər. Ancaq bu dünyada bu və bənzər şəkillərdə hiss etdiyimiz atəş əzabı cəhənnəmdəkinin yanında çox zəifdir. Çünki insan dünyada uzun müddət yana bilməz. Əgər yanan bir atəşin içində düşmüşsə, 5-10 saniyə içində can verər, atəşin böyük ağrısını çox qısa bir anda yaşayar.

Ancaq cəhənnəmdəki vəziyyət çox qorxuncdur, çünki oradakı atəş insanı öldürməz, yalnız ağrı çəkdirər. Cəhənnəm əhli əbədi bir şəkildə davam edən bir atəşin içində sonsuza qədər yanacaqdır. Onlar bu prosesin sonsuza qədər davam edəcəyini bilməyin verdiyi dözülməz bir çarətsizlik, ümitsizlik və bədbəxtlik içindədirlər.

Əzabın başqa tərəfi də kafirlərin xüsusi olaraq üzlərinin yanmasıdır. İnsanı lovğalandıran, onu təkəbbürləndirən, bu təkəbbürlə özünü qüsursuz görməsini təmin edən vücudunun ən mühüm yeri üzüdür. Çünki üz insana ayrı bir fərd olma xüsusiyyəti qazandırır. “Mən” deyə tanınan varlığın ən bəlli göstəricisi üzdür. Üz gözəllik və çirkinlik anlayışlarının ən sıx olaraq toplandığı yerdir. İnsanlar qəzetlərdə, ya da televizorda üzü çox yanmış birini gördükdə mərhəmətlə birlikdə ürpənərlər, iyənər və pis duyğular yaşarlar. Sonra Allahdan

diləyərlər ki, onları belə bir fəlakətdən qorusun. Heç kimsə belə bir fəlakətin onun öz başına da gəlməsini istəməz. Zətən qısa bir müddətdə bu mənzərə unudulur.

Ancaq küfrün qəflətdə olduğu bir şey vardır ki, o da oxşar bir aqibətə ağıllarına gəlməyəcək qədər sürətlə addım-addım yaxınlaşmaqda olmalarıdır. Cəhənnəmdəki atəş insan vücudunun hər nöqtəsinə böyük ağırlar verir. Amma insanın üzünün yanması an ağırlısıdır. Gözlər, qulaqlar, burun, dil və dərinin, yəni beş hissiyyat orqanının hamısının eyni anda olduğu tək və ən mühüm nahiyədir üz. İnsan üzə dəyən zərbələrə qarşı çox həssasdır, ən kiçik bir hərəkətə şiddətli və çevik bir reflekslə cavab verir. Cəhənnəmdə isə üz odda qızardılır, qaynar sularla pörtülür. Ağrının ən sıx hiss edildiyi yerə ən ağır işgəncələr verilir. Bu əzab ayələrdə belə təsvir edilir:

“Üzləri odda çevrildiyi gur anlar: “Kaş Allaha müti olaydıq, Peyğəmbərə itaət edəydik!” deyəcəklər” (“Əhzab”, 66).

“Köynəkləri qatrandan olacaq, üz-gözlərini də atəş bürüyəcəkdir!” (“İbrahim”, 50).

“Cəhənnəm odu onların üzünü yandırar. Onlar orada dişləri ağarmış vəziyyətdə dururlar” (“Muminun”, 104).

Cəhənnəmin odunları, qaynar su və dağlanan vücudlar

Kafirlərin cəhənnəm odu içində yanması bildirilərkən Quranda diqqəti cəlb edən daha bir ifadə işlədilir. Bu ifadəyə görə, kafirlər yana-yana “cəhənnəmin odunu” halına gələcəklər. Cəhənnəmdə atəşin qovurduğu hər hansı bir əşya kimi yanmazlar. Kafirlərin özləri atəşin özünü, yanacağını təşkil edirlər:

“Haqq yoldan çıxanlar isə cəhənnəm üçün odun olacaqlar” (“Cinn”, 15).

Odunun özü atəşin yandıracağı hər hansı bir cisimdən daha uzun müddət, daha çox şiddətlə, için-için yanar. Kafirlər də yalan saydıqları bu atəşin odunu olurlar. Ayələr bu həqiqəti belə xəbər verir:

“Ey iman gətirənlər! Özünüzü və əhli-əyalınızı elə bir oddan qoruyun ki, onun yanacağı insanlar və daşlardır...” (“Təhrim”, 6).

“Haqqı inkar edənlərin nə malları, nə də övladları

onları Allah yanında heç bir şeydən qurtara bilməz. Əlbəttə, onlar cəhənnəm odunun yanacağıdırlar!” (“Ali-İmran”, 10).

“Siz və Allahdan qeyri ibadət etdiyiniz bütələr isə cəhənnəmdə yanacaqsınız. Siz cəhənnəmə varid olacaqsınız!” (“Ənbiya”, 98).

Odun yerinə keçən insanlarla yanaşı bir də od yandırmaq üçün istifadə olunan həqiqi odunlar vardır. Ancaq burada da fərqli bir əzab yaşanır. Dünyada ikən dost, məsələn, ər-arvad olan inkarçılar bir-birinin atəşinə odun daşıyarlardı. Quranda Əbu Ləhəbdən və onun arvadından belə bəhs edilir:

“Əbu Ləhəbin əlləri qurusun, qurudu da! Ona nə mal-dövlət fayda verəcək, nə də qazandığı. O, alovlu atəşə girəcəkdir. Onun odun daşıyan övrəti də həmçinin! Onun boğazında xurma lifindən hörülmüş ip olacaqdır!” (“Təbbət”, 1-5).

Bu, dünyadakı bütün münasibətlərin qopması deməkdir. Dünyada ikən bir-birini çox sevdiklərini söyləyən və birlikdə Allaha qarşı üsyan edən kafirlər cəhənnəmdə bir-birinin atəşini böyüdərlər. Burada tam bir xəyanətdən bəhs edilir. Allahdan başqa dost bildikləri bütün dostlar, ən yaxınları, həyat yoldaşları da daxil olmaqla bir-birinə düşmən olmuşlar.

Canlı və cansız odunlarla bu şəkildə yanan atəş bir də kafirləri bişirən suları qaynadır.

İnsanın ən böyük orqanı vücudunu tamam örtən, onun hiss etməsini, zövq almasını təmin edən dərisidir. Dərinin qalınlığı bir neçə millimetr olmaz. Cinsi orqanları da daxil olmaqla insanın ən çox dəyər verdiyi üz, əlləri, qolları, ayaqları və küfrün günah işləməsinə səbəb olan digər bütün orqanları dəri tərəfindən örtülmüşdür. İnsan dərisi böyük zövq qaynağı ola bildiyi kimi eyni zamanda həssaslığı üzündən ən böyük ağrı qaynağı da ola bilər. Dərinin ən zəif olduğu nöqtə isə atəşə və qaynar sulara qarşı olan zəifliyidir. Atəş dərinə qovurub-yandırır, qaynar su isə bişirir. Qaynar su insanın dərisini hətta bir nöqtədə də boş buraxmadan bütöv bürüyər. İncə dərinə qabardır, dəri iltihabla şişər, su toplanır və partlayar, beləcə dözülməz bir əzaba səbəb olar. Dünyadakı fiziki gözəlliyi, gücü, qüvvəti, mövqeyi, şöhrəti, heç bir şeyi insanı qaynar bir suya qarşı dözümlü etməz. Quran ifadəsi ilə desək, **“Onları küfr etdiklərinə görə qaynar su və şiddətli bir əzab**

gözləyir!” (“Ənam”, 70). Başqa bir ayədə isə belə deyilir:

“Əgər ölən kimsə yalan yayanlardan və haqq yoldan azanlardandırsa, ona qaynar su ziyafəti veriləcək. Və özü də cəhənnəmə atılacaqdır. Şübhəsiz ki, bu, təkzibolunmaz həqiqətdir!” (“Vaqiə”, 92-95).

Başqa bir yerdə isə kafirlər veriləcək qaynar su əzabı belə bildirilir:

“Onu tutub cəhənnəmin tən ortasına sürüyün! Sonra başına əzab olaraq qaynar su tökün! Bunu dad bir, görək! Sən ki, çox qüvvətli, möhtərəm bir şəxs idin! Bu, şəkk etdiyiniz əzabdır!” (“Duxan”, 47-50).

Bunların yanında atəş əzabının bəzi fərqli növləri vardır. Bunlardan biri də cəhənnəm əhlinin vücudlarının odda qızdırılan metallarla dağlanmasıdır. Ancaq özlərini dağlamaq üçün istifadə ediləcək bu metallar dünyada ikən Allaha şəriq qoşduqları mal-mülkləridir:

“Qızıl-gümüş yığıb onu Allah yolunda xərcləməyənləri şiddətli bir əzabla müjdələ! O gün yığıqları qızıl-gümüş cəhənnəm atəşində qızdırılıb alınlarına, böyürlərinə və kürəklərinə dağ basılacaq. De ki: “Bu, sizin özünüz üçün yığıb saxladığınız mallardır. Yığıdığınızı dadın!”” (“Tövbə”, 34-35).

Cəhənnəmdəki başqa əzablar

Cəhənnəm əksər insanın zənn etdiyi kimi yalnız bir cür “nəhəng soba” deyil. Cəhənnəmə gedən insanlar odda yanacaqlar. Bu, doğrudur. Amma cəhənnəmdə olan tək şey yalnız atəş deyil. Orada insana həm fiziki, həm də psixoloji tərəfdən əzab verən çox müxtəlif üsullar var.

Dünyada işgəncə üçün çox fərdi üsul və vasitələrin olduğunu bilirik. Çox qurban bu işgəncələr zamanı ya şikəst qalar, ya da ağrıdan ölür. Sağ qalanlar isə əsasən ağıl cəhətdən sağlamlığını qismən, hətta bəzən tamamilə itirirlər. Lakin bu dünyadakı işgəncə üsulları cəhənnəmdəkilərə nisbətən müqayisədilməz dərəcədə yüngüldür. Cəhənnəmdə çox fərqli, çox inkişaf etmiş işgəncə üsullarından istifadə ediləcək. Dünyada bədəninə elektrik verilərək işgəncəyə məruz qoyulan bir insanı da, elektriki də, insanın elektrikle bağlı olan ağrı hissələrini də Allah yaratmışdır. Hələ insana ağrı verəcək bir çox bilinməyən qaynaq və insanın bilinməyən bir çox zəif tərəfləri

var. Allah yaratdığı qullarının zəifliklərini ən yaxşı biləndir. Bu zəif yönünə görə ən çox ağrını da yenə Allah verəcəkdir. Bu, “Muazzib” (əzab verən) və “Qahhar” (qəhredici) olan Allahın qanunudur.

Quran ifadəsi ilə desək, cəhənnəmdə əzab hər tərəfdən gəlir. Özlərini əzabdan qorumağa fürsətləri yoxdur, əzab hər tərəfdən onları əhatə edir. Üstlərindən, altlarından gələn əzabı qovmağa güc çatdırı bilməzlər. Bir ayədə belə deyilir:

“Onlar səndən əzabın tez gəlməsini istəyirdlər. Həqiqətən kafirləri bürüyəcəkdir! O gün əzab onları başlarının üstündən, ayaqlarının altından saracaqdır. Allah onlara: “Etdiyiniz əməllərin cəzasını dadın!” deyə buyuracaqdır” (“Ənkəbut”, 54-55).

Bundan əlavə, cəhənnəmdə olan və bizim bu anda bilmədiyimiz başqa əzab qaynaqları da Quranda bu şəkildə xəbər verilir:

“Cəhənnəm gözləyin. Onlar ora vasil olacaqlar. O, necə də pis bir məskəndir! Bu, qaynar su və irindir. Qoy onu dadsınlar! Ona bənzər daha başqa-başqa əzablar vardır” (“Sad”, 56-58).

Bu ayədən və digər ayələrdən cəhənnəmdəki əzabın çox fərqli növləri ola biləcəyini başa düşürük. Bunların atəş, rəzillik kimi ən bəlli olanları ayələrdə bildirilmişdir, amma güman ki, cəhənnəmdə hələ başqa çox əzab və işgəncə növləri də var. Məsələn, od və qaynar suyun yanında vəhşi heyvanların hücumu, əqrəblər, böcəklər və ilanlarla dolu olan bir çuxura atılmaq, ac siçovulların hücumuna məruz qalmaq, diri ikən qurdlamış yaralara sahib olmaq və bunlardan da artıq təsəvvür edilməz dərəcədə bütün əzab qaynaqları, həm də hamısı eyni anda ola bilər.

İsti, qaranlıq, duman və darlıq

Dünyada insana ən çox sıxıntı verən mühitlər dar, pis, qaranlıq və isti mühitlərdir. Çox isti, nəmli mühit insanı boğar, yüksək nəm ən əsas ehtiyac olan tənəffüsü çətinləşdirir. Nəfəs almamaq insanı şiddətli şəkildə tənəffüsə edir, ürəyini sıxır. Çox isti və nəmli havalarda kölgə belə insanı rahatlaşdırmaz. Görünməyən, amma qalın bir təbəqə insanın hər tərəfini əhatə edir, nəfəs borusundan girib sinəsini sıxır. İnsan lüks saunalardakı yüksək istiliyə və rütubətə çox qısa bir müddət

dözə bilər. On dəqiqə sıx buxar altında qalmağa dözməyən birisi saunada qalsa, qısa bir müddət ərzində halı ağırlaşır. Bir az da qalsa, rütubətdən və istilikdən qıvrılıraqla ölür.

Cəhənnəmdə də bu boğucu atmosfer çox sıx bir şəkildə hakimdir. Dünyada istiliyə qarşı bir çox tədbirlər görən insan cəhənnəmdə çarəsizdir. Mühit ən isti çöldən daha isti, ən qaranlıq, havasız hüceyrələrindən daha sıxıntıverici və pisdır. İsti insanın ən kiçik parçası olan hüceyrələrinə qədər işləyir. Kafirlər üçün qovurucu istiliyə qarşı bir qoruyucu, genişləmə və ya sərinləmə imkanı yoxdur. Quranda cəhənnəm əhlinin bu halından belə bəhs edilir:

“Sol tərəf sahibləri! Kimdir onlar?! Onlar səmum yeli və qaynar su içində, qapqara duman kölgəsində olacaqlar! O kölgə nə sərin, nə də xoşagələndir” (“Vəqiə”, 41-44).

“O gün vay halına yalan sayanların! “Girin yalan hesab etdiyiniz cəhənnəm əzabının içinə! Girin üç qola ayrılmış kölgəsinə!” O, nə kölgəlik olar, nə də alovdan qoruyar” («Mürsəlat», 28-31).

Bu cür boğucu bir atmosfer içində bir də dar bir yerə soxulmaq əzabı var. Bir ayədə kafirlərə tətbiq olunacaq bir cəza belə bildirilir:

“Onlar əlləri boyunlarına bağlı vəziyyətdə o atəşdən dar bir yerə atıldıqları zaman ölüm diləyərlər. Bu gün özünüza bir ölüm diləməyin, çox ölüm diləyin!” (“Furqan”, 13-14).

Bu dünyada dar bir yerdə qapalı vəziyyətdə qalmaqla həqiqətən də insanı dəli edəcək qədər təngnəfəs edən bir əzabdır. Dar bir kamerada həbs günahkarlara verilən ağır cəzalardan biridir. Yol qəzalarında parçalanmış bir maşının içində saatlarla sıxılıb sağ qalan qəzada zədələnələrin vəziyyəti, bir zəlzələ və ya sürüşmə nəticəsində torpaq altında qalan insanların çarəsizliyi ən böyük fəlakətlərdən biri hesab olunur. Lakin bu kimi nümunələr cəhənnəmdəki mühitlə müqayisədə olduqca yüngüldür. Ən mühüm olanı budur ki, çöküntülər altında qalan və ya oxşar bir yerdə sıxılan insan ya bir müddət sonra şüurunu itirib ölür, ya da bir müddət sonra xilas olunur. Nəticədə çəkilən ağrının bir sonu, bitmə zamanı vardır.

Lakin cəhənnəmdə nə bir son var, nə də bir ümid. Pis, yandırıcı, havasız, qaranlıq, dumanlı bir atmosferdə, özü də

əlləri boynuna bağlanan və dar, ensiz bir yerə soxulmuş inkarçı suda boğulan bir insan kimi dözülməz bir əziyyət çəkər. Çapalayır, çırpınır, qurtulmağa çalışır, amma tərənə bilmir. Sonda ayədə bildirildiyi kimi, ölüb yox olmağı istəyir. Ancaq bu da mümkün deyil. Soxulduğu o dar yerdə dünya ölçüsü ilə aylar, illər, bəlkə də əsrlər boyu qalacaq, gedərək artan bir sıxıntı içində bir dəfə yox olmağı istəyəcəkdir. Oradan çıxarılməkən isə qurtuluşa deyil, cəhənnəmin başqa bir əzabına aparılacaq.

Yeməklər, içkilər və geyimlər

Dünya Allah tərəfindən insan üçün saysız ləzzətli və ya qidalandırıcı ərzaqlarla doldurulmuşdur. Fərqli ləzzətdəki ətlər, cürbəcür rəng, dad və qoxudakı meyvə və tərəvəzlər, baldan südə qədər olan heyvan mənşəli ərzaq məhsulları, hətta ədviyyatlar Allah tərəfindən insan üçün xüsusi olaraq yaradılmış və dünya var olduğu gündən etibarən insanlara böyük səxavətlə verilmişdir. Bu arada insan vücudu da bu ləzzətləri qəbul edə biləcək quruluşda Allah tərəfindən xüsusi olaraq yaradılmışdır. İnsan gözəl nemətlərə qarşı Allahın verdiyi bir ilhamla iştah və arzu hiss edir. Eyni şəkildə də pis və iyrenc maddələrlə (çürümüş, qoxumuş maddələr, irin, iltihab, qan və s.) qarşı da bir diksinmə və iyrenmə hiss edir. Bu da insana ilham edilmiş başqa bir xüsusiyyətdir.

Allahın Rəhman sifəti bu dünyada olan nemətlərin daha üstünlərini cənnətdə möminlər üçün sonsuza qədər hazır edəcəkdir. Cəhənnəm əhli isə dünyada etdiklərinin cəzası olaraq Allahın lütfkar və ruziləndirici (Rəzzaq) sifətlərindən çox uzaqda qalırlar (“Şuəra”, 19). Artıq onlar üçün yalnız əzab vardır. Bir ayədə belə deyilir:

**“Kafir olanlar cəhənnəm oduna göstəriləcəkləri gün:
“Siz dünya həyatınızda bütün nemətləri görüb daddınız
və onlardan ləzzət aldınız. Bu gün isə yer üzündə nahaq
yerə təkəbbür göstərdiyinizə və fasiqlər olduğunuza
görə həqarətli əzabla cəzalandırılacaqsınız!”
 (“Əhqaf”, 20).**

Artıq onlar üçün heç bir nemət yoxdur. Ən əsas, ən təbii ehtiyaclarının təmin olunması belə onlar üçün bir əzaba çevrilmişdir. Qidalar bir ağrı kimi Allah tərəfindən xüsusi olaraq yaradılmışdır. Artıq sonsuza qədər yeyə biləcəkləri

yeganə şey darı tikanı və zəqqum ağacıdır. Bunlar da nə doydurur, nə də qidalandırır. Yalnız ağrı verirlər: ağrı və boğazı cırılır, qarınlarını parçalayıb qanadır, iyrenc bir dad və qoxu verirlər. Ayələrdə cənnətdəki möhtəşəm gözəlliklərdən və ləzzətlərdən bəhs edildikdən sonra cəhənnəm əhlinin qidaları belə tərif edilir:

**“Qonaq olmağa bu yaxşıdır, yoxsa zəqqum ağacı? Biz onu zalimlər üçün bir bəla, dərd etdik. O, elə bir ağacdır ki, cəhənnəmin lap dibindən çıxar. Onun meyvəsi şeytanların başı kimidir. Onlar ondan yeyəcək və qarınlarını onunla dolduracaqlar” (“Səffat”, 62-66).
“Onların yeməyi zəridən başqa bir şey olmayacaqdır. O yemək nə qüvvət verər, nə də aclıqdan qurtarar” (“Casiyə”, 6-7).**

Cəhənnəm əhli Allahı tanımamasının cəzasını bu şəkildə çəkir. Cəza kimi özlərinə hazırlanmış bir “ziyafət” var. İncarçıların edənlərin günahı və onlar üçün hazırlanan bu xüsusi “ziyafət” “Vaqiə” surəsində belə bildirilir:

“Onlar bundan əvvəl naz-nemət içində idilər.

Özləri də böyük günah içində israr edib dururdular.

Və belə deyirdilər: “Əcəba, biz öldükdən, toz-torpaq və sür-sümük olduqdan sonra həqiqətən yenidən diriləcəyikmi?!”

Yaxud bizdən əvvəl gəlib-getmiş atalarımız da diriləcəklərimi?!”

De ki: “Əvvəlkilər də, sonrakılar da. Məlum bir günün müəyyən bir vaxtında mütləq cəm ediləcəklər. Sonra siz ey yalançılar, haqq yoldan azanlar.

Şübhəsiz ki, zəqqum ağacının meyvəsindən yeyəcəksiniz, qarınlarınızı onunla dolduracaqsınız. Üstündən də qaynar su içəcəksiniz. Özü də onu susuzluq xəstəliyinə tutulmuş dəvə kimi içəcəksiniz” (“Vaqiə”, 45-55).

Dünyadakı boğaz ağrıları, şiddətli qarın sancıları insana ən çox sıxıntı və ağrı verən xəstəliklərdən olduğu halda cəhənnəmdə bütün bunlardan daha şiddətləri sonsuza qədər kafirin həyatının bir parçasını təşkil edir. Yemək məcburiyyətində olduqları bu qidalar boğazlarında tıxanıb qalır. Uda bildikləri isə qarınlarında ərimiş metal parçası kimi qaynar olur. Aclıqlarını aradan qaldıra bilməzlər. Cəhənnəm əhli

sonsuza qədər qorxunc və davamlı bir aclıq içindədir.

İşin maraqlı tərəfi budur ki, bu hadisə bir dəfə olmaz, sonsuza qədər təkrarlanıb gedər. Çünki cəhənnəm əhli elə acdır ki, daha öncə saysız kərə yoxladığı halda əzabını artırmaqdan başqa daha bir işə yaramayan bu tikanları hər dəfə yemək məcburiyyətində qalar. Ardından da qaynar suya hücum edər. Amma bu su nə həzm etdirir, nə də susuzluğunu aparır. Yuxarıdakı ayədə də deyildiyi kimi, xəstə dəvələr kimi içdikcə susuzluqları daha artar. Bu cəzanı yaxşı çəkmələri üçün kafirlər cəhənnəmə susamış olaraq soxularlar (“Məryəm”, 86).

Qaynar su ilə bərabər onlara içirilən başqa iyrənc bir içki isə irindir. Tibbdə ən pis qoxu verən irin kafirlərin seçməyə məhkum olduğu ikinci içkidir. İrinlə yanaşı onun aid olduğu yarıdan çıxan qan da bu iltihabla bərabər qarışdırılıb küfr edənlərə təqdim olunur. Başqa bir ayədə isə həm irindən, həm də üstünə qatılmış qaynar sudan bəhs edilir. Kafir həm qaynar suyun əzabını, həm də irinlə iyrənc dadını birlikdə bu şəkildə eyni anda dadır.

Təqdim olunan içkilər bu qədər iyrənc və dözülməz olsa da kafirlərin susuzluqlarını aparmaq üçün daim bunlara doğru qaçması onların susuzluqlarının dözülməz dərəcədə olmasını göstərir. Birinin əzabını dadıb digərinə qaçarlar. Bu da yeməklərində olduğu kimi əbədiyyətə qədər təkrarlanır. Cəhənnəm əhli sonsuza qədər davam edən qorxunc bir susuzluq içində qıvrılır:

“Onlar orada sonsuz müddət qalacaqlar. Onlar orada nə bir sərinlik görəcək, nə də istəməyə bir şey tapaçaqlar; qaynar sudan və irindən başqa! - uyğun cəza olaraq” (“Nəbə”, 24-26).

“Bu gün bax burada onun yaxın bir dostu yoxdur. İrindən başqa bir yeməyi də yoxdur. Onu ancaq günahkarlar yeyər!” (“Haqqə”, 35-37).

Ağızlarına aldıkları bu qarışığı heç cür uda bilmirlər, boğazlarında qalar. Udmağa, udqunmağa çalışır, amma bacara bilmir. Qan və irinlə boğulurlar, ancaq yenə də heç cür ölə bilmirlər:

“Hələ qarşıda cəhənnəm vardır. İrinli-qanlı sudan içiriləcəkdir! O, irinli-qanlı suyu qurtum-qurtum içər, onu zorla udar. Ona hər tərəfdən ölüm gələr, lakin

ölməz. Hələ bunun ardınca dəhşətli bir əzab gələcəkdir!” (“İbrahim”, 16-17).

Bu çarəsizlik içində özləri üçün xüsusi olaraq yaradılan bir dialoq imkanı ilə cənnət əhli ilə danışırlar. Onların necə gözəl nemətlərlə təchiz olunduqlarını görürlər. Bu, çəkdikləri əzabı qat-qat artırır. Bu arada cənnət əhlindən bir az özlərinə də nemət verilməsini istəyərlər, amma bu, boş yerə olan yalvarışdır:

“Cəhənnəm əhli cənnət əhlinə müraciət edib: “Üstümüzdə bir az su tökün və ya Allahın sizə verdiyi ruzilərdən bizə bir qədər ehsan edin!” deyəcək. Onlar isə: “Doğrusu, Allah bunları kafirlərə haram buyurmuşdur!” deyə cavab verəcəklər” (“Əraf”, 50).

Yemək-içməklə bərabər geyimlər də küfr edənlər üçün xüsusi olaraq hazırlanmışdır. İnsan dərisi həssasdır. Qızgın bir sobaya və ya ütüyə bir saniyə belə toxuna bilməz. Təsadüfən toxunduğu zaman isə günlərlə ağrı çəkər, yarası suluq, dərisi qabar olar. Cəhənnəmdə isə bir ütdən daha çox qızgın geyimlər insanın vücudunun hər tərəfini bürüyüb yapışacaq, insanın qovmağa gücü çatmadığı bir atəş olub dəriləri qovuracaqdır:

“...Onu inkar edənlər üçün atəşdən paltar biçilmişdir...” (“Həcc”, 19).

Asfaltı yola yapışdıran qətran cəhənnəmdə kafirin paltarı olar, onun üstünə yapışib için-için yanaraq onun vücudunu əridər:

“Kafirlərin geyimləri qətrandan olacaq, üz-gözlərini də atəş bürüyəcəkdir!” (“İbrahim”, 50).

“Onlar üçün cəhənnəmdən döşək və üstlərinə örtmək üçün yorğan vardır. Biz zalimləri belə cəzalandırırıq!” (“Əraf”, 41).

Zəbanilər

Bu vəziyyətin görə artıq sonsuza qədər cəhənnəm əhlinə acıyacaq, onları atəşdən qurtaracaq, onlara yardım edə biləcək tək bir insan yoxdur. Allahla əbədi şəkildə danışa bilməzlər. Unudulmağın, tərək edilməyin və itirilməyin iztirabını yaşayarlər. Bir ayənin ifadəsi ilə desək, **“bu gün bax burada onun yaxın bir dostu yoxdur”** (“Haqqə”, 35). Qarşılaşdıqları yeganə şey

irəlidəki sonsuz həyatlarında onlara saysız əzab və işgəncələr verən əzab mələklər, yəni zəbanilərdir. Cəhənnəm əhlinə əzab verən bu mələklər zərrə qədər mərhəmət hissinə sahib deyillər. Bunlar son dərəcə rəhmsiz, sərt, güclü və dəhşətverici mələklərdir. Onlar aləmlərin Rəbbi olan Allaha küfr edənlərdən layiq olduqları şəkildə intiqam almaq üçün yaradılmışlar və vəzifələrini qüsursuz şəkildə yerinə yetirirlər:

“Ey iman gətirənlər! Özünüzü və əhli-əyalınızı elə bir oddan qoruyun ki, onun yanacağı insanlar və daşlar, xidmətçiləri isə Allahın onlara verdiyi əmrlərə asi olmayan, buyurduqlarını yerinə yetirən daşqəlbli və çox sərt təbiətli mələklərdir” (“Təhrim”, 6).

“Yox, yox! Əgər son qoymasa, and olsun ki, Biz onu kəkilindən yapışıb sürükləyəcəyik - özü də yalançı, günahkar kəkilindən! Qoy o, özünün bütün tərəfdarlarını köməyə çağırınsın! Biz də zəbaniləri çağıracağıq!” (“Ələq”, 15-18).

Bu zəbanilər Allahın kafirlər üzərindəki qəzəbinin bir görüntüsüdür. Kafirləri hər tərəfdən ən qorxunc, ən acı və ən alçaldıcı, təhqiramiz rəftar gözləyir.

Bu arada səhv başa düşülməməsi lazım olan mühüm bir məqam var. Zəbanilər əslində ən kiçik bir zülm və ya haqsızlıq etməzlər. Onlar inkarçılara layiq olduqları cəzanı nə əskik, nə də artıq, yəni ən gözəl bir şəkildə verirlər. Allahın ədalətinin ən gözəl nümunəsi və daşıyıcısı olan bu mələklər Allahın onlara verdiyi vəzifəni böyük bir zövq və itaətlə yerinə yetirən tamamilə məsum və mübarək varlıqlardır.

CƏHƏNNƏMDƏKİ MƏNƏVİ ƏZAB

İndiyə qədər cəhənnəm əhlinin çəkdiyi müxtəlif fiziki ağrılardan bəhs etdik. Bütün bunların yanında ən azı bunlar qədər mühüm olan başqa bir əzab isə mənəvi əzabdır. Bu mənəvi əzab özündə peşmanlıq, ümitsizlik, alçalma, utanc, ümidin kəsilməsi kimi bir çox ruhi əzabları birləşdirir.

Qəlbləri bürüyən atəş

Hər kəsin dünyada müxtəlif vasitələrlə daddığı bir mənəvi əzab var. Məsələn, çox sevdiyi bir yaxınını, dostunu, sevgilisini, xınımını, ərinə və ya övladını itirən və ona bir daha qovuşmayacağını düşünən və ya çox yaxın bildiyi, güvəndiyi bir kimsədən xəyanət görən bir insanın qəlbi tərifi edilməyəcək acılarla dolar. Bax, bu mənəvi əzab əslində o insanın itirdiyi və ya xəyanətinə uğradığı insanı ilahiləşdirməsinin əvəzi olaraq Allahın ürəkdə yaratdığı xüsusi bir əzab növüdür. Bu əzab insanın Allaha yönəlməli olduğu sevgi, heyranlıq, yaxınlıq, dostluq, bağlılıq və etibar hissələrini tamamilə Allaha aid, Ona möhtac, aciz və ölümlü olan kimsəyə yönəltməsinin və bu şəkildə Allaha Onun yaratdığı bir kimsəni ortaq qoşmasının, başqa sözlə, şirk qoşmasının əvəzində olan bir əzabdır. Müşrikliyin cəzasını Allah hələ bu dünyada ikən ona bu şəkildə daddır ki, axirətə getmədən ağı başına gəlsin və tövbə edərək yalnız Allaha dönsün. Burada ilahiləşdirilənin mütləq bir insan olması da şərt deyil. İnsanların zəif yönələri fərqlidir. Mal, mülk, pul, sərvət, etibar, qıyası, Allaha ortaq qoşulan, şərik qoşulan hər hansı bir əşya, ya da anlayış da eyni şəkildə ilahiləşdirilə bilər.

Dünyada bunları itirməyin verdiyi əzab isə yalnız cəhənnəmdəki oxşar əzabın çox kiçik bir dozadakı bənzəridir. Bu, bir ibrət və xəbərdarlıq mahiyyətindədir. Axirətə şirklə dolu olan bir qəlblə gedən insanı isə cəhənnəmdə bu ağrının əslə və davamlı olanı gözləyir. Yalnız dünyadakı bu mənəvi əzab belə şirk qoşmanın dərəcəsinə görə bəzən elə şiddətli olur ki, bu ağrını çəkən insan qurtulmaq üçün hər cür fiziki işgəncəni belə bu mənəvi ağrıdan üstün tutar. Hətta ölüb qurtula

bilmək üçün intihar belə edənlər olur. Bu tərifedilməz ağrını ifadə edər bilmək üçün isə müşrik “ürəyinin yandığını”, “ciyərinin yandığını” söyləyir.

Necə ki, Quranda cəhənnəm əzabının bu mənəvi tərəfi diqqəti cəlb edən bir şəkildə vurğulanaraq “qəlbləri yandıran bir atəş”dən bəhs edilir:

“Qeybət edib tənə vuran hər kəsin vay halına!

O kimsə ki, mal yığıb onu dönə-dönə sayar. Və elə zənn edər ki, mal-dövləti onu əbədi yaşadacaqdır.

Xeyr! O, mütləq Hutəməyə atılacaqdır!

Bilirsinizmi, Hutəmə nədir?!

O, Allahın yanar odudur. Elə bir od ki, ürəkləri yandırır yaxar.

O, belələrinin üzünə qapanıb kilidlənəcəkdir. Onlar hündür sütunlara bağlanmış olacaqlar!” (“Huməzə”, 1-9).

Dünyada ən şiddətli ağrı belə zaman keçdikcə unudulur, bəlkə izləri bir müddət davam edər, amma heç bir zaman özünün ilk şiddətini qorumaz. Cəhənnəmdə isə bu ağrı dünyadakından qat-qat daha artıq olmaqla həm də əbədi olaraq heç əksilmədən kafirlərə əzab verərək yanar.

Bununla bərabər, cəhənnəm əhlinin ümitsizlik, peşmanlıq, rəzillik, qəzəb, kin, çəkişmə, didişmə hisslərinin qarışığı nəticəsində yaşadığı mənəvi əzab da buna qatılır və inkarçılar ən azı fiziki olduğu qədər ruhi tərəfdən də işgəncə çəkərlər.

Alçaldılmanın minbir növü

Cəhənnəmlə bağlı bir çox ayə burada kafirlər üçün təhqiramiz, rəziledici, alçaldıcı bir əzab olduğunu xəbər verir. Bu, inkarçıların dünya həyatındakı təkəbbürünün və özündən-rızılığının əvəzində təyin olunmuş bir cəzadır.

Dünya həyatında inkarçının ən böyük hədəflərindən biri başqa insanların ona qibtə etməsi, onu tərifləməsidir. Yaxşı bir iş, uşaqlar, gözəl evlər, maşınlar və bu kimi dünyəvi işləklər insanlara edilən göstərişlə dəyər qazanır. Necə ki, Quranda dünya həyatının aldadıcı bər-bəzəyinin arasında insanların öz aralarındakı “təriflənmə”si ön plandadır.

Bax, insanların dünyadakı ən böyük istəyi olan bu

“təriflənmə” inkarçılar üçün axirətdə şiddətli bir əzaba çevrilər. Bu əzab özündə əvvəl bəhs etdiyimiz fiziki ağrılarla bərabər alçaldılmanı, təhqir olunmanı və rüsvay edilməyi də cəmləşdirir.

Çünki kafir dünyada ikən **“tərifə layiq olan”** (“Bəqərə”, 267) Allahı unutmuş, bunun əvəzində **“nəfsini özünə tanı etmiş”**dir (“Furqan”, 43). Bu səbəblə də həyatını Allahı tərifləməklə deyil, özünə tərif toplamaqla keçirmişdir. Onu Yaradanın deyil, digər insanların razılığına görə bir həyat qurmuşdur. Bax, bu səbəbdən də ən böyük bədbəxtçiliyi insanlar qarşısında kiçilib rəzil olanda yaşayar.

Bax, kafir üçün ən böyük kabuslardan biri başqalarının gözündə rəzil olma, başqaları qarşısında əyilmə halıdır. İnkarçılar arasında digər insanlar arasında rəzil olmamaq, əksinə, onlardan tərif toplamaq üçün canını belə verə biləcək çox sayda insan da var. Buna görə də cəhənnəmdəki bir çox əzab bu kabusun üzərində qurulur. Kafirlər dünyadakı təkəbbürə və özündən-razılığa görə cəhənnəmdə qorxunc bir şəkildə alçaldılırlar. Bəzi ayələrdə bu həqiqətə belə diqqət edilir:

“Kafir olanlar cəhənnəm oduna göstəriləcəkləri gün: “Siz dünya həyatınızda bütün nemətləri görüb daddınız və onlardan ləzzət aldınız. Bu gün isə yer üzündə nahaq yerə təkəbbür göstərdiyinizə və fasiqlər olduğunuza görə həqarətli əzabla cəzalandırılacaqsınız!” (“Əhqaf”, 20).

“Küfr edənlər onlara verdiyimiz möhləti heç də özləri üçün xeyirli sanmasınlar! Bizim onlara verdiyimiz möhlət ancaq günahlarını daha da artırmaları üçündür. Onlar zəliledici bir əzab görəcəklər!” (“Ali-İmran”, 178).

Bu alçaldılmanın minbir növü vardır. Cəhənnəm əhli ilə dünyada heyvanlara göstərilən rəftardan daha çox alçaldıcı tərzdə davranırlar. Onları alçaltmaq üçün dəmirdən qamçılar, zəncirlər tapılır. Onlar boyunlarına keçirilmiş iplərlə dirəklərə bağlanırlar, boyunlarına boyunbağılar keçirilir, ayaqlarına zəncirlər vurulur.

Əslində alçaldılmaq cəhənnəm içindəki bütün digər əzablarla eyni anda baş verir. Məsələn, inkarçılar və küfr edənlər atəşə atılarkən bir yandan da alçaldılırlar. Bu böyük rəzalət kafirlər dirildildikdən və cəhənnəmə aparılmaq üçün seçildikləri andan etibarən başlayır və əbədiyyətə qədər davam edir.

Kafir bu mələklər tərəfindən milyardlarla insan içindən

seçilərək alınandan, ayaqlarından yaxalanır. Quranın ifadəsi desək, **“O gün nə bir insan, nə də bir cin günahı barəsində sorğu-sual olunmayacaqdır!.. Günahkarlar üzlərindən tanınacaq, kəkillərindən və ayaqlarından tutulub yaxalanacaqlar”** (“Rəhman”, 39-41). Allaha üsyan etmiş, Onu unutmuş kimsə bu şəkildə yaxalandıqdan sonra heyvanlardan betər bir münasibət görəcək, saçından tutulub yerlə sürüklənəcək və cəhənnəmə atılacaqdır. Müqavimət göstərə bilməz, bağırsa, çırpınsa da ona heç kim yardım edə bilməz. Bu, sadəcə olaraq çarəsizliyin verdiyi əzabı artırır:

“...And olsun ki, Biz onu kəkilindən yapışıb sürükləyəcəyik - özü də yalançı, günahkar kəkilindən! Qoy o, özünün bütün tərəfdarlarını köməyə çağırsın! Biz də zəbaniləri çağıracağıq!” (“Ələq”, 15-18).

Ayəyə görə, inkarçılar **“zorla cəhənnəm oduna sürüklənəcəklər”** və onlara **“bu, sizin yalan hesab etdiyiniz cəhənnəm odudur!”** deyiləcəkdir (“Tur”, 13-14). Digər bir ayədə xəbər verildiyinə görə, bu **“sürüklənmə”** **“üzüqoylu vəziyyətdə”** olacaqdır (“Furqan”, 34).

Onlar cəhənnəmə də eyni şəkildə, yəni üzü üstə olmaqla atılırlar:

“Pis əməllərlə gələnlər isə cəhənnəm oduna üzü üstə atılırlar. Bu, yalnız əməllərinizin cəzasıdır!” (“Nəml”, 90).

“O gün onlar üzü üstə cəhənnəmə sürüklənəcək: “Duyun cəhənnəmin təmasını!” deyiləcəkdir” (“Qəmər”, 48).

İnkarçıların ora girməsi ilə birlikdə onların alçalması daha da şiddətlənir. Çəkdikləri bütün fiziki əzabların bir də bu tərəfi vardır. Məsələn, oda atıldıqları zaman yanmanın verdiyi ağrının yanında bir də alçaldılmanın, rəzalətin və rüsvayçılığın iztirabını yaşayırlar.

İnkarçının atəşin əzabı zamanı necə alçaldılması başqa bir surədə belə bildirilir:

“Onu tutub cəhənnəmin tən ortasına sürüyün! Sonra başına əzab olaraq qaynar su tökün! Bir dad görək! Sən ki, çox qüvvətli, möhtərəm bir şəxs idin! Bu, şəkk etdiyiniz əzabdır!” (“Duxan”, 47-50).

Kafiri alçaltmaq üçün xüsusi olaraq hazırlanmış qamçılar, xaltalar, qandallar, zəncirlər vardır. Quranda belə deyilir:

“Onu tutub qandallayın! Sonra da cəhənnəmə atın! Daha sonra onu yetmiş arşın uzunluğunda zəncirlə bağlayın! Çünki o, böyük olan Allaha inanmırdı. O, yoxsulu yedirtməyə rəğbət oyatmırdı” (“Haqqə”, 30-34).

Dünyada vəhşi heyvanları çıxmaq şərtilə hətta heyvanlar da zəncirə vurulmur. İnsanlardan isə artıq insan rəftarından uzaqlaşmış son dərəcəli təhlükəli ağıl xəstələr (ruhi xəstələr) bağlanır. Buna görə də cəhənnəmə göndərilmiş inkarçılar bütün yaranmışların ən alçaq və rəzil məxluqlarıdır. Bax, bu səbəblə onlar yuxarıdakı ayədə xəbər verilən “uzunluğu yetmiş arşın olan zəncirə” vurulurlar. Başqa ayələrdə bu alçaldıcı əzabdan belə bəhs edilir:

“O zaman ki, boyunlarında halqalar və zəncirlər olduğu halda sürüklənəcəklər. Cəhənnəmə tərəf, sonra odda yandırılacaqlar, sonra da onlara belə deyiləcəkdir: “Haradadır şərikin qəşub ibadət etdikləriniz” (“Mumin”, 71-73).

“...Onlar Rəbbini inkar edənlərdir. Boyunlarında zəncir olanlar da onlardır. Onlar cəhənnəmlidirlər, özü də orada əbədi qalacaqlar” (“Rad”, 5).

Haqqında başqa ayələrdə bəhs edilən alçaldıcı əzab belə bildirilir:

“O gün günahkarları qandallanmış görəcəksən! Köynəkləri qətrandan olacaq, üz-gözlərini də atəş bürüyəcəkdir! Allah hər kəsə etdiyi əməllərin cəzasını vermək üçün belə edəcəkdir! Şübhəsiz ki, Allah tezliklə haqq-hesab çəkəndir!” (“İbrahim”, 49-51).

“Onu inkar edənlər üçün atəşdən paltar biçilmişdir, başlarına da qaynar su töküləcəkdir. O su ilə qarınlarında olanlar və dəriləri əridiləcəkdir. Hələ onlar üçün dəmir toppuzlar da vardır” (“Həcc”, 19-21).

Cəhənnəmdəki bu alçalmanın kafirlərin ruhunda yaratdığı qaranlıq, rəzalət, kiçilmə və özginlik özünü onların zahirində də bürüzə verir. Eynilə dünyada insanlara rəzil olan, qüruru ayaqlar altına atılan, bütün insani haqları təcavüzə məruz qalan insanların təsviredilməz dərəcədə böyük olan sıxıntılarının

üzlərinə vurması kimi... Cəhənnəmdə yaşanacaq alçaldılma da insanların çöhrəsinə təsir edəcək, üzlərindəki zillət xaricə vuracaqdır. Quranda belə deyilir:

“Bir çox üzlər zəlif görkəm alacaq” (“Ğaşiyə”, 2).

Bura qədər söylədiyimiz bütün bu alçaldılma üsulları ilə bərabər cəhənnəmdə inkarçılar üçün daha müxtəlif alçaldılmaların da olacağını unutmamaq lazımdır. Allah Quranda kafir üçün “alçalma” anlayışını işlətməmiş və buna müəyyən nümunələr vermişdir. Ancaq alçaldılma çox geniş bir anlayışdır və insanda dünyada ikən bu duyğunu əmələ gətirən hər şey, hər münasibət, hər hadisə bu anlayışa daxildir. Cəhənnəmdə də bəlkə də min qat artığı vardır.

Fayda verməyən peşmançılıq

Kafir dirildiyi andan etibarən etdiyi qəhredici xətanın fərqi varır. Bu düzəlməz səhvin verdiyi peşmanlıq dalğası onun bütün vücudunu bürüyər. Böyük bir bədbəxtlik yaşayar, peşmanlığın təsiri ilə özünü tükəndirər.

Dünyada etdikləri kafirlərə göstərilərkən qəflət içində keçirdikləri həyatlarının əvəzini çıxmaq üçün özlərində çox güclü bir həsrət hiss edirlər. Geri qaytarılmağı, onlara daha bir şans verilməsini istəyərlər. Dünyada ikən birlikdə qəflətə düşdükləri dostlarını və sevdiklərini bir daha görmək istəməzlər. Bütün dostluqlar, bütün sevgilər, bütün əlaqələr itmişdir. Dünyada ikən qurduqları həyat, etdikləri işlər, evləri, maşınları, ailələri, uşaqları, şirkətləri, adətləri, ənənələri, müdafiə etdikləri “dünyagörüşü”, hər şey artıq dəyərsizləşmiş, yox olmuşdur. Hər şey yox olarkən yerinə də tək bir əzab gəlmişdir. Ayələrdə o günkü bədbəxtliyin yaratdığı ruh halı belə tərif edilir:

“Gətirilib od üstündə saxlandıqları zaman sən onların: “Kaş ki, biz dünyaya qaytarılıb Rəbbimizin ayələrini yalan hesab etməyəydik və möminlərdən olaydıq!” demələrini görəydin!” Xeyr, əvvəlcə gizlətdikləri onların qabağına çıxdı. Əgər geri qaytarılısaydılar, yenə də onlar qadağan olunmuş şeylərə əl atardılar. Onlar şübhəsiz ki, yalançıdırlar! Yenə də “Həyat yalnız bu dünyadakı həyatımızdan ibarətdir. Bizlər bir daha dirilən deyilik!” deyərdilər. Sən onları Rəbbinin

hüzurunda saxlandıqları zaman görəydin! Allah onlara belə buyuracaq: “Bu, haqq deyilmi?” Onlar: “Rəbbimizə and olsun ki, bu, haqdır!” deyə cavab verəcəklər. Allah buyuracaq: “Elə isə etdiyiniz küflərə görə əzabı dadın!” (“Ənam”, 27-30).

Bu arada kafir içindəki bu böyük bədbəxtliyə baxmayaraq digər bir yandan da hələ də təkəbbürü buraxmaz və ayənin ifadəsi ilə desək, **“əzabı gördükləri zaman için-için peşman olurlar”** (“Yunus”, 54). Bu təkəbbürün qalması inkarçı üçün ayrı bir əzab qaynağı olacaq, cəhənnəmdə qarşılaşacağı alçaldılma və rəzalət haqqında bəhs edilən təkəbbürü səbəbi ilə ona təsvirəgəlməz dərəcədə böyük ağrı-acılar verəcəkdir.

Cəhənnəm əhlinin bir-biri ilə çəkişməsi

Dünyada ikən çox mühüm sayılan vəzifə və mövqelərin, böyük-küçük əlaqələrinin artıq heç bir mənası qalmamışdır. Əksinə, insanlar liderlərinə, liderlər də özlərinə bağlananlara lənətlər yağdırırlar:

“O zaman tabe olunmuşlar tabe olanlardan uzaqlaşacaq... O zaman tabe olanlar: “Əgər bir də dünyaya qayıda bilsəydik, onlar bizdən uzaqlaşdıqları kimi biz də onlardan uzaqlaşardıq” deyərlər. Beləliklə də Allah onlara əməllərinin yalnız həsrətdən ibarət olduğunu göstərər və onlar cəhənnəm odundan çıxıb bilməzlər” (“Bəqərə”, 166-167).

“Üzləri odda çevrildiği gün onlar: “Kaş Allaha müti olaydıq, Peyğəmbərlərə itaət edəydik!” deyəcəklər. Onlar deyəcəklər: “Pərvərdigara! Biz ağalarımıza, böyüklərimizə itaət etdik, onlarsa bizi haqq yoldan azdırdılar. Pərvərdigara! Onlara ikiqat əzab ver, onları böyük bir lənətə düşür elə!”” (“Əhzab”, 66-68).

“Onlar orada çənə-böğaz olub deyərlər: “Allaha and olsun ki, biz açıq-aydın azmışdıq! Çünki biz sizi əməllərin Rəbbi ilə bərabər tuturduq. Bizi yalnız günahkarlar azdırdı. İndi artıq nə şəfaət edən kimsələrimiz, nə də bir mehriban dostumuz var! Kaş bir də dönə biləydik; möminlərdən olardıq!” Həqiqətən

bunda bir ibrət vardır. Halbuki onların əksəriyyəti iman gətirmədi” (“Şuəra”, 96-103).

Beləcə, sonsuz əzabla qarşılaşan cəhənnəm əhli arasında böyük bir çəkişmə başlayar. Hər kəs bir-birini qınayar. Keçmiş dostlar bir-birinə böyük bir kin bəsləyərlər. Aralarındakı nifrətin yeganə səbəbi dünya həyatındakı dostluqlarıdır. Günah işləməkdə və dindən xaric həyatda bir-birini həvəsləndirmiş, inkar etməkdə bir-birindən dəstək almışdılar. Bütün dostluq anlayışları cəhənnəm əzabı ilə birlikdə dağılır, bütün əlaqələr parçalanıb qoparılır:

“Allah buyuracaq: “Sizdən əvvəl gəlib getmiş cin və insan tayfaları ilə birlikdə cəhənnəmə girin!” Hər tayfa girdikcə dindəşına və ya tayfadaşına lənət oxuyacaq. Nəhayət, hamısı birlikdə cəhənnəmdə toplandığı zaman sonra gələnlər əvvəl gələnlər barəsində deyəcəklər: “Ey Rəbbimiz! Bizi azdıran bunlardır. Bunlara ikiqat cəhənnəm əzabı ver!” Allah buyuracaq: “Hər birinizi ikiqat əzab gözləyir, lakin siz bilmirsiniz!”” (“Əraf”, 38).

“Kafir olanlar deyəcəklər: “Ey Rəbbimiz! Cinlərdən və insanlardan bizi azdıranları bizə göstər ki, onları ayaqlarımız altına salaq, paymal olsunlar!”” (“Fussilət”, 29).

“O zaman onlar bir-birinə çənə-boğaz olacaq, acizlər təkəbbür göstərənlərə deyəcəklər: “Biz sizə tabe idik. İndi siz cəhənnəm odunun azacıq da olsa bir hissəsini bizdən dəf edə bilərsinizmi?!” Təkəbbür göstərənlər deyəcəklər: “Biz hamımız cəhənnəm odundayıq. Allah artıq öz bəndələri arasında hökmünü vermişdir!” (“Mumin”, 47-48).

“Bu, sizinlə birlikdə daxil olan dəstədir. Onlar rahatlıq üzü görməsinlər. Onlar cəhənnəmə daxil olanlardır!” Belə deyəcəklər: “Xeyr, siz elə özünüz rahatlıq üzü görməyəsiniz. Bunu bizim üçün siz hazırladınız. Bir baxın, necə də pis məskəndir!” Onlar deyəcəklər: “Ey Rəbbimiz! Buna bizi kim uğradıbsa, onun əzabını cəhənnəmdə ikiqat elə!” Deyəcəklər: “Pis adamlar saydığımız kəsləri niyə burada görmürük? Biz onları

məsxərəyə qoyurduq. Yoxsa onlar gözə dəymirlər?!” Şübhəsiz ki, bu, cəhənnəm əhlinin bir-biri ilə bu cür cəkişməsi, çənə-boğaz olması mütləq bir həqiqətdir!” (“Sad”, 59-64).

Nəticəsiz yalvarışlar və ümitsizlik

Cəhənnəm əhli böyük bir çarəsizlik içindədir. Başlarına gələn əzab həm qorxunc dərəcədə ağrıverici, həm də sonsuzdur. Yeganə çarə kimi sızlamağı, yalvarmağı seçərlər. Gördükləri hər kəsə yalvararlar. Cənnət əhlini görüb onlardan bir parça olsun su və yemək istəyərlər. Allaha yalvarmağa, mərhəmət diləməyə çalışarlar. Amma hamısı mənasız boşunadır.

Yalvarışlarının bir qismi cəhənnəmin gözətçiləri olan zəbanilərə ünvanlanır. Onlara indiyədək görünməyən işgəncələri verən bu əzab mələklərinə belə yalvarar və onlardan özlərinin adından Allaha demələrini istəyərlər. Düşdükləri əzab o qədər böyük bir əzabdır ki, onun bir günlük yüngülləşdirilməsi üçün yalvararlar. Amma cavab almazlar:

“Od içində olanlar cəhənnəm gözətçilərinə deyəcəklər: “Rəbbinizə dua edin ki, heç olmasa bircə gün əzabımızı yüngülləşdirsin!” Deyəcəklər: “Məgər sizə öz peyğəmbərləriniz açıq-aşkar möcüzələrlə gəlməmişdilərmi?” Onlar: “Bəli, gəlməmişdilər!” deyə cavab verəcəklər. “Elə isə özünüz dua edin!” deyəcəklər. Kafirlərin duası isə boş şeydir” (“Mumin”, 49-50).

Bununla paralel Allahdan mərhəmət diləməyə də çalışarlar. Ancaq yenə də əbəsdir:

“Onlar deyərlər: “Ey Rəbbimiz! Rəzil taleyimiz bizə qələbə çaldı və biz haqq yoldan azan bir camaat olduq! Ey Rəbbimiz! Bizi cəhənnəm odundan çıxar! Əgər bir də inkara qayıtsaq, şübhəsiz ki, zalım olarıq”. Allah buyurar: “Orada zəlil, məyus vəziyyətdə durub qalın və Mənə heç bir şey deməyin! Çünki bəndələrimdən bir zümrə var idi ki, onlar: “Ey Rəbbimiz! Biz iman gətirdik. Artıq bizi bağışla, bizə rəhm et. Sən rəhm edənlərin ən yaxşısısan!” deyirdilər. Siz isə onları məsxərəyə qoyurdunuz. Məni yada salmağı belə sizə unutdurmuşdu. Siz onlara gülürdünüz. Həqiqətən Mən səbr etdiklərinə

görə onları mükafatlandırdım. Onlar nicat tapanlar, uğura yetənlərdir!” (“Muminun”, 106-111).

Ayədən başa düşüldüyünə görə, bu, Allahın cəhənnəm əhlinə son xitabıdır. Çünki Allah bunlara “zəlil, məyus vəziyyətdə durub qalın və mənə heç bir şey deməyin” dedikdən sonra artıq başqa söhbət ola bilməz. Bu isə haqqında düşünəndə belə insana ağır-acı verən bir haldır.

Cəhənnəm əhli fəryad edərək əzab çəkərkən “qurtuluşa və səadətə nail olanlar”, yəni möminlər də cənnətin nemətləri içindədirlər. Və cəhənnəm əhlinin çəkdiyi mənəvi əzabların birini, bəhs edilən cənnət əhli ilə olan dialoqu təşkil edir. Kafirlər cəhənnəmin qorxunc əzabları içində işgəncə görərkən xüsusi olaraq yaradılan bir sistemlə cənnəti görər, oradakı böyük nemət və əzəmətə tamaşa edirlər. Dünyada ikən onlarla istehza etdikləri möminlərin böyük bir rahatlıq içində, görkəmli məkanlarda, möhtəşəm evlərdə, cazibədar qadınlarla birlikdə dadlı yemək və içkiləri daddıqlarını görürlər. Özlərinin yaşadıkları əzab və alçaldılma əvəzində möminlərin böyük bir nemət, məğrurluq və rahatlıq içində olduğunu görürlər.

Bu isə kafirlərin yaşadıkları əzabı daha da şiddətləndirər. Hiss etdikləri peşmanlıq dözülməz ölçülərə çatır. Dünyada ikən iman etməmişlərdən, möminlərin əksinə olaraq Allahın hökmlərinə itaət etməmişlərdən olmalarının öldürücü peşmanlığı içində boğularlar. Bu psixologiya içində cənnət əhli ilə dialoq qurmağa, hətta onlardan yardım diləməyə də çalışırlar. Yalvarırlar. Ancaq yenə əbəsdir. Cənnət və cəhənnəm əhli arasındakı dialoq Quranda belə xəbər verilir:

“Onlar cənnətdədirlər, bir-birindən soruşacaqlar günahkarlar barəsində:

“Sizi cəhənnəmə salan nədir?”

Onlar deyəcəklər: “Biz namaz qılanlardan deyidik, yoxsulu da yedirtməzdik.

Batılə olanlarla birlikdə biz də daldıq.

Haqq-hesab gününü yalan sayardıq. Ölüm bizi haqlayana qədər”. Şəfaət edənlərin şəfaəti onlara fayda verməz!” (“Müddəsir”, 40-48).

Yaşanacaq bu dialoqların ən maraqlılarından biri də möminlərlə münafıqlar arasında olan dialoqdur. Münafıqlar

dünyada ikən bir müddət də olsa möminlərin yanında olmuş kimsələrdir. İman etdikləri halda müxtəlif mənafelərinə görə özlərini mömin kimi göstərməyə çalışmış və beləcə “ikiüzlü” sifətini qazanmışlar. Axirətdə isə cəhənnəmdə yanarkən möminləri görər və yardım istəməyə, yalvarmağa başlayarlar. Quranda bu dialoq belə bildirilir:

“O gün münafiq kişilər və münafiq qadınlar iman gətirənlərə: “Gözləyin ki, nurunuzdan bir qədər işıq ala!” deyəcəklər. Belə cavab veriləcəkdir: “Geriye dönüb işıq axtarın!” Bu sözlərdən sonra möminlərlə münafiqlərin arasına qapısının içəri tərəfində mərhəmət və bayır tərəfində əzab olan bir sədd çəkiləcəkdir. Münafiqlər möminləri səsləyib deyəcəklər: “Məgər biz sizinlə birlikdə deyildikmi?!” Möminlər belə cavab verəcəklər: “Bəli, bizimlə birlikdə idiniz. Lakin siz özünüzü fitnəyə salıb məhvə düşər etdiniz, gözlədiniz və şəkk etdiniz. Allahın əmri gəlib çatanadək sizi xam xəyallar, tamah aldatdı. Sizi Allah barəsində o tovladan tovladı! Bu gün artıq nə sizdən, nə də kafirlərdən heç bir fidyə qəbul olunmaz. Məskəniniz cəhənnəmdir. O, sizə daha çox yaraşır. Ora necə də pis sığınacaqdır!”” (“Hədid”, 13-15).

Qurtuluşu olmayan sonsuz əzab

İndiyə qədər bəhs etdiyimiz cəhənnəm əzabları ilə bərabər onların şiddətini qat-qat artıran başqa xüsusiyyətləri də vardır: buradan heç bir zaman qurtuluş yoxdur. Bir ağrı çox şiddətli olsa belə əgər insan onun bitəcəyini bilərsə, bu, onu rahatlaşdırır. Hər ağrının bitməsi bir ləzzətdir və bu ləzzəti gözləmək ağrı anında olsa belə insana ümid verir.

Ancaq bu ümid cəhənnəmdə yoxdur və cəhənnəm əhlini ən çox bədbəxtliyə düşər edən də elə budur. Odda yandıqları, zəncirləndikləri, qaynar su ilə bişirildikləri, qırmanclandıqları, dar yerlərə əlləri boyunlarına bağlı olaraq atıldıkları anlarda bilirlər ki, bu əzab sonsuza qədər davam edəcəkdir. Hər dəfə qaçmağa çalışdıqları zaman qarşılarının sərt bir şəkildə alınması onlara verilən işgəncənin sonsuza qədər davam edəcəyini göstərir. Bu öldürücü mühit bir ayədə belə bildirilir:

“Kafirlər cəhənnəmdən, qəmdən qurtarmaq istədikdə yenidən ora qaytarılırlar və onlara: “Dadın atəşin əzabını!” deyirlər” (“Həcc”, 22).

Cəhənnəmin hər tərəfi qapalıdır. Kafirlər üçün cəhənnəmə yalnız bir dəfə giriş vardır, sonra çıxış qeyri-mümkündür. Heç bir çıxış yolu yoxdur. Ətrafları kafirlərin aşmağa gücləri çatmayacaqları divarlardır, kilidlənmiş qapılarla əhatə olunmuşdur. Ayələrdə bu öldürücü həbsxana mühiti belə təsvir edilir:

“Ayələrimi inkar edənlər isə əməl dəftərləri sol əllərinə verilənlərdir! Onları hər tərəfi qapalı cəhənnəm gözləyir!” (“Bələd”, 19-20).

“Və de ki: “Haqq Rəbbimizindir. Kim istəyir inansın, kim istəyir inanmasın. Biz zalimlər üçün elə bir atəş hazırlamışdıq ki, onun pərdələri onları bürüyəcəkdir...” (“Kəhf”, 29).

“Onların yeri cəhənnəmdir. Və oradan xilas olmağa çarə tapmazlar” (“Nisa”, 121).

Kafirlər atəşi gördükləri zaman aid olduqları yeri başa düşürlər. Anlayarlar ki, artıq heç kimsə üçün o atəşdən qaçış imkanı yoxdur. Zaman anlayışı yox olmuş və sonsuz bir əzab başlamışdır. Ağrının ən qorxunc xüsusiyyəti onun əbədi şəkildə davam edəcək olmasıdır. Yüz il, min il və ya milyon il keçsə də yenə də sona yaxınlaşmaz. Milyonlarla il sonsuzluğun yanında bir heçdir. Cəhənnəmdə yaşayan kafir dünyadakı kimi bir son gün gözləyər. Amma əbəs yerə. Buna görə də ayələrdə əzabın sonsuza qədər davam etməsi xüsusi bildirilmişdir:

“Allah münafiq kişilərə, münafiq qadınlara və bütün kafirlərə içində əbədi qalacaqları cəhənnəm odu vəd etmişdir. O atəş onlara kifayətdir. Allah onlara lənət elədi. Onları daimi bir əzab gözləyir!” (“Tövbə”, 68).

“Əgər onlar tanrı olsaydılar, ora girməzdilər. Hamısı orada həmişəlik qalacaqlar” (“Ənbiya”, 99).

“Kafir olanları cəhənnəm odu gözləyir. Nə onların ölümünə hökm olunar ki, ölüb canları qurtarsın, nə də əzabları yüngülləşər. Biz hər bir kafiri belə cəzalandırırıq!” (“Fətir”, 36).

Dünyada yaşanan bütün bu ağrılar üçün hökmən bir son, yəni qurtuluş vardır. Ağrı çəkən insanın iki qurtuluşu ola bilər:

ya acı bitər, ya da insan ölər. Kənardan baxarkən görürük ki, ikisi də bir qurtuluşdur. Cəhənnəmdə isə vəziyyət daha pisdir. İztirab davamlı və arasıksilməzdir. Kafirlərin özlərinə gəlməsinə, rahat nəfəs almasına heç bir fürsət verilməz.

Sonsuz əzabdan qurtulmaq üçün bir xətilatma

Kitab boyu dünyada Allahın ayələrindən üz çevirən və öz Yaradıcılarını - Uca Allahı şüursuzluqla inkar edənlərin axirətdə heç bir qurtuluşunun olmayacağı, onların cəhənnəmdə dəhşətli bir əzabla qarşılaşacağı bütün təfərrüatları ilə bildirildi.

Bax, buna görə də hər insan burada bildirilən həqiqətləri öyrənərkən əsla zaman itirmədən içində olduğu yoldan geri dönməlidir. Çünki bu yolun sonu böyük bir bədbəxtçiliyə gətirir. Atılması lazım olan ən mühüm addım isə özünü Allaha təslim etməkdir. İnkarcılar bunu etmədiyi təqdirdə əbədi bir peşmanlıq yaşayacaqdır. İnkarcıların peşmanlığı Quranda belə xəbər verilir:

“Kafirlər yəqin ki, müsəlman olmalarını istədilər! Qoy kafirlər hələ yeyib-içsinlər, ləzzət alsınlar, arzuları, ümidləri başlarını qatsın. Sonra biləcəklər!” (“Hicr”, 2-3).

Sonsuz əzabdan və peşmanlıqdan qurtulmanın və Allahın rızasını və cənnətini qazanmanın yolu isə bəllidir:

Gecikmədən Allaha qəlbdən iman etmək.

Bütün həyatını Onu razı edəcək davranışlarla keçirmək...

TƏKAMÜL YALANI

Darvinizm, yəni təkamül nəzəriyyəsi yaradılış həqiqətini inkar etmək məqsədilə ortaya atılmış, ancaq heç bir müvəffəqiyyət qazana bilməmiş elmdən uzaq bir sayıqlamadan başqa bir şey deyil. Canlı aləmin cansız maddələrdən təsadüfən əmələ gəldiyini iddia edən bu nəzəriyyə elmin kainatda və canlılarda çox açıq bir “nizam” olmasını sübut etməsi ilə çürümüşdür. Beləliklə, bütün kainatın və canlıların Allah tərəfindən yaradılması həqiqəti elm tərəfindən də sübut olunmuşdur. Təkamül nəzəriyyəsini ayaqda saxlaya bilmək üçün bu gün bütün dünyada aparılan təbliğat yalnız elmi həqiqətlərin təhrif edilməsinə, bu həqiqətlərin birtərəfli şəkildə izah olunmasına, elm görüntüsü altında söylənən yalanlara və yol verilən saxtakarlıqlara əsaslanır.

Ancaq bu təbliğat da həqiqəti ört-basdır edib gizlədə bilmir. Təkamül nəzəriyyəsinin elm tarixindəki ən böyük yalan olması faktı son 20-30 ildə elm dünyasında getdikcə daha yüksək səslə dilə gətirilir. Xüsusilə 1980-ci illərdən sonra aparılan tədqiqatlar darvinistlərin iddialarının tamamilə yanlış olduğunu ortaya qoymuş və bu həqiqət bir xeyli alim tərəfindən qeyd edilmişdir. Ələlxüsus da ABŞ-da biologiya, biokimya, paleontologiya kimi müxtəlif elm sahələrində çalışan alimlər darvinizmin artıq öz qüvvəsini itirdiyini görür, canlıların mənşəyini artıq “idraki nizam” (intelligent design) qavramı əsasında açıqlayırlar. Bəhs edilən “idraki nizam” bütün canlıların Allah tərəfindən yaradılmasının elmi cəhətdən sübut olunmuş bir dəlilidir.

Təkamül nəzəriyyəsinin süqutunu və yaradılışın dəlillərini başqa əksər çalışmamızda bütün elmi təfərrüatları ilə qeyd etdik və qeyd etməyə davam edirik. Ancaq bu məsələ çox əhəmiyyətli olduğu üçün burada da bir çox məsələləri xülasə etmək zəruri və faydalıdır.

Darvini yıxan çətinliklər

Təkamül nəzəriyyəsi tarixi kökləri qədim Yunanıstana qədər gedib çıxan bir təlim olsa da o, yalnız XIX əsrdə əhatəli şəkildə ortaya çıxdı. Nəzəriyyəni elm dünyasının gündəminə

salan ən mühüm hadisə Çarlz Darvinin 1859-cu ildə nəşr edilən “Cinslərin mənşəyi” adlı kitabı oldu. Darvin bu kitabda canlıların müxtəlif növlərinin Allah tərəfindən ayrı-ayrılıqda yaradılması gerçəyinə qarşı çıxırdı. Darvinə görə, bütün cinslər müştərək bir atadan gəlirdi və onlar zaman ötdükcə kiçik dəyişikliklər sayəsində bir-birindən fərqlənmişdilər.

Darvinin nəzəriyyəsinin heç bir maddi dəlili yox idi. O, özü də bunu qəbul edirdi ki, bu nəzəriyyə yalnız “ortaya atılan məntiq fikir” idi. Hətta Darvinin öz kitabındakı “Nəzəriyyənin çətinlikləri” başlıqlı geniş hissədə də etiraf etdiyi kimi, bu nəzəriyyə bir çox mühüm sual qarşısında aciz qalırdı.

Darvin belə zənn edirdi ki, onun nəzəriyyəsinin qarşısında dayanan çətinliklər elmin inkişafı ilə aradan qaldırılacaq, yəni elmi kəşflər bu nəzəriyyənin elmi əsaslarını gücləndirəcək. O, bunu kitabının çox yerində bildirmişdi. Ancaq durmadan inkişaf edən elm Darvinin bu ümidlərinin tam əksinə olaraq həmin nəzəriyyənin başlıca müddəalarını bir-birinin ardınca sarsıdırdı.

Darvinizmin elm qarşısındakı məğlubiyyəti üç əsas başlıqda incələyə bilərik:

1. Bu nəzəriyyə həyatın Yer üzündə ilk dəfə necə ortaya çıxdığını heç cür açıqlaya bilmir.

2. Darvinizm nəzəriyyəsinin ortaya atdığı “təkamül mexanizmləri”nin həqiqətdə təkmilləşdirici təsirə malik olduğunu göstərən heç bir elmi sübut yoxdur.

3. Daşlaşmış bitki qalıqları və torf qatları təkamül nəzəriyyəsinin irəli sürdüyü proqnozların tam əksini ortaya çıxarır.

Bu bölümdə bu əsas müddəaları onların mahiyyəti baxımından incələyəcəyik.

Keçilə bilməyən ilk pillə: həyatın mənşəyi

Təkamül nəzəriyyəsi bütün canlı növlərinin ibtidai dünyada təxminən 3,8 milyard il əvvəl meydana çıxan yeganə bir canlı hüceyrədən əmələ gəldiyini iddia edir. Tək hüceyrənin milyonlarla kompleks canlı növünü necə meydana gətirməsi və belə bir təkamül əgər həqiqətən də olubsa, bunun izlərinin daşlaşmış bitki qalıqlarında, torf qatlarında niyə tapılmaması darvinizm nəzəriyyəsinin cavablandırma bilmədiyi suallardır. Ancaq bütün bunlardan əvvəl iddia edilən təkamül mərhələsinin

ilk pilləsində dayanmaq lazımdır: bəhs edilən o “ilk hüceyrə” necə ortaya çıxmışdır?

Təkamül nəzəriyyəsi yaradılışı rədd etdiyi və heç bir fəvqəltəbii müdaxiləni qəbul etmədiyi üçün “ilk hüceyrə”nin heç bir plan və nizam-intizam olmadan, təbiət qanunları çərçivəsində təsadüfən meydana gəldiyini iddia edir. Yəni bu nəzəriyyəyə görə, cansız maddə təsadüflər nəticəsində ortaya canlı bir hüceyrə çıxarmalıdır. Ancaq bu, məlum olan ən əsas bioloji qanunlara zidd iddiadır.

“Həyat həyatdan gəlir”

Darvin öz kitabında həyatın mənbəyi barədə heç nə qeyd etməyib. Çünki onun dövründəki ibtidai elm canlıların çox sadə bir quruluşa malik olduğunu güman və iddia edirdi. Orta əsrlərdən bəri böyük etimad bəslənən və “spontan generasiya” adlanan nəzəriyyənin tərəfdarları cansız maddələrin təsadüfən bir yerə yığılıb canlı bir varlıq meydana gətirməsinə inanırdı. Bu dövrdə böcəklərin yemək qalıqlarından, siçanların isə buğdadan əmələ gəldiyinə şübhə etmirdilər. Bunu isbat etmək üçün hətta qəribə təcrübələr də aparmışdılar. Çirkli bir parçanın üstünə bir az buğda qoyulmuş, bir qədər gözləyərlərsə, bu çulğaşmadan siçanların meydana gələcəyi zənn edilmişdi.

Çiy ətin qurd salması da həyatın cansız maddələrdən meydana gəlməsinə dəlil sayılırdı. Halbuki daha sonralar məlum olacaqdı ki, ətin üstündə yaranan qurdlar öz-özünə meydana gəlmir, milçəklərin gətirib ora qoyduğu gözlə görünməyən sürfələrdən çıxırlar.

Darvin özünün “Cinslərin mənşəyi” adlı kitabını yazdığı dövrdə isə elm dünyası belə hesab edirdi ki, bakteriyalar cansız maddədən meydana gəlir. Halbuki məşhur fransız bioloqu Luis Paster təkamülün əsası olan bu inancı Darvinin kitabının nəşr edilməsindən beş il sonra qəti olaraq rədd etdi. Paster apardığı çalışma və təcrübələrdən sonra gəldiyi nəticəni belə xülasə edirdi: “Cansız maddələrin həyat əmələ gətirməsinə dair iddia daha qəti olaraq tarixin arxivinə verilmişdir” (Sidney Fox, Klaus Dose, Molecular Evolution and The Origin of Life, Marcel Dekker, New York, 1977, s. 2.).

Təkamül nəzəriyyəsinin tərəfdarları Pasterin gəldiyi nəticələrə qarşı uzun müddət mübarizə apardılar. Ancaq inkişaf edən elm canlı hüceyrənin mürəkkəb quruluşunu ortaya

çıxarandan sonra həyatın öz-özünə meydana gəlməsi iddiasının çürüklüyü bir daha və qəti şəkildə aydın oldu.

XX əsrdəki nəticəsiz səylər

XX əsrdə həyatın mənşəyi mövzusu ilə bağlı proseslərin önündə gedən ilk təkamülçü məşhur rus biologu Aleksandr Oparin oldu. Oparin 1930-cu illərdə ortaya atdığı bəzi tezislərlə canlı hüceyrənin təsadüfən meydana gələ biləcəyini isbat etməyə çalışdı. Ancaq onun bu axtarırların nəticəsiz qaldı. Oparin bunu etiraf etməyə məcbur oldu: “Təəssüf ki, hüceyrənin mənşəyi problemi təkamül nəzəriyyəsini bütövlükdə əhatə edən ən qaranlıq məsələni təşkil edir” (Alexander I. Oparin, *Origin of Life*, Dover Publications, New York, (1936), 1953 (reprint), s. 196.).

Oparinin arxasınca gedən təkamülçülər həyatın mənşəyi mövzusunı bir yerə çıxara bilmək üçün təcrübələr aparmağa səy göstərdilər. Bu təcrübələrin ən məşhuru amerikalı kimyagər Stenli Miller tərəfindən 1953-cü ildə aparıldı. S.Miller ibtidai dünyanın atmosferində olduğunu iddia etdiyi qazları bir təcrübə vasitəsilə birləşdirərək və bu reaksiyaya enerji əlavə edərək proteinlərin tərkibindəki bir neçə üzvi molekulu (aminoasit) sintez etdi. Həmin illərdə əhəmiyyətli bir mərhələ kimi təqdim olunan bu təcrübənin nəticəsiz qalması və təcrübədə istifadə edilən atmosferin gerçək dünya atmosferindən çox fərqli olması gələcək illərdə ortaya çıxacaqdı (“New Evidence on Evolution of Early Atmosphere and Life”, *Bulletin of the American Meteorological Society*, c. 63, Kasım 1982, s. 1328-1330).

Uzun müddət davam edən bu səssizlikdən sonra Millerin özü də istifadə elədiyi atmosferin həqiqi olmadığını etiraf etdi (Stanley Miller, *Molecular Evolution of Life: Current Status of the Prebiotic Synthesis of Small Molecules*, 1986, s. 7.).

Həyatın mənşəyi məsələsini açıqlamaq üçün təkamülçülərin XX əsrdə apardığı bütün səylər nəticəsiz qaldı. San Dieqo Skripps İnstitutundan olan tanınmış geokimyəçi Ceffri Bada təkamülçü “Earth” jurnalında 1998-ci ildə nəşr edilən bir məqalədə bu həqiqəti belə qəbul edir: “Bu gün XX əsri arxada qoyarkən hələ XX əsrə daxil olanda malik olduğumuz ən böyük həllini tapmamış problemlə qarşı-qarşıyıyıq: həyat Yer üzündə necə başladı?” (Jeffrey Bada, *Earth*, Şubat 1998, s. 40.).

Həyatın kompleks quruluşu

Təkamül nəzəriyyəsinin həyatın mənşəyi mövzusunda çox ciddi çətinliyə düşməsinin əsas səbəbi ən sadə hesab edilən canlı orqanizmlərin inanılmayacaq dərəcədə qarmaqarışlıq quruluşu malik olmasıdır. Canlı varlığın hüceyrəsi insan övladının düzəltdiyi texniki məhsullardan daha mürəkkəbdir. Belə ki, bu gün dünyanın ən inkişaf etmiş laboratoriyalarında da cansız maddələri bir yerə yığaraq canlı hüceyrə əldə etmək mümkün deyil.

Bir hüceyrənin meydana gəlməsi üçün lazım olan şərtlər heç vaxt təsadüflərlə izah edilməyəcək qədər çoxdur. Hüceyrənin əsaslarından biri olan proteinlərin təsadüfi olaraq sintezlənmə ehtimalı isə 500 aminoasitlik yuvarlaq bir protein üçün 10.950-də 1-dir. Ancaq riyaziyyatda 10.50-də 1-dən aşağı olanlar “imkansız” sayılır. Hüceyrənin nüvəsində yerləşən və özündə genetik bilgini gizlədən DNT molekulu isə inanılmaz bir məlumat bankıdır. İnsan DNT-sinin ehtiva etdiyi məlumatın əgər kağıza köçürülməyə çalışılsa, 500 səhifədən ibarət olan 900 cildlik bir kitabxananın meydana gələcəyi hesablanır. Bu nöqtədə çox maraqlı bir dilemma da var: DNT ancaq bəzi xüsusilənmiş proteinlərin köməyi ilə cütləşə bilər. Ancaq bu proteinlərin sintezi də ancaq DNT-dəki məlumatlara uyğun olaraq həyata keçir. Bir-birinə bağlı olduqlarına görə cütləşmənin meydana gələ bilməsi üçün onların ikisinin də eyni anda mövcud olması lazımdır. Bu isə həyatın öz-özündən meydana gəlməsi barədəki ssenarini çətinliyə salır. San Dieqo Kaliforniya Universitetindən məşhur təkamülçü alim, professor Lesli Orgel (Leslie Orgel) “*Scientific American*” jurnalının 1994-cü ilin oktyabr ayındakı sayında bu həqiqəti belə etiraf edir:

“Son dərəcə kompleks quruluşlara sahib olan proteinlərin və nuklein turşularının (RNA və DNA) eyni yerdə və eyni vaxtda təsadüf nəticəsində əmələ gəlməsi hətta ehtimaldan da həddindən artıq uzaqdır. Ancaq bunların biri olmadan digərini əldə etmək də mümkün deyil. Dolayısı ilə insan həyatın kimyəvi yollarla ortaya çıxmasının heç vaxt mümkün olmaması nəticəsində gəlmək məcburiyyətində qalır” (Leslie E. Orgel, "The Origin of Life on Earth", Scientific American, c. 271, Ekim 1994, s. 78.).

Şübhəsiz ki, əgər həyatın təsadüflərlə ortaya çıxmasının qeyri-mümkünlüyü təsdiqlənsə, bu vəziyyətdə onun fəvqəltəbii şəkildə yaradıldığını qəbul etmək lazımdır. Bu həqiqət isə əsas məqsədi yaradılışı rədd etmək olan təkamül nəzəriyyəsinin açıq-aşkar mənasızlığını ortaya çıxarır.

Təkamülün xəyali mexanizmləri

Darvinizm nəzəriyyəsini puç edən başqa ikinci böyük məsələ bu nəzəriyyənin “təkamül mexanizmləri” kimi ortaya atdığı iki anlayışın da əsl həqiqətdə heç bir təkmilləşdirici gücə malik olmamasının sübuta yetirilməsidir. Darvin ortaya atdığı təkamül iddiasını tam şəkildə “təbii seleksiya” mexanizminə bağlamışdı. Onun bu mexanizmə verdiyi əhəmiyyət kitabının adından da görünürdü: “Cinslərin mənşəyi təbii seleksiya yolu ilə”.

Təbii seleksiya təbii seçmə deməkdir və təbiətdəki həyat mübarizəsində təbii şərtlərə uyğun olan güclü canlıların həyatda qalacağı düşüncəsinə əsaslanır. Məsələn, yırtıcı heyvanlar tərəfindən hürküdülməyə məruz qalan maral sürüsündə daha sürətli qaça bilənlər həyatda qalacaqlar. Beləliklə, maral sürüsü sürətilərdən və güclülərdən meydana gələcəkdir. Ancaq bu mexanizm maralları əlbəttə, təkmilləşdirməz, onları başqa bir canlı növünə, məsələn, atlara çevirməz.

Dolayısı ilə təbii seleksiya mexanizmi heç bir təkmilləşdirici gücə malik deyil. Darvin də bu həqiqətin fərqində idi və “Cinslərin mənşəyi” kitabında **“faydalı dəyişikliklər meydana gəlmədiyi vaxtda təbii seleksiya heç nə edə bilməz”** demək məcburiyyətində qalmışdı (Charles Darwin, *The Origin of Species: A Facsimile of the First Edition*, Harvard University Press, 1964, s. 189).

Lamarkın təsiri

Yaxşı, bəs bu “faydalı dəyişikliklər” necə meydana gəldi? Darvin öz dövrünün ibtidai elm anlayışı daxilində bu suala Lamarka əsaslanaraq cavab verməyə çalışmışdı. Darvindən əvvəl yaşamış fransız bioloqu Lamarka görə, canlılar həyatları boyu məruz qaldıqları fiziki dəyişiklikləri sonrakı nəsələ ötürürlər, nəsil-dən-nəslə ötürülərək yığılan bu xüsusiyyətlər nəticəsində isə yeni cinslər meydana çıxır. Məsələn, Lamark deyirdi ki, zürafələr ceyranlardan əmələ gəliblər. Belə ki, hündür ağacların yarpaqlarını yemək üçün səy göstərəkən

onların nəsildən-nəslə boyları uzanıb.

Darvin də buna oxşar misallar gətirmiş, məsələn, “Cinslərin mənşəyi” kitabında qida tapmaq üçün suya girən bəzi ayıların bir müddət sonra balinalara çevrildiyini iddia etmişdi (Charles Darwin, *The Origin of Species: A Facsimile of the First Edition*, Harvard University Press, 1964, s. 184).

Amma Mendel tərəfindən kəşf olunmuş və XX əsrdə inkişaf edən genetika elmi ilə öz qəti təsdiqini tapmış atavizm qanunları qazanılmış xüsusiyyətlərin sonrakı nəsillərə ötürülməsi əfsanəsini qəti olaraq darmadağın etdi. Beləliklə, təbii seleksiya bütünlüklə təsirsiz bir mexanizm olaraq qaldı.

Neodarvinizm və mutasiyalar

Darvinistlər isə bu vəziyyətə bir çözümlə tapma bilmək üçün 1930-cu illərin axırlarında “Müasir sintetik nəzəriyyə”ni, daha məşhur adı ilə desək, neodarvinizmi ortaya atdılar. Neodarvinizm təbii seleksiya konsepsiyasına “faydalı dəyişikliklərin səbəbi” kimi mutasiyaları, yəni canlıların genlərinə radiasiya kimi xarici təsirlərin, ya da köçürmə səhvləri nəticəsində meydana gələn pozuntuları əlavə etdi.

Bu gün dünyada təkamül adına hələ də qəbul edilən model neodarvinizmdir. Nəzəriyyə Yer üzündə olan milyonlarla canlı növünün, bu canlıların qulaq, göz, ağciyər, qanad kimi saysız kompleks orqanlarının “mutasiyalara”, yəni genetik pozuntulara əsaslanan bir mərhələ nəticəsində əmələ gəldiyini iddia edir. Ancaq nəzəriyyəni kəsərsiz edən açıq bir elmi həqiqət var: **mutasiyalar canlıları inkişaf etdirməz, əksinə, onlara həmişə zərər verirlər.**

Bunun səbəbi çax sadədir: DNT çox kompleks bir quruluşa malikdir. Bu molekul üzərində meydana gələn hər hansı təsadüfi təsir ancaq zərər verir. Amerikalı genetik B.G.Ranganathan bunu belə açıqlayır:

“Mutasiyalar kiçik, təsadüfi və zərərli dirlər. Çox nadir hallarda meydana gəlirlər və ən yaxşı ehtimalla təsirsizdirlər. Bu üç xüsusiyyət mutasiyaların təkamülçü bir inkişafa səbəb ola bilməyəcəyini göstərir. Onsuz da yüksək dərəcədə əlahiddələmiş bir orqanizmdə meydana gələn təsadüfi bir hal ya təsirsiz olacaq, ya da zərərli. Bir qol saatında meydana gələcək təsadüfi dəyişiklik onu inkişaf etdirməyəcəkdir. Böyük ehtimalla ona zərər

verəcək və ya ən yaxşı ehtimalla təsirsiz qalacaq. Bir zəlzələ bir şəhəri inkişaf etdirməz, əksinə, onu dağıdır” (B. G. Ranganathan, Origins?, The Banner Of Truth Trust, Pennsylvania, 1988.).

Bu günə qədər heç bir faydalı mutasiya nümunəsi olmayıb. Bütün mutasiyaların zərərli olduğu müəyyənləşdi. Aydın oldu ki, təkamül nəzəriyyəsinin “təkamül mexanizmi” kimi göstərdiyi mutasiyalar həqiqətdə canlılara ancaq ziyan verən, onları şikəst edən bir genetik hadisədir. (İnsanlarda mutasiyanın ən çox görünən təsiri xərçəng xəstəliyidir). Əlbəttə, zərərverici bir mexanizm “təkamül mexanizmi” ola bilməz. Təbii seleksiya isə Darvinin də qəbul etdiyi kimi, “özbaşına heç nə edə bilməz”. Bu həqiqət bizlərə təbiətdə heç bir “təkamül mexanizmi”nin olmadığını göstərir. Təkamül mexanizmi olmadığına görə isə təkamül deyilən xəyali mərhələ də ola bilməz.

Daşlaşmış qalıqlarda keçid formalarının izi yoxdur

Təkamül nəzəriyyəsinin iddia etdiyi ssenarinin baş verməməsinin ən açıq sübutu isə daşlaşmış bitki qalığı qatları, torf laylarıdır. Təkamül nəzəriyyəsinə görə, bütün canlılar birbirindən törəmişdir. İlk canlı növü vaxt keçəndən sonra başqa formaya çevrilmiş və bütün cinslər bu şəkildə ortaya çıxmışdır. Nəzəriyyəyə görə, bu dəyişiklik yüz milyon illər boyu sürərək mərhələ-mərhələ davam etmişdir.

Bu vəziyyətdə iddia edilən uzun dəyişiklik müddəti boyunca saysız-hesabsız “ara cinslər”in meydana gəldiyini və yaşadığını qəbul etmək lazımdır. Məsələn, keçmişdə özündə balıq xüsusiyyətlərinin olmasına baxmayaraq bir yandan da bəzi sürünənlərin xüsusiyyətlərini qazanmış yarı balıq-yarı sürünən canlılar yaşamış olmalı idi. Yaxud da sürünənlərin xüsusiyyətlərinə malik olarkən bir yandan da bəzi quş xüsusiyyətləri qazanmış sürünən-quşlar ortaya çıxmalı idi. Ancaq onlar keçid mərhələsində olduqları üçün şikəst, nöqsanlı və qüsurlu canlılar olmalı idilər. Təkamülçülər keçmişdə yaşadıklarına inandıqları bu nəzəri məxluqlara “**ara keçid forması**” adını verirlər.

Əgər həqiqətən keçmişdə bu cür canlılar yaşayıbsa, onda onların sayları və növləri milyonlarla, hətta milyardlarla olmalı idi. Və bu qəribə canlıların qalıqlarına mütləq daşlaşmış

qalıqlarda, torf laylarında rast gəlinməli idi. Darvin “Cinslərin mənşəyi”ndə bunu belə açıqlamışdır: “Əgər nəzəriyyə düzdürsə, cinsləri bir-birinə bağlayan saysız ara keçid növləri mütləq yaşamalıdır... Bunların yaşamasına dair sübutlar da təkcə daşlaşmış bitki qalıqları qatları arasında tapıla bilər (Charles Darwin, *The Origin of Species: A Facsimile of the First Edition*, Harvard University Press, 1964, s. 179).

Darvinin puç olan ümidləri

Ancaq XIX əsrin ortalarından bu yana dünyanın dörd bir tərəfində daşlaşmış qalıqlar tədqiq edilsə də həmin laylarda bu ara keçid formalarına heç vaxt rast gəlinməyib. Aparılmış qazıntı və araşdırmalar zamanı əldə edilən bütün tapıntılar təkamülçülərin gözlədiklərinin əksinə olaraq göstərdi ki, canlılar Yer üzündə birdən-birə, nöqsansız və qüsursuz bir şəkildə ortaya çıxıblar.

Tanınmış ingilis paleontoloqu Derek U.Eger özü təkamülçü olsa da bu gerçəyi belə etiraf edir:

*“Problemimiz budur ki, geoloji layları, daşlaşmış qatları bütün təfərrüatı ilə araşdıranda, istər cinslər, istərsə də siniflər səviyyəsində olsun, davamlı olaraq həmişə eyni həqiqətlə qarşılaşırıq: mərhələli təkamüllə inkişaf edən yox, Yer kürəsində birdən-birə meydana gələn qruplar görürük (Derek A. Ager, "The Nature of the Fossil Record", *Proceedings of the British Geological Association*, c. 87, 1976, s. 133).*

Yəni bütün canlı növləri daşlaşmış laylarda aralarında heç bir keçid forması olmadan, nöqsansız şəkildə ani olaraq ortaya çıxırlar. Bu isə Darvinin düşüncülərinin tam əksi və canlı növlərinin yaradıldığını göstərən çox güclü dəlildir. Çünki bir canlı növünün özü-özündən təkmilləşməsinin, heç bir ata olmadan bir anda və qüsursuz olaraq ortaya çıxmasının yeganə izahı o cinsin yaradılmasıdır. Bu həqiqət məşhur təkamülçü bioloq Duqlas Futuyma tərəfindən də qəbul edilir:

“Yaradılış və təkamül hazırda yaşayan canlıların mənşəyi haqqında iki mümkün açıqlamalardır. Canlılar dünya üzərində ya tamamilə mükəmməl və nöqsansız bir şəkildə ortaya çıxmışdır, ya da belə olmamışdır. Əgər belə olmayıbsa, onda bir dəyişiklik mərhələsi sayəsində özlərindən əvvəl mövcud olan bəzi canlı növlərinin

təkamülü yolu ilə meydana gəlməlidirlər. Amma onlar əgər qüsursuz və mükəmməl bir şəkildə ortaya çıxıblarsa, o halda sonsuz güc sahibi bir ağıl tərəfindən yaradılmışdır (Douglas J. Futuyma, Science on Trial, Pantheon Books, New York, 1983, s. 197).

Daşlaşmış qalıqlar da canlıların Yer üzündə qüsursuz və mükəmməl şəkildə ortaya çıxdığını göstərir. Yəni **cinslərin mənşəyi Darvinin iddiasının əksinə olaraq təkamül deyil, yaradılışdır.**

İnsanın təkamülü nağlı

Təkamül nəzəriyyəsinə müdafiə edənlərin ən çox gündəmə gətirdiyi məsələ insanın mənşəyi məsələsidir. Bu məsələdəki darvinist iddia bu gün yaşayan müasir insanın meymunabənzər bəzi məxluqlardan əmələ gəldiyini bildirir. 4-5 milyon il bundan əvvəl başladığı qəbul edilən bu mərhələdə müasir insanla onun əcdadları arasında bəzi “ara forma”ların yaşadığı iddia olunur. Həqiqətdə isə bütünlüklə xəyali olan bu ssenaridə dörd əsas “kateqoriya” sadalanır:

1. *Australopithecus*
2. *Homo habilis*
3. *Homo erectus*
4. *Homo sapiens*.

Təkamülçülər insanların guya ilk meymunabənzər əcdadlarına “cənub meymunu” mənasına gələn “australopithecus” adını verirlər. Bu canlılar həqiqətdə nəslə tükənmiş bir meymun cinsindən başqa bir şey deyil. İngiltərə və ABŞ-dən olan lord Soli Zakerman (Lord Solly Zuckerman) və prof. Çarlz Oksnerd (Charles Oxnard) kimi dünyanın iki məşhur anatomistinin australopithecus nümunələri üzərində apardıqları çox əhatəli çalışmalar bu canlıların yalnız nəslə kəsilmiş bir meymun cinsinə aid olmasını və onların insanlarla heç bir oxşarlığa malik olmadığını göstərmişdir (Solly Zuckerman, *Beyond The Ivory Tower*, Toplinger Publications, New York, 1970, ss. 75-94; Charles E. Oxnard, "The Place of Australopithecines in Human Evolution: Grounds for Doubt", *Nature*, c. 258, s. 389).

Təkamülçülər insan təkamülünün sonrakı mərhələsini də “homo”, yəni insan olaraq təsnif edirlər. İddialara görə, homo sırasındakı canlılar australopithecus-lardan daha çox inkişaf

etmişdilər. Təkamülçülər bu fərqli canlılara aid fəsilləri ard-arda düzərək xəyali bir təkamül cədvəli təşkil edirdi. Bu cədvəl xəyalidir, çünki həqiqətdə bu müxtəlif siniflər arasında təkamül əlaqəsinin olduğu heç vaxt sübut edilməmişdir. Təkamül nəzəriyyəsinin XX əsrdəki ən mühüm müdafiəçilərindən biri olan Ernst Meyr (Ernst Mayr) “Homo sapiensə uzanan zəncir həqiqətdə İtkindir” deyərək bunu qəbul edir (J. Rennie, "Darwin's Current Bulldog: Ernst Mayr", *Scientific American*, Aralık 1992).

Təkamülçülər australopithecus-homo habilis-homo erectus-homo sapiens sıralamasını tərtibləyərkən bunların hər birinin ondan sonra gələnin atası olması təsvirini yaratmağa çalışırlar. Halbuki paleoantropoloqların son tapıntıları australopithecus, homo habilis və homo erectus-un dünyanın müxtəlif bölgələrində eyni dövrlərdə yaşadıklarını sübut etmişdir (Alan Walker, *Science*, c. 207, 1980, s. 1103; A. J. Kelso, *Physical Antropology*, 1. baskı, J. B. Lipincott Co., New York, 1970, s. 221; M. D. Leakey, Olduvai Gorge, c. 3, Cambridge University Press, Cambridge, 1971, s. 272).

Homo erectus sinifinə daxil edilən insanların bir hissəsi müasir dövrlərə qədər, homo sapiens neandertal və homo sapiens isə sapiens (müasir) insanla eyni şəraitdə yan-yanə yaşamışlar (*Time*, dekabr 1996).

Bu isə əlbəttə, bu siniflərin bir-birinin əcdadı olması iddiasının qüvvədə qalmadığını aydın şəkildə ortaya qoyur. Harvard Universiteti (ABŞ) paleontoloqlarından Stefan Cey Quld (Sterhen Yay Gould) özü bir təkamülçü olsa da darvinizm nəzəriyyəsinin bu çətinliyini belə izah edir:

Əgər bir-biri ilə paralel olaraq yaşayan üç müxtəlif hominid (insanabənzər) cizgisi varsa, elə isə bizim nəsil ağacımıza nə oldu? Aydındır ki, bunların biri digərindən meydana çıxmış ola bilməz. Bunların biri digəri ilə müqayisə ediləndə təkamül nəticəsində bir inkişaf ardıcılığı göstərə bilmirlər (S. J. Gould, Natural History, c. 85, 1976, s. 30).

Qıyası, mətbuatda və ya dərs kitablarında qeyd edilən və xəyalların məhsulu olan bəzi “yarımeymun, yarınsan” canlıların şəkilləri ilə, yəni ancaq təbliğat yolu ilə güclə saxlanmağa çalışılan insanın təkamülü ssenarisi heç bir elmi əsası olmayan nağıldan ibarətdir.

Bu mövzunu uzun illər araşdıran, xüsusilə australopithecus fəsiləri üzərində 15 il tədqiqat apararı İngiltərənin ən məşhur və mötəbər alimlərindən biri lord Soli Zakerman özü bir təkamülçü idi, amma o da ortada meymunabənzər canlılardan insana gəlib çıxan həqiqi bir nəsil ağacının olmadığı nəticəsinə gəlmişdir.

Lord S.Zakerman bir də maraqlı bir “elm şkalası” hazırlamışdı. O, elmi olaraq qəbul etdiyi elm sahələrindən elmdən uzaq olaraq qəbul etdiyi elm sahələrinə qədər bir cədvəl təşkil etmişdi. Lord S.Zakermanın bu cədvəlinə görə, elmi, yəni konkret faktlara əsaslanan elm sahələri kimya və fizikadır. Cədvəldə bunlardan sonra biologiya elmləri, sonra da sosial elmlər yerləşir. Cədvəlin sonunda, yəni ən elmdən kənar hesab edilən hissədə isə telepatiya, “altıncı hiss” kimi “hissdənkənar dərk etmək” anlayışı, bir də “insanın təkamülü” vardır! Lord Zakerman cədvəlin bu hissəsini belə izah edir:

Obyektiv gerçəkliyin sahəsindən çıxıb da bioloji elm olaraq qəbul edilən bu sahələrə, yəni hissənkənar idraka və insanın daşlaşmış tarixinin izah edilməsinə daxil olanda təkamül nəzəriyyəsinə inanan bir adam üçün hər şeyin mümkün olduğunu görürük. Belə ki, öz nəzəriyyələrinə qəti olaraq inanan bu adamların hətta bəzi ziddiyyətli qərarları eyni anda qəbul etməsi də mümkündür (Solly Zuckerman, Beyond The Ivory Tower, Toplinger Publications, New York, 1970, s. 19).

İnsanın təkamülü nağılı da öz nəzəriyyələrinə kor-koranə inanan bəzi insanların tapdıqları bəzi daşlaşmış qalıqları əvvəlcədən qəbul etdikləri fikirlərinə uyğun olaraq izah etməkdən ibarətdir.

Darvin düsturu!

Bura qədər qeyd etdiyimiz bütün texniki sübutlarla yanaşı təkamülçülərin necə cəfəng bir inanca malik olmasını bir də uşaqların da başa düşəcəyi qədər aydın bir misalla xülasə edək.

Təkamül nəzəriyyəsi canlı aləmin təsadüfən meydana gəldiyini iddia edir. Dolayısı ilə bu iddiaya görə, cansız və şüursuz atomlar bir yerə yığılaraq əvvəlcə hüceyrəni, sonra da eyni atomlar hər hansısa bir şəkildə digər canlıları və insanı meydana gətirmişdir. İndi fikirləşək. Canlı aləmin əsasları olan karbon, fosfor, azot, potasium bircə canlı da meydana gətirə

bilməzlər. İstəsəniz bu məsələdə bir “təcrübə” aparaq və təkamülçülərin əslində müdafiə etdikləri, ancaq uca səslə deyə bilmədikləri iddianı onların adından “Darvin düsturu” ilə incələyək.

Təkamülçülər canlı aləmin əsasını təşkil edən fosfor, azot, karbon, oksigen, dəmir, maqnezium kimi elementlərdən çoxlu sayda böyük çənin içinə bəl miqdarda qoysunlar. Hətta adi hallarda olmayan, ancaq bu qarışıqın içinde olmalıdır dedikləri bəzi ləvazimatları da bu çənə əlavə etsinlər. Qarışıqların içinə istədikləri qədər (təbii şəraitdə əmələ gəlməsi mümkün olmayan) aminosit, istədikləri miqdarda da (birinin də təsadüfən meydana gəlmə ehtimalı 10^{-950} olan) protein doldursunlar. Bu qarışıqta istədikləri kimi istilik və rütubət versinlər. Bunları istədikləri inkişaf etmiş cihazlarla qarışdırınsınlar. Çənlərin yanına da bu dünyanın ən məşhur alimlərini dəvət etsinlər. Bu mütəxəssislər atadan oğula, nəsildən-nəslə ötürülərək növbə ilə milyardlarla, hətta trilyonlarla il davamlı olaraq çənlərin yanında gözləsinlər. Bir canlının meydana gəlməsi üçün hansı şərtləri mövcud olmasına inanırlarsa, hamısından istifadə etmək sərbəst olsun. Ancaq nə edirlərsə-etsinlər, o çənlərdən qətiyyənlər bir canlı çıxara bilməyəcəklər. Zürafələri, şirləri, arıları, bülbülləri, tutuquşuları, atları, delfinləri, gülləri, zanbaqları, qərənfilləri, bananları, portağalları, almaları, xurmaları, pomidorları, yemişləri, qarpızları, əncirləri, zeytunları, üzümləri, şaftalıları, tovuzquşularını, qırqovulları, müxtəlif rəngli kəpənəkləri və bunlar kimi milyonlarla canlı növündən heç birini əmələ gətirə bilməzlər. Burada adını qeyd etdiyimiz bu canlı varlıqların tək bir hüceyrəsini də əldə edə bilməzlər.

Qısaı, şüursuz **atomlar bir yerə yığılaraq hüceyrəni əmələ gətirə bilməzlər**. Sonra yeni bir qərar verərək bir hüceyrəni iki yerə ayıran, daha sonra bir-birinin ardınca fərqli qərarlar verən, elektron mikroskopunu kəşf edən, sonra öz hüceyrə quruluşunu bu mikroskopun altında incələyən professorları da əmələ gətirə bilməzlər.

Maddə ancaq Allahın üstün yaratması ilə canlı ola, həyat tapa bilər. Bunun əksini iddia edən təkamül nəzəriyyəsi isə təfəkkür və idraka tamamilə zidd olan bir cəfəngiyyatdır. Təkamülçülərin ortaya atdığı iddialar ətrafında bir az düşünmək haqqında yuxarıda danışılan nümunədə olduğu kimi bu həqiqəti də aydın şəkildə göstərir.

Gözdəki və qulaqdakı texnologiya

Təkamül nəzəriyyəsinin heç vaxt izah edə bilməyəcəyi başqa bir məsələ isə gözdəki və qulaqdakı mükəmməl hissetmə (lamisə) keyfiyyətidir.

Gözlə bağlı mövzuya keçməzdən əvvəl “necə görürük?” sualına qısa da olsa cavab verək. Bir cisimdən gələn şüalar gözə tərs olaraq düşürlər. Bu şüalar buradakı hüceyrələr tərəfindən elektrik siqnallarına çevrilir və beyinin arxa tərəfindəki görmə mərkəzi deyilən kiçik bir nöqtəyə ötürülür. Bu elektrik siqnalları sıra ilə davam edən icraatlardan sonra beyindəki bu mərkəzdə görüntü olaraq hiss edilir və görülür.

Bu məlumatdan sonra indi bir az fikirləşək. Beyin işıq üçün qapalıdır. Yəni beyin içi qapqaranlıqdır, işıq beyin olduğu yerə qədər gedib çıxa bilməz. Görüntü mərkəzi deyilən yer zülmət qaranlıq, işığın heç vaxt çata bilmədiyi, bəlkə də heç vaxt rast gəlmədiyiniz qədər qaranlıq bir yerdir. Ancaq siz bu zülmət qaranlığında işıqlı, parlaq bir dünyanı seyr edirsiniz. Həm də bu o qədər aydın və keyfiyyətli bir görüntüdür ki, XXI əsrin texnologiyası da hər cür imkan sahibi olmasına baxmayaraq bu görüntünü əldə edə bilməmişdir. Məsələn, hazırda oxuduğunuz kitaba, kitabı tutan əllərinizə baxın. Sonra başınızı qaldırın və ətrafınıza nəzər salın. İndi gördüyünüz aydınlıq və keyfiyyətdəki bu görüntünü başqa bir yerdə görmüsünüzmü? Bu qədər aydın bir görüntünü sizə dünyanın bir nömrəli televizor şirkətinin istehsal etdiyi ən mükəmməl televizor ekranı da verə bilməz. 100 ildir minlərlə mühəndis bu aydınlığı əldə etməyə çalışır. Bunun üçün fabriklər, nəhəng təsisatlar qurulur, tədqiqatlar aparılır, planlar və layihələr hazırlanır. Yəni də bir televiziya ekranına baxın, bir də əlinizdə tutduğunuz bu kitaba. Arada böyük aydınlıq və keyfiyyət fərqi olduğunu görəcəksiniz. Həm də televizor ekranı sizə ikiölçülü bir görüntü göstərir, halbuki siz üçölçülü, dərin bir perspektivi görürsünüz.

Uzun illərdir on minlərlə mühəndis üçölçülü televizor hazırlamağa, gözün görmə keyfiyyətinə yiyələnməyə səy göstərir. Bəli, üçölçülü televizor sistemini hazırlaya bildilər, ancaq onu da eynəksiz görmək mümkün deyil. Bu eyni zamanda süni bir üçölçülü sistemdir. Arxa tərəf daha bulanıq, qarşı tərəf isə kağızdan hazırlanmış dekorasiya kimi görünür. Heç vaxt gözün gördüyü qədər dəqiq və keyfiyyətli bir görüntü ola

bilməz. Kamerada da, televizorda da mütləq görüntü itkisi baş verir.

Təkamülçülər bu keyfiyyətli və dəqiq görüntünü təşkil edən mexanizmin təsadüfən meydana gəldiyini iddia edirlər. İndi bir adam sizə otağınızın bir küncündəki televizorun təsadüflər nəticəsində meydana gəldiyini, “atomlar bir yerə toplandı və bu göstərən cihazı meydana gətirdi” desə, nə fikirləşərsiniz? Minlərlə adamın bir yerə yığışaraq düzəldə bilmədiyini şüursuz atomlar necə edə bilər?

Gözün gördüyündən daha ibtidai olan bu görüntünün meydana gətirən cihaz təsadüfən meydana gəlmirsə, gözün və gözün gördüyü görüntünün də təsadüfən meydana gəlməyəcəyi aydın məsələdir.

Bu məsələ qulaq üçün də eynidir. Xarici qulaq ətrafdakı səsləri qulaq çömçəsi vasitəsilə yığıb orta qulağa ötürür. Orta qulaq aldığı səs tirtəyişlərini gücləndirərək daxili qulağa ötürür. Daxili qulaq da bu tirtəyişləri elektrik siqnallarına döndərərək beyinə göndərir. Eynilə görmə məsələsində olduğu kimi eşitmək icraatları da beyindəki eşitmə mərkəzində həyata keçir.

Gözdəki vəziyyət qulaq üçün də qüvvədə qalır, yəni beyin işığa olduğu kimi səsə də qapalıdır, səsi keçirmir. Dolayısı ilə ətraf nə qədər gurultulu da olsa beynin içi tamamilə səssizdir. Buna baxmayaraq ən dəqiq səslər beyində hiss edilir. Səs keçirməyən beynimizdə bir orkestrin simfoniyalarını eşidərsiniz, izdihamlı bir məkanın bütün gurultusunu eşidərsiniz. Ancaq həmin anda həssas bir cihazla beynimizin içindəki səs səviyyəsi ölçülsə, burada mütləq bir səssizliyin hakim olduğu görünəcək.

Dəqiq bir görüntü əldə edə bilmək üçün indiyə qədər texnologiyadan necə istifadə edilsə, səs üçün də eyni səylər onlarla ildir ki, davam edir. Səsi qeyd etmək cihazları, çoxlu elektrik aləti, səsi qeyd edən musiqi sistemləri bu səylərin bəzilərinin nəticələridir. Ancaq bütün texnologiyaya, bu texnologiyada işləyən minlərlə mühəndisə və mütəxəssisə baxmayaraq qulaqdakı dəqiq və keyfiyyətli bir səs əldə edilməmişdir. Ən böyük musiqi sistemi şirkətinin istehsal etdiyi ən keyfiyyətli musiqi alətini fikirləşin. Səsi qeyd edəndə mütləq səsin bir hissəsi itir və ya az da olsa mütləq xıxıltı əmələ gəlir. Musiqi cihazını açanda musiqi başlamamışdan əvvəl bir xırıltılı səsi mütləq eşidəcəksiniz. Ancaq insan bədənindəki texnologiyanın məhsulu olan səslər çox dəqiq və qüsursuzdur.

Bir insan qulağı heç vaxt musiqi mərkəzində olduğu kimi xıriltılı və ya pozuntulu səs hiss etməz, səs necədirsə, onu tam və dəqiq olaraq eşidir. Bu vəziyyət insan yaradıldığı gündən indiyə qədər bu cürdür.

Bu günə qədər insan oğlunun istehsal etdiyi, hazırladığı heç bir görüntü və səs cihazı göz və qulaq qədər həssas və uğurlu bir lamisə sistemi ola bilməmişdir.

Ancaq görmə və eşitmə hadisəsində bütün bunlardan başqa çox böyük həqiqət var.

Beynin içindəki görən və eşidən şüur kimə aiddir?

Beynin içində cürbəcür rəngli bir dünyanı seyr edən, simfoniyaları, quşların səsini eşidən, çiçəkləri iyləyən kimdir?

İnsanın gözlərindən, qulaqlarından, burnundan gələn xəbərdarlıqlar elektrik siqnalı olaraq beyinə ötürülür. Biologiya, fiziologiya və ya biokimya kitablarında bu görüntünün beyində necə meydana gəlməsinə dair çoxlu təfərrüatlar oxuya bilərsiniz. Ancaq bu məsələ haqqındakı həqiqətə heç bir yerdə rast gələ bilməzsiniz ki, beyində bu elektrik siqnallarını görüntü, səs, iy və hiss olaraq qavrayan kimdir? Beyinin içində gözə, qulağa, buruna ehtiyac hiss etmədən bütün bunları qavrayan bir şüur var. Bu şüur kimə aiddir?

Əlbəttə, bu şüur beyni təşkil edən sinirlərə, yağ təbəqəsinə və sinir hüceyrələrinə aid deyil. Buna görə də hər şeyin maddədən ibarət olduğunu zənn edən darvinist materialistlər bu suallara heç vaxt cavab verə bilmir. Çünki bu şüur Allahın yaratdığı ruhdur. Ruh görüntünü seyr etmək üçün gözə, səsi eşitmək üçün qulağa ehtiyac hiss etməz. Bunlardan da başqa fikirləşmək üçün beyinə də ehtiyacı olmaz.

Bu aydın və elmi həqiqətləri oxuyan hər bir insanın beynin daxilindəki bir neçə santimetrlik, qapqaranlıq məkana bütün kainatı üçölçülü, rəngli, kölgəli və işıqlı olaraq sığışdıran Allahı fikirləşib, Ondan qorxub Ona sığınması lazımdır.

Materialist inanc

Bura qədər araşdırdığımız təkamül nəzəriyyəsinin elmi kəşflərlə açıq şəkildə ziddiyyət təşkil edən bir iddia olduğunu göstərir. Nəzəriyyənin həyatın mənşəyi haqqındakı iddiası elmə ziddir, ortaya atdığı təkamül mexanizmlərinin heç bir

təkmilləşdirici təsiri yoxdur və dünyanın daşlaşmış qatları darvinizm nəzəriyyəsinin vacib saydığı keçid formalarının yaşamadıqlarını göstərir. Belə də təkamül nəzəriyyəsinin əlbəttə ki, elmə zidd bir fikir kimi kənara atılması lazımdır.

Tarix boyu təkamül modeli kimi bir çox düşüncə sistemi elmin gündəmindən çıxarılmışdır. Amma təkamül nəzəriyyəsinə təkidlə elmi gündəmə gətirmək istəyirlər. Hətta bəzi adamlar bu nəzəriyyənin tənqidini “elmə hücum” kimi qələmə verməyə çalışır. Görəsən nəyə görə?

Bunun səbəbi təkamül nəzəriyyəsinin bəzi mühitlər üçün heç cür əldən buraxılmayacaq əhəmiyyətli bir inanc olmasıdır. Bu adamlar materialist fəlsəfəyə kor-koranə bağlıdırlar və darvinizmi də təbiətə verilə biləcək yeganə materialist izah olduğu üçün mənimsəyirlər.

Bəzən bunu açıq şəkildə etiraf da edirlər. Harvard Universitetindən məşhur genetik və tanınmış təkamülçü olan Riçard Levontin “əvvəlcə materialist, sonra alim” olduğunu belə etiraf edir:

Bizim materializmə bir etiqadımız var, aprior (əvvəlcədən qəbul edilmiş, doğru sayılan, təcrübədən asılı olmayan, təcrübədən qabaq mövcud olan) bir inandır bu. Bizi dünyaya materialist bir açıqlama gətirməyə məcbur edən şey elmin istiqamət və qaydaları deyil. Əksinə, materializmə olan aprior bağlılığımız üzündən dünyaya materialist açıqlama gətirən araşdırma üsullarını və qavramları təqdir edirik. Materializm mütləq doğru olduğuna görə də ilahi bir açıqlamanın səhnəyə daxil olmasına icazə verə bilmərik (Richard Lewontin, "The Demon-Haunted World", The New York Review of Books, 9 yanvar 1997, s. 28).

Bu sözlər darvinizmin materialist fəlsəfəyə bağlılıq ucbatından yaşadılan bir əhəmiyyətli ifadəsidir. Bu əhəmiyyətli maddədən başqa heç bir varlıq olmadığını qəbul edir. Buna görə də cansız, məntiqsiz maddənin həyatı yaratdığına inanır. Milyonlarla müxtəlif canlı növünün, məsələn, quşların, balıqların, zürafələrin, qaplanların, böcəklərin, ağacların, çiçəklərin, balinaların və insanların cansız maddənin öz içindəki dəyişikliklərə, yəni yağın yağışla, çaxan şimşəklə onun içində meydana gəldiyini qəbul edir. Həqiqətdə isə bu, həm ağıla, həm də elmi gerçəkliklərə zidd qənaətdir. Amma darvinistlər

“ilahi bir açıqlamanın səhnəyə girməməsi” üçün bu qənaəti müdafiə etməkdə davam edirlər.

Canlıların mənşəyinə əvvəlcədən qəbul edilmiş materialist düşüncə ilə baxmayan hər kəs isə bu açıq gerçəyi görəcəkdir: “Bütün canlılar üstün bir gücə, məlumata və ağıla sahib olan bir Yaradanın əsərləridir. O Yaradan bütün kainatı yoxdan var edən, canlıları da yaradıb şəkilləndirən Allahdır”.

Təkamül nəzəriyyəsi bəşər tarixinin ən təsirli sehridir

Burada bunu da bildirmək lazımdır ki, əvvəlcədən qəbul edilmiş mənfi fikirləri olmayan, heç bir ideologiyanın təsiri altında qalmayan, ancaq aqlını və məntiqini işlədən hər bir insan elmdən və mədəniyyətdən uzaq olan cəmiyyətlərin xurafatlarını əks etdirən təkamül nəzəriyyəsinin inanılması mümkün olmayan bir iddia olduğunu asanlıqla başa düşəcəkdir.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, təkamül nəzəriyyəsinə inananlar böyük bir çətinliyə görə çoxlu atomu, molekulu, cansız maddəni dolduran və bunların qarışmasından vaxt ərzində fikirləşən, dərk edən, kəşflər edən professorların, tələbələrin, Eynşteyn, Hubbl kimi elm adamlarının, Frenk Sinatra, Çarlton Heston kimi sənətçilərin, bununla yanaşı ceyranların, limon ağaclarının, qərənfillərin çıxacağına inanırlar. Həm də bu cəfəng iddiaya inananlar elm adamları, professorlar, mədəni, təhsilli insanlardır. Buna görə də təkamül nəzəriyyəsi üçün “dünya tarixinin ən böyük və ən təsirli sehri” ifadəsini işlətmək daha münasib olacaq. Çünki bəşər tarixində insanların aqlını başından bu dərəcədə alan, ağıl və məntiqlə fikirləşməsinə imkan verməyən, gözlərinin qarşısına sanki bir pərdə çəkib çox açıq olan həqiqətləri görmələrinə mane olan bir başqa inanc və ya iddia da yoxdur. Bu, qədim misirlilərin günəş tanrısı Raya, bəzi afrikalı qəbilələrin totemlərə, Səba xalqının günəşə sitayiş etməsindən, Hz. İbrahimin tayfasının öz əlləri ilə düzəltdiyi bütələrə, Hz. Musanın xalqının qızıldan düzəltdiyi buzova sitayiş etməsindən daha dəhşətli və qəbul edilməz bir korluqdur. Həqiqətdə bu vəziyyət Allahın Quranda işarə etdiyi bir ağılsızlıqdır. Allah bəzi insanların idrak qabiliyyətinin qapanacağını və həqiqətləri görməkdən aciz vəziyyətə düşəcəyini əksər ayələrində bildirir. Bu ayələrdən bəziləri bunlardır:

“Həqiqətən, inkar edənləri əzabla qorxutsan da, qorxutmasan da onlar üçün birdir, iman gətirməzlər. Allah onların ürəyinə və qulağına möhür vurmuşdur. Gözlərində də pərdə vardır. Onları böyük bir əzab gözləyir!” (“Bəqərə”, 2/6-7).

“...Onların qəlbləri vardır, lakin onunla anlamazlar. Onların gözləri vardır, lakin onunla eşitməzlər. Onlar heyvan kimidirlər, bəlkə də daha çox zəlalətdədirlər. Qafil olanlar da məhz onlardır!” (“Əraf”, 7/179).

Allah başqa ayələrdə isə bu insanların möcüzələr görsələr də inanmayacaq qədər sehləndiklərini belə bildirir:

“Əgər onlara göydən bir qapı açsaq və onunla durmadan yuxarı dırmaşsalar, yenə də “Gözümüz bağlanmış, biz sehlənmişik” deyərlər” (“Hicr”, 15/14-15).

Bu qədər geniş bir kütlənin üzərində bu sehrin təsirli olması, insanların həqiqətlərdən bu qədər uzaq saxlanması və 150 ildir bu sehrin pozulmaması isə sözlərlə deyilə bilməyəcək qədər heyrətamiz bir vəziyyətdir. Çünki bir və ya bir neçə insanın imkan xaricində olan ssenarilərə, cəfəngiyyat və məntiqsizliklərlə dolu iddialara inanması aydın ola bilər. Ancaq dünyanın dörd bir tərəfindəki insanların şüursuz və cansız atomların ani bir qərarla bir yerə yığılıb, fəvqəladə bir təşkilatlanma, nizam-intizam, ağıl və şüur göstərən qüsuruz bir sistemlə işləyən kainatı, canlı aləm üçün uyğun olan hər cür xüsusiyyətə sahib olan Yer planetini və saysız kompleks sistemlə təchiz edilmiş canlıları meydana gətirdiyinə inanmasının sehrdən başqa bir izahı və adı yoxdur.

Həmçinin Allah Quranda inkarçı fəlsəfənin tərəfdarı olan bəzi adamların etdiyi sehlərlə insanları təsir altına aldıklarını Hz.Musa və Firon arasında baş verən bir hadisə ilə bizə bildirir. Hz.Musa Firona haqq dini başa salanda Firon Hz.Musaya öz “əlmlı sehrbazları” ilə insanların yığışdıqları bir yerdə qarşılaşmalarını istəyir. Hz.Musa sehrbazlarla qarşılaşanda əvvəlcə sehrbazlara onların mərifətlərini göstərməsini əmr edir:

“(Musa:) “Siz atın!” dedi. Onlar (əllərindəkini yerə) atdıqda adamların gözlərini bağlayıb onları qorxutdular və böyük bir sehr göstərdilər” (“Əraf”, 7/116).

Göründüyü kimi, Fironun sehrbazları gözbağlamalarla - Hz.Musa və ona inananlar istisna olmaqla - insanların hamısını sehləyə bilmişdilər. Ancaq onların atdıqlarının övəzində Hz.Musanın göstərdiyi dəlil onların bu sehrini, ayələrin ifadəsi ilə desək, “uydurub düzəldikləri bütün şeyləri udmuş”, yəni təsirsiz hala gətirmişdir:

“Biz də Musaya: “Əsanı tulla!” deyə vəhy etdik. Bir də baxıb gördülər ki, əsa onların uydurub düzəldikləri bütün şeyləri udur. Artıq haqq zahir, onların uydurub düzəldikləri yalanlar isə batil oldu. Sehrbazlar orada məğlub edildilər və xar olaraq geri döndülər” (“Əraf”, 7/117-119).

Ayədə də bildirildiyi kimi, əvvəl insanları sehləyərək öz təsiri altına bu adamların etdiklərinin bir saxtakarlıq olmasının üzə çıxıb təsdiqlənməsindən sonra qeyd edilən adamlar pis vəziyyətə düşmüşdülər. Günümüzə də bir sehrin təsiri ilə elm pərdəsi altında çox cəfəng iddialara inananlar və bunları müdafiə etməyə həyatlarını həsr edənlər əgər bu iddialardan əl çəkməsələr, həqiqətlər tam mənası ilə açığa çıxanda və “sehr pozulanda” onlar da pis vəziyyətə düşəcəklər.

Təkamül nəzəriyyəsinə müdafiə edən və ateist bir filosof olan Malkolm Maqgric (Malcolm Muggeridge) belə bir vəziyyətdən qorxduğunu belə etiraf edir:

Mən özüm təkamül nəzəriyyəsinin xüsusilə tətbiq edildiyi sahələrin gələcəyin tarix kitablarındakı ən böyük gülünc vəziyyətlərdən biri olacağına inandım. Gələcək nəsillər bu qədər çürük və qeyri-müəyyən olan bir hipotezin inanılmaz bir sadəlvhlüklə qəbul edilməsini heyrət içində qarşılayacaqlar (Malcolm Muggeridge, *The End of Christendom*, Grand Rapids: Eerdmans, 1980, s. 43).

Bu gələcək uzaqda deyil, əksinə, çox yaxın bir gələcəkdə insanlar “təsadüflər”in tanrı ola bilməyəcəyini başa düşəcəklər və təkamül nəzəriyyəsi bəşər tarixinin ən böyük yalanı və ən şiddətli sehiri olaraq tanıtılacaq. Bu şiddətli sehir böyük sürətlə dünyanın dörd bir tərəfində özünün insanlar üzərindəki təsirini azaltmağa başlamışdır. Təkamül yalanının sirrini öyrənən əksər insanlar bu yalana necə inandıqlarını heyrət və təəccüb içində götür-qoy edirlər.

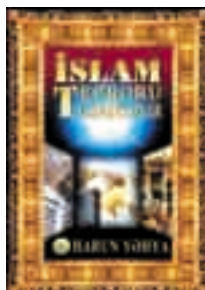

**“Sən pak və müqəddəssən! Sənin biza
öyrətdiklərimdən başqa biz heç bir şey
bilmirik. Hər şeyi bilən,
hökm və hikmət sahibi Sənsən”
 (“Bəqərə”, 232).**

Müəllifin Əsərləri

www.bookglobal.net

www.harunyahya.ru